

Міністерство освіти і науки України

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Кафедра права

Попенко Я.В., Солов'євич І.В., Беседіна І.В.

Методичні вказівки до виконання завдань з самостійної позааудиторної роботи
здобувачів вищої освіти
з освітнього компоненту «Історія держави і права»

Запоріжжя, 2023

УДК 340.12 (091) (072)

Попенко Я.В., Солов'євич І.В., Беседіна І.В. Методичні вказівки до виконання завдань з самостійної позааудиторної роботи здобувачів вищої освіти з освітнього компоненту «Історія держави і права». Запоріжжя : МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2023. 72 с.

Методичне видання рекомендоване для виконання завдань з самостійної позааудиторної роботи здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право з освітнього компоненту «Історія держави і права».

Методичні вказівки містять: тему та перелік питань до вивчення, розширені методичні рекомендації для підготовки до конкретних питань теми, питання та завдання для закріплення навчального матеріалу, рекомендовану літературу.

Методичні вказівки підготовлені у відповідності з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу на основі компетентнісного підходу.

Розраховані для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми Право першого курсу денної та заочної форм навчання.

Рецензенти:

Шатіло Володимир Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету, Заслужений юрист України;

Срібняк Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка, Заслужений діяч науки і техніки України;

Затверджено на засіданні кафедри права, протокол № 7 від 5.01.2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ	6
Тема 1: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна. Держава і право Стародавнього Сходу	6
Тема 2: Держава і право Античного світу	8
Тема 3: Держава і право доби феодалізму	10
Тема 4: Держава і право періоду Нового часу	13
Тема 5: Держава і право періоду Нового часу	17
Тема 6: Держава і право Новітнього періоду	18
Тема 7: Держава і право Новітнього періоду	20
Тема 8: Державно-правовий розвиток на території України за Стародавніх часів та за Давньоруської держави	25
Тема 9: Держава і право України литовсько-польського періоду	28
Тема 10: Держава і право України козацької доби	33
Тема 11: Правове становище українських земель у період втрати державності	36
Тема 12: Держава і право України періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.	41
Тема 13: Держава і право України часів СРСР	47
Тема 14: Держава і право України новітнього періоду	55
РОЗДІЛ 2. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	68
2.1. Основна література	68
2.2. Допоміжна література	68
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ	71

ВСТУП

Говорячи про необхідність вивчення такого освітнього компоненту як «Історія держави і права», слід акцентувати увагу та тому, що це потрібно, в першу чергу, для того, щоб глибше зрозуміти справжню цінність власної сучасної державності та незалежності. Більше того вміти прогнозувати основні тенденції її розвитку в найближчому майбутньому. В широкому розумінні наше сьогодення мало чим відрізняється від минулого та, можливо, і майбутнього. Воно лише виступає важливою віхою в історії розвитку України. Фактично сьогодення, втілюючи в собі різнопланові, складні, часом надто суперечливі тенденції минулого, заперечує віджиле, наділяє перспективне іншою якістю, породжуючи тим самим нові тенденції та явища, які, у свою чергу, закладають передумови майбутнього.

Відповідно, для того щоб зрозуміти сучасні держави і правові системи, слід знати, яким чином вони виникали, які основні історичні етапи у своєму розвитку вони пройшли, які причини (географічні, економічні, політичні, соціально-культурні тощо) впливали на їхнє утворення, становлення, розвиток, зміну їх форми та змісту.

Сам предмет історії держави і права як обов'язків освітній компонент визначається з урахуванням вищезазначених реалій. Під час його вивчення досліджуються наступні питання:

- виникнення, розвиток та функціонування держави і права, які в певну епоху втілили найбільш характерні риси державності даного історичного часу та регіону;
- аналіз змісту державно-правових процесів, що відбувалися в певному часі та просторі;
- розкриває властиві причинно-наслідкові зв'язки, а також закономірності державно-правової історії, так само як і найбільш типові її особливості, які проявлялися в різних країнах в різні часи.

Історія держави і права серед найважливіших конкретно-історичних проблем дає можливість враховувати досягнення минулого і вчитися на зроблених помилках, щоб їх не допустити їх повторення вже на сьогоdnішньому етапі.

Окремо, слід зазначити, що загальна історія держави і права вивчає історію державно-правових інститутів окремих країн хронологічно, в рамках чотирьох основних періодів:

- Стародавній світ;
- Доба Середньовіччя;
- Новий період;
- Новітній час.

Зрозуміло, що запропонована періодизація значною мірою є досить умовною, але в кінцевому підсумку саме вона відповідає чотирьом основним епохам розвитку суспільства, найважливішою частиною якого є держава і право. Кожна з цих епох характеризується складністю і неоднозначністю соціально-економічних та державно-правових процесів.

Важливим моментом є і те, що не всі країни проходили основні періоди суспільного розвитку, а якщо і проходили, то далеко не завжди синхронно та однозначно.

Отже, актуальність вивчення освітнього компоненту «Історія держави і права» зумовлена як соціальними, так і фаховими причинами. На сьогоdnішній день є необхідність ґрунтовно та об'єктивно дослідити й узагальнити історичні та правові матеріали, нагромаджені в різних країнах світу, позбутися явних фальсифікацій та перекручень – саме такими знаннями та підходами мають володіти фахівці ХХІ ст. Адже знання історії держави і права різних країн має виключно важливе значення для формування світогляду та підвищення загальнокультурного рівня, розширення загальнотеоретичної та спеціальної підготовки на основі залучення до загальнолюдських цінностей. Безумовним є і те, що освітній компонент має тісний зв'язок із іншими навчальними дисциплінами як історичного, так і юридичного спрямування.

Відповідно, зважаючи на цей аспект, автори у своєму навчально-методичному виданні намагалися вдосконалити методику подання матеріалу. Запропоновані навчально-методичні матеріали розраховані для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право, аспірантів та викладачів історичних та юридичних факультетів.

В університеті самостійна робота є окремим видом навчальної роботи¹. Самостійна робота здобувача вищої освіти є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових академічних занять. Метою самостійної роботи здобувача вищої освіти є засвоєння в повному обсязі освітньої програми та послідовне формування у здобувача вищої освіти навичок ефективної самостійної професійної (практичної й науково-теоретичної) діяльності на рівні світових стандартів.

Зміст самостійної роботи здобувача вищої освіти над конкретною навчальною дисципліною визначається освітньою програмою, наводиться у силабусі та робочій програмі навчальної дисципліни, супроводжується методичними матеріалами, завданнями та вказівками НПП.

Самостійна робота здобувача вищої освіти забезпечується системою навчально-методичних засобів, передбачених для опанування конкретним освітнім компонентом: підручниками, навчальними та методичними посібниками, конспектами лекцій, збірниками завдань, інструкціями до виконання практичних робіт, комп'ютерними навчальними комплексами тощо.

Для самостійної роботи здобувачеві вищої освіти також рекомендується відповідна наукова та професійна монографічна і періодична література.

Основні види самостійної роботи здобувачів вищої освіти:

- підготовка до аудиторних занять;
- опрацювання матеріалу лекцій;
- пошуково-аналітична робота щодо винесених для самостійного опрацювання окремих тем, змістового модуля тощо відповідно до силабусу та робочої програми даного курсу;
- підготовка та складання контрольних заходів (поточного, періодичного, підсумкового контролів), які враховуються як складові самостійної роботи освітніх компонентів;
- науково-дослідна робота, збір та обробка матеріалів для виконання курсових та дипломних робіт тощо.

Форми самостійної роботи здобувачів вищої освіти наводиться у силабусі та робочій програмі дисципліни, програми практики в залежності від мети, завдань та змісту освітнього компонента.

Матеріально-технічне й інформаційно-технічне забезпечення самостійної роботи здобувача вищої освіти включає: бібліотеку; комп'ютерні класи з можливістю роботи в мережі Internet; аудиторії для самостійної роботи під керівництвом НПП; місця проходження практики (бази практики) відповідно до укладених договорів; навчально-методичне забезпечення та інші додаткові матеріали.

Контроль за виконанням завдань до самостійної роботи здійснюється у формах і видах, перелік яких визначає кафедра, відповідно до змісту освітнього компоненту. Експертиза якості результатів навчання, набутих здобувачем вищої освіти під час самостійної роботи, здійснюється в ході поточного, періодичного та підсумкового контролів (семестровий контроль).

¹ Відповідно до «Положення про організацію освітнього процесу в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького. П-435-52-25-2021. (наказ від 31.08.2021 р. № 30/01-05. URL: https://drive.google.com/file/d/1OMtCdZsTSSudgxmMu206ffea4Kjx3_Q/view)

РОЗДІЛ 1. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

**Тема 1: «Історія держави і права» як наука та історико-правова дисципліна.
Держава і право Стародавнього Сходу**

Питання для самостійної роботи

1. Давньоєврейська державність.
2. Джерела права часів давньоєврейської державності.
3. Характеристика давньоєврейського права (сімейне, майнове, кримінальне право)

Література: [1; 3; 7]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. У безпосередній близькості від Вавилону виникла державність і в євреїв. Єврейські кочові племена з'явилися на землях історичної Палестини на початку II тис. до н.е. Приблизно в XIII-XII ст. до н.е., у період тимчасового ослаблення впливу Єгипту на держави Палестини і Фінікії, союз споріднених племен із загальною назвою Ізраїль витіснив і підпорядкував собі племена ханаанеїв, що жили там. У політичному відношенні це була стадія формування надобщинних владних структур. Союз племен управлявся радами родової знаті і т.зв. «суддями» – виборними вождями. Зберігалися племінні народні збори, але найбільше значення мало внутрішньо-общинне управління із владою глави роду-клану.

У XI ст. до н.е. під впливом зовнішньої небезпеки з боку нових племен филистимлян ізраїльські общини і племена утворили єдину протодержаву. На зборах представників племен був обраний перший цар Ізраїлю – Саул. Надалі обрання (або загальнонародне затвердження) носія влади стало принципом ранньої державної організації. Початок формування реальної державної організації визначається з часом правління царя Давида (кінець XI – початок X ст. до н.е.), коли з'явилася наймана армія, і особливо знаменитий біблійний мудрець цар Соломон (X ст. до н.е.). За часи його правління була встановлена система державних податків, постійна армія, система державно-розподільного господарства.

В 928 р. до н.е. під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників єдина держава розпалася на два окремих царства: Ізраїльське, що об'єднало більшість із старих племен, із центром у м. Наблус, і Іудейське, із центром у Єрусалимі, де правили нащадки царя Давида.

Наприкінці VIII ст. до н.е. Ізраїльське царство було завойовано Ассирією. Іудея, в свою чергу, на початку VI ст. до н.е., потрапила під владу Нововавилонського царства («вавилонський полон»). Пізніше політична спільність єврейського народу відновилася, але Палестина підпала спочатку під владу персів, потім імперії Олександра Македонського і, згодом, Римської імперії.

Друге питання. Походження юдейського права пов'язане з формуванням юдаїзму як релігії. Юдаїзм – одна із давніх релігій, що збереглася до наших днів. Юдаїзм розповсюджений переважно серед євреїв, але відомі факти поширення юдаїзму і серед неєврейського населення.

Шлях розвитку цієї релігії можна умовно поділити на п'ять етапів (Д. Рід):

1. Епоха левітів, служителів релігійних культів у стародавніх євреїв. Її пов'язують із закінченням складання Мойсеєвого закону – законодавчої основи юдейського права.
2. Епоха фарисеїв, представників суспільно-релігійної течії. Фарисеї виражали інтереси переважно представників середніх верств населення та прагнули тлумачити юдейське право з урахуванням нових соціально-економічних умов єврейського суспільства.
3. Епоха талмудистів. Цей період відрізнявся суворістю в дотриманні правил і норм, що містить Талмуд. В цей час особлива увага приділялась положенням, що перешкождали асиміляції євреїв-єдиновірців з народами тих держав, на території яких вони проживали.
4. Проміжний етап емансипації євреїв.

5. Епоха сіонізму.

Єврейське право є однією з найстаріших систем світу, йому понад три тисячі років. Для нього є характерним декілька особливостей:

1. Право є складовою частиною юдаїзму. Це співвідношення обумовлено декількома чинниками:

1.1. Спільність походження, а також збіг джерел права і джерел релігії;

1.2. Єдність релігійних і правових вимагає суворого дотримання не тільки релігійних настанов та приписів, а також і юридичних законів;

1.3. Право і релігія об'єднанні спільними правозастосовними органами – ті органи, які розглядали релігійні спори, також розглядають і правові.

2. Правова система має мононаціональний характер – право поширюється лише на євреїв.

3. Право розвивалося і формувалося в складних історичних умовах, зокрема впродовж тривалого хронологічного періоду євреї взагалі не мали власної держави. В таких умовах вони змогли не лише зберегти, але й розвинути своє право. Цьому сприяли судові й адміністративні автономії єврейських громад.

4. Заборонні і зобов'язальні норми є переважною частиною юдейського права. В праві імперативні норми переважають над диспозитивними.

5. Тривалий час право існувало в усній, неписьмовій формі.

Третє питання. Джерела права:

1. Звичаєве (не писемне право) – каббала. Заборона фіксування правил поведінки в письмовій формі була обумовлена тим, щоб постулати юдейської віри не стали надбанням інших народів.

2. Старий Заповіт – частина Біблії, що складається з книг, написаних до пришествя Христа. Новий заповіт юдаїзмом не визнається.

3. Тора – «конституція» єврейського народу. Особливістю цього джерела є те, що заповіді юдаїзму викладені в ньому в віршованій формі. Тора складається з п'яти книг, які розповідають про створення світу і людства, про вихід юдеїв з Єгипту, про вирізнання з юдейського суспільства привілейованого коліна Левітів, про літочислення єврейського народу та спроба систематизувати все вищевикладене в попередніх чотирьох книгах відповідно.

4. Талмуд – багатотомний збірник єврейських релігійних, правових та етичних норм. Після Біблії є другою найважливішою священною книгою для єврейського народу.

Питання для самоконтролю

1. Хто такі филистимляни?

2. В якому столітті в Іудеї правив цар Соломон?

3. В якому році розпалося Ізраїльське царство?

4. Поясніть значення терміну «синедріон».

5. Що таке Галахом?

6. Поясніть суть «Законодавства Мойсея».

7. Назвіть найважчі види злочину у давньоєврейському суспільстві.

8. Що таке Талмуд?

9. Що таке Мішна?

10. Поясніть суть визначення «ортодоксальний іудаїзм».

Тема 2: Держава і право Античного світу

Питання для самостійної роботи

1. Утворення Стародавньої Спарти.
2. Розвиток Спарти з V ст. до н.е.
3. Суспільний лад та державний устрій Стародавньої Спарти.

Література: [2; 8; 9]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше та друге питання. Вивчаючи історію держави і права Стародавньої Спарти, необхідно досліджувати особливості виникнення спартанської держави. Як відомо, вона утворилося шляхом завоювання дорійськими племенами місцевого ахейського населення півострова Пелопоннес. Саме з цього факту буде випливати особливість державного устрою Давньої Спарти, оскільки тут була створена олігархічна республіка. На відміну від Давніх Афін у Давній Спарті керівну роль у державній системі здійснювала рада старійшин і колегія вищих посадових осіб.

Утворення та розвиток Стародавньої Спарти. XI ст. до н.е. – підкорення дорійцями ахейців. X-IX ст. до н.е. – утворення держави у Лаконіці (аграрна країна, господарство патріархальне, військова держава).

Особливості суспільного ладу:

1. Спартанці – 9-10 тис. осіб (IX-VIII ст. до н.е.); близько 6 тис. – V ст. до н.е.
2. Періеки – вільні люди, без політичних прав.
3. Неодамоти – вільновідпущеники.
4. Ілоти – раби. Криптії.

Третє питання. Державний устрій.

1. Два царі (воєначальники-жерці).
2. Колегія ефорів (5 осіб).
3. Герусія (рада старійшин) – 30 чоловік.
4. Народні збори (апелла) – одружені спартіати з 30 років.
5. Суд (царі, ефори, герусія).

Джерела та риси права:

Звичаєве право. Закони Лікурга «Велика ретра» (Конституція Спарти). – близько 700 р. до н.е. Плутарх «Про реформи Лікурга», «Про герусію в Спарті», «Про майнові відносини серед спартанців» та ін. Право власності. Шлюбно-сімейне право. Кримінальне право.

Досліджуючи право Давньої Спарти, варто пам'ятати про особливості існування спартанської «громади рівних». Тому дослідження спартанського права доцільно будувати, насамперед, на законодавчій діяльності Лікурга. Соціальний і політичний устрій Стародавньої Спарти цього періоду було закріплено ретрою (договором), що приписується законодавцю Лікургу. Лікург, як історична особистість, ймовірно, не існував. Час його реформ досі точно не встановлений. Вважається, що ретра відноситься до VIII-VII ст. до н.е., а остаточно «лікургов лад» склався до кінця VII – початку VI ст. до н.е.

Реформи Лікурга були проведені в основних сферах життєдіяльності спартанського суспільства.

Спартанське суспільство очолювала рада старійшин – герусія. Саме 28 старійшин, залежно від ситуації, ставали на бік або народу або царя, тим самим забезпечуючи певну рівновагу сил. Саме герусія мала право законодавчої ініціативи. Крім того, вона була вищою судовою інстанцією у кримінальних справах та визначала напрямки державної політики.

Народні збори (апела) Спарти теоретично мали всю повноту державної влади, однак в житті їхні повноваження були істотно обмежені – вони могли лише затверджувати чи відхиляти закони в цілому, але не допускались до участі в їх обговоренні та не мали права вносити поправки, уточнення тощо. Реформатор Лікург «переконав» співгромадян відмовитись від власності на землю на користь держави, заново поділити її і всім жити в рівних умовах, щоб жоден не був вищим за інших.

Зрозуміло, така рівність була дуже відносною: більші ділянки отримали – спартіати (повноправні громадяни Спарти); менші – дісталися переікам (неповноправні громадяни, нащадків давніх ахейців). Земельні наділи були спадковими, але право власності на землю належало виключно державі. Для остаточного скасування соціальної та майнової нерівності, Лікурґ прагнув поділити і рухоме майно. Було вжито низку заходів стимулювання громадян до «добровільної» відмови від майна, за винятком предметів першої необхідності. Зокрема, було вилучено з обігу золоті та срібні монети (їх замінили на залізні), що максимально ускладнило торгівлю, обіг всередині Спарти і призвело до її автаркії. Одним із наслідків «фінансової реформи» було поступове зникнення крадіжок у Спарті. Лікурґ заборонив більше одного разу воювати з одним і тим самим ворогом, щоб той не звик чинити опір і не став войовничим. Додатково ліквідовувалися «непотрібні» або «зайві» ремесла, що призвело до граничного обмеження товарного виробництва в самій Спарті.

Реформи Лікурґа надавали важливого значення організації публічних обідів: громадяни мали збиратись за загальним столом і їсти страви, прописані законом, – прості, поживні та невибагливі, що підтверджувало відмову від розкоші та індивідуалізму. Ціла низка настанов спрямовувалася спеціально проти розкоші.

Досить радикальними були реформи Лікурґа і у шлюбно-сімейних відносинах. Укладання шлюбу усіяко заохочувалося для природного відтворення нечисленного населення Спарти. Більше того, неодружені піддавалися громадському осуду, оскільки, перебуваючи у шлюбі, вони тим самим не корилися закону (до них застосовувалися і суттєві обмеження правоздатності). Повноправні спартіати мали право мати двох дружин чи дружину, спільну для кількох братів або двох друзів. Спартанські жінки були значною мірою зрівняні в правах з чоловіками. Вони могли займатися спортом та військовою справою. На себе Спартанська держава брала турботу щодо виховання усіх без винятку дітей.

За реформою Лікурґа було встановлене єдине і обов'язкове виховання та навчання усіх спартіатів. Спартанський спосіб життя мав охоронятися численними заборонами на спілкування з іноземцями, нововведеннями у релігійній сфері тощо. Навіть розмовляти спартіати мали особливо – лаконічно, економлячи слова.

Законодавчі настанови та рекомендації реформатора Лікурґа були викладені у так званих ретрах – відповідях оракула Аполлона на запитання царя. Вони не були записані, але їх священний зміст мав забезпечити збереження вимог на віки. Відповідно задуму Лікурґа стабільність спартанського суспільства мала забезпечуватися і звичаями, і загальним укладом життя, і державними установами, в яких суспільство в цілому реалізувало владу. Одна із спартанських ретр завершувалася фразою: «Панування і влада нехай належать народу». За висловом Плутарха «спартанці вважали, що вони належать не собі, а батьківщині». Фактично їхнє законодавство, зокрема Лікурґові закони, цілком відповідало цим уявленням. За переказами, сам Лікурґ, коли від нього вимагали запровадити демократію виголосив: «Запровадьте спершу демократію в себе вдома».

Питання для самоконтролю

1. Які відмінності у державно-правовому розвитку Стародавньої Спарти та афінської держави Ви можете виділити?
2. Між ким велася Пелопоннеська війна?
3. У які державно-політичні союзи входила Стародавня Спарта?
4. Які форми власності існували в державі спартанців?
5. Які джерела права Стародавньої Спарти Ви знаєте?
6. Для чого спартанцям були необхідні сиситії?
7. Хто такі ілоти?
8. Чим пояснюється існування у державі спартанців інституту подвійної царської влади?
9. Хто такі переіки?
10. Як називалася «священна війна» спартанців проти ілотів?

Тема 3: Держава і право доби феодалізму

Питання для самостійної роботи

1. Державний устрій Візантійської імперії. Джерела візантійського права.
2. Характеристика права Візантійської імперії.
3. Виникнення та розвиток держави Арабський Халіфат та світової релігії ісламу.
4. Відмінності у розумінні державно-правових питань у різних течіях ісламу. Правовий статус особи за шари'атом. Галузі мусульманського права.
5. Основні риси східного феодалізму.
6. Виникнення і розвиток феодальних держав Далекого Сходу (Китай, Індія, Японія)

Література: [1; 8; 9]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Поділ Римської імперії в 395 р на дві частини – Західну та Східну. Західна Римська імперія припинила своє існування у V ст., Східна Римська імперія або Візантія, проіснувала ще майже ціле тисячоліття.

Хронологічні періоди:

1. IV – середина VII ст. – пізня антична централізована монархія.
2. Середина VII – перша половина IX ст. – становлення феодальної держави (державного феодалізму).
3. Друга половина IX – початок XII ст. – централізована феодальна монархія.
4. XIII-XV ст. – криза Східної Римської імперії.

Візантійська імперія (Латинська імперія 1204-1261 рр., Нікейська імперія 1204-1261 рр., Епірський деспотат (Епірське царство) 1204-1337 рр. Трапезундська імперія 1204-1453 рр.).

Правове становище населення. Сенатори. Куріали. Декуріони. Духовенство. Селянство (вільні дрібні землевласники, «вільні» колони, «приписні» колони).

Державний устрій імперії. Імператорська влада. Базилевс. Державна рада (консисторій). Синкліт. Органи центрального управління імперією (префект преторія Сходу, префект столиці, квестор, управитель палацу, два коміта фінансів, два магістра армії).

Основні посади логофетів: логофет генікона або логофет громадських маєтностей, логофети стратиотиків або логофети армії, логофет дромю, логофет стад, логофет секретів, логофет приватного майна, великий логофет. Доместик армії, друнгарій флоту.

Місцеве управління. Префектури: Східна та Іллірійська. Префект преторія, діоцези, президи. Равеннський або Італійський екзархат. Карфагенський або Африканський екзархат. Феми. Стратиг.

Друге питання. Візантійське право:

1. Еклога і законодавство імператорів-іконоборців.
2. Землеробський закон (про хліборобів; про крадіжки; про погоничів худоби; про збитки, заподіяні тваринами; про збитки; про смерть тварин; про садові дерева; про пожежу; про рабів; про нові будівлі).
3. Військовий закон – статут військової дисципліни.
4. Морський закон або Родоський морський закон (суднобудування; перевезення вантажів; фрахтування; право на викинуті за борт і врятовані вантажі; визначав норми оплати екіпажу корабля; правила підтримки порядку на кораблях; визначав відповідальність власника корабля та ін.).
5. Мойсеїв закон – морально-релігійні приписи.
6. Прохірон.
7. «Ревізія стародавніх законів».
8. Епанагога.
9. Базиліки (Василіки) («царські закони»).
10. «Шестикнижжя».

Цивільне право. Речове право. Іпотека. Емфітевзис. Зобов'язальне право (договори купівлі-продажу, обміну, найму, позики, поклажі, товариств та інші).

Шлюбно-сімейне право (cum damno, sine damno).

Спадкове право (фідеікомісс, кодіцилл, легат). Закон Фальцидія.

Кримінальне право. Афект. Система покарань. Види покарань: смертна кара, тілесні покарання, грошові штрафи, конфіскація майна, вигнання, обстриження).

Судовий процес.

Характерні риси процесу:

1. Застосування катувань;
2. Виключення представництва як з боку обвинувача, так і з боку обвинуваченого;
3. До уваги не бралися письмові свідчення свідків; у кримінальних справах суддя був зобов'язаний допитувати обвинувачених та свідків, кожного окремо, а їх свідчення фіксувати письмово;

4. На відміну від свідків у цивільних справах, свідки у кримінальних справах викликалися за розпорядженням судових органів та були зобов'язані з'явитися до суду;

5. Свідками не могли бути неповнолітні, жінки, найманці, недоумкуваті, родичі, незможні люди, слуги, товариші за товаришів, слуги за слугу, сини за батьків і батьки за синів, глухі, німі, еретики та євреї проти християн та ін. суд міг у тих чи інших випадках вимагати від свідків складання присяги.

Третє питання. Виникнення ісламу. Об'єднання арабів та утворення Арабського Халіфату. Мекка – Мухаммед (570-632 рр.) – 610 р. – перша проповідь – проголосив себе пророком Аллаха. 622 р. – Мухаммед тікає до Медини, 630 р. – повертається в Мекку (релігійний і світський правитель). Кааба – «Чорний камінь» (Мекка). Іслам – третя світова релігія. Муджахіри та ансари. «Праведні халіфи» (Абу Бакр, Омар, Осман, Алі). Халіфат – теократична монархія – VII ст.

Органи державної влади та управління Арабського Халіфату.

Державний лад: халіф (світська влада (емірат) та духовна влада (імамат). Перші халіфи обиралися, наступні приходили до влади по заповіту. Головний радник і вища посадова особа – візир. Центральні органи – дивани (військовий, внутрішніх справ, поштовий та ін.). Місцеві органи влади: провінції (еміри, наїби). Міста і селища (старійшини, шейхи). Суд: халіф, колегія авторитетних богословів, кадї. Армія – реформи VII-VIII ст. – постійне військо, добровольці.

Правове становище суспільних станів за мусульманським правом (шаріатом).

Повноправні – лише мусульмани (крім малолітніх, розумово неповноцінних і п'яниць). П'ять обов'язків: сповідування віри, молитва (5 разів на день), місяць рамазан, милостиня (1/40 від прибутку), паломництво у Мекку.

Немусульмани (зиммії) – не мають права одружуватись з мусульманками, повинні мати спеціальний одяг, забезпечувати військо харчами, сплачувати поземельний та подушний податки тощо

Політика арабізації та ісламізації.

Джерела мусульманського права (шаріат: Коран, Сунна, Іджма, Фетва, укази та розпорядження Халіфа).

Четверте питання. Відмінності у розумінні державно-правових питань у різних течіях ісламу. Поділ мусульман на суннітів та шийтів.

Сунніти – прихильники Муавії (Аллах дав доручення общині обрати собі правителя (довіряє йому функції керівництва і через муджтахідів (знавців мусульманського права) контролює його).

Шійти – прихильники халіфа Алі (влада передається в спадщину не общині, а імаму – представнику Аллаха та пророку. Імам підкоряється лише Аллаху і мусульманському праву, його влада священна. Радикалізм, фанатизм, нетерпимість щодо іновірівців.

Загальні риси мусульманського права:

1. Речове право («вакуф», «хіджаз», «джихад», «мульк», «ікт»).
2. Зобов'язальне право.
3. Шлюбно-сімейне право та спадкове право.

4. Кримінальне право.

5. Суд і судочинство.

Основні риси східного феодалізму. Виникнення і розвиток феодальних держав Далекого Сходу.

П'яте і шосте питання. Феодальна держава і право Китаю. Династії середньовічного Китаю. Династія Сун. Династія Юань. Династія Мін (1368-1644 рр.). Імператор Хонью. Перші реформи. Суспільний лад та державний устрій середньовічного Китаю. Місцеве управління. Судова система та армія. Правова система середньовічного Китаю.

Феодальна держава і право Індії. Делійський султанат. Імперія Великих Моголів. Суспільний та державний устрій. Основні риси права. Власність, обов'язки, шлюб та родина. Злочин та покарання.

Феодальна держава і право Японії. Династична історія Японії. Дзьомон (13 тис. років до н.е. – III ст. до н.е.). Яйой (III ст. до н.е. – III ст. н.е.). Ямато (300-710 рр.). Джерела з історії Середньовічної Японії. Держава Ямато. Дзимму – імператор, якого не було. Монобе та Сога. Сьотоку Та асі. Сетоку Тайсі. Падіння Сога. Котоку. Переворот Танка. Рабовласницькі пережитки після перевороту Тайка. Надільна система. Правління Фудзивара. Державне управління. Тайра і Мінамото. Сьогунат Мінамото (1185-1333 рр.). Реставрація Кемму (1333-1336 рр.). Період Муроматі. Сьогунат Асикага (1336-1573 рр.). Період Адзуті-Монояма (1573-1603 рр.). Об'єднання Японії. Тоетомі Хідеесі.

Імперська політика. Період Едо. Сьогунат Токугава (1603-1868 рр.). Сьогунат і провінції. Сьогун та імператор. Феодальне суспільство Японії. Даймьо. Самураї (бусі).

Надільна система і селяни. Синтоїзм – «шлях богів». Бусидо. Сепуку. Сьогунат і даймо. Державний апарат. Місцеве управління. Армія. Основні риси права. Цивільне право. Шлюбно-сімейне право. Карне право. Судовий процес.

Питання для самоконтролю

1. На які хронологічні періоди прийнято поділяти історію Східної Римської імперії?
2. Кого із візантійських імператорів-реформаторів називали «безсонний правитель»?
3. Назвіть основні функції Державної ради.
4. Які питання охоплював звід Еклога?
5. Назвіть головні розділи візантійського Землеробського закону.
6. Охарактеризуйте положення візантійського Морського закону.
7. В якому році був виданий Прохірон?
8. Які нормативні документи у Візантійській імперії називали «царські закони»?
9. Назвіть останню відому пам'ятку візантійського права.
10. Поясніть різницю між розлученням «*cum damno*» та «*sine damno*».
11. Ким і коли була створена ісламська держава Арабський Халіфат?
12. Хто виступав спадкоємцем влади пророка Мухаммеда?
13. Які держави і коли були підкорені Арабським Халіфатом?
14. Які джерела мусульманського права Ви знаєте?
15. Яку структуру має Коран?
16. Як мусульмани трактували поняття «держава»?
17. Хто такі сунніти та шийїти?
18. Що таке Рамадан (Рамазан)?
19. Що таке п'ять священних обов'язки правовірного мусульманина?
20. Що означають терміни «хіджаз», «джіхад», «мульк»?
21. Яку назву має мусульманська середня та вища школа, у якій готували служителів культу, учителів?
22. У яких випадках жінка-мусульманка мала право подати на розлучення?
23. Які види злочинів у мусульман вважалися найважчими?
24. Які речі не могли знаходитися у власності мусульман?
25. Які кримінальні покарання застосовували мусульмани?
26. Як здійснювався в Арабському Халіфаті судовий процес?

Тема 4: Держава і право періоду Нового часу

Питання для самостійної роботи

1. Буржуазні революції і виникнення буржуазної держави та права.
2. Ідея народного представництва, конституціоналізму та її реалізація.
3. Кодифікація права.

Література: [2; 6; 12]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Вивчення історії держави і права нового часу бажано розпочати з аналізу причин буржуазних революцій. Зрештою, саме вони сприяли виникненню та розвитку буржуазної держави та права.

Слід зупинитися на різноманітності шляхів становлення влади буржуазії та буржуазних національних правових систем у різних країнах.

Буржуазна революція – соціальна революція, основним завданням якої є знищення феодального ладу або його залишків.

Така революція являє собою стрибкоподібний перехід від традиційного суспільства, заснованого на феодальній ієрархії, до приватновласницького суспільства, яке ґрунтується на рівності всіх громадян перед законом, визнанні принципу суверенітету народу і демократичних свобод. У ході буржуазної революції завершується перетворення станів феодального суспільства, пов'язаних з кругообігом капіталу, в буржуазію як окремий суспільний клас.

Головними рушійними силами буржуазної революції є буржуазія та селянство, останнє – найбільш зацікавлене у перерозподілі земельної власності на свою користь.

Буржуазна революція утверджує принцип недоторканності приватної власності, який забезпечує економічну незалежність людини від держави. Хоча буржуазна революція не завершується радикальною зміною попередніх соціальних структур, вона створює умови для формування елементів громадянського суспільства.

1. Нідерландська революція – повстання сімнадцяти провінцій у боротьбі за незалежність від Іспанської імперії. У результаті повстання була визнана незалежність Семи Об'єднаних провінцій. Області, відомі нині як Бельгія та Люксембург (ті з сімнадцяти провінцій, які залишилися під правлінням Габсбургів), отримали назву Південних Нідерландів. Першим лідером революції був Вільгельм Оранський. Нідерландська революція стала одним з перших успішних розколів у Європі та призвела до виникнення перших європейських республік сучасного часу.

Північні провінції здобули незалежність спочатку «де факто», а в 1648 р. – «де юре». Під час революції Нідерландська республіка швидко зростала, стаючи світовою силою завдяки торговим суднам, економіці та науці, які швидко розвивалися, а також культурному розвитку. З часом виникла Нідерландська колоніальна імперія.

2. Англійська революція XVII ст. – процес переходу Королівства Англія від абсолютної монархії до конституційної, за якої владу монарха обмежено владою парламенту, а також гарантовано цивільні свободи.

Революція набула форми конфлікту виконавчої і законодавчої влад (король Карл I і роялісти (кавалери) проти парламенту на чолі з Олівером Кромвелем), що вилився у громадянську війну, а також форму релігійної війни між англіканами та пуританами.

В Англійській революції був присутнім, хоча грав і другорядну роль, також елемент національної боротьби (між англійцями, шотландцями та ірландцями).

Приводом до війни були неконституційні акти короля, а причиною – боротьба за владу між королем і парламентом. Восні дії почалися серією поразок роялістів, що завершилися полоном короля в 1647 р. та його стратою в 1649 р. Війна тривала до останнього розгрому роялістських військ в 1651 р. (під Вустером). Кромвель правив до своєї смерті в 1658 р. Закінчилася парламентським заколотом («Славетна революція»), що привів на англійський престол штатгальтера Нідерландів Вільгельма Оранського.

3. Французька революція почалася у травні 1789 р. та було проголошено конституційну монархію. У вересні 1792 р. монархію замінено на Першу французьку республіку, а в січні 1793 р. було страчено короля Людовіка XVI. Далі тривав період революційно-політичної нестабільності, що завершився призначенням Наполеона першим консулом (1799 р.). Саме цю дату прийнято вважати кінцем революції.

Французька революція стала однією з найважливіших подій в історії Франції, вона спричинила радикальні зміни у французькому суспільстві. Її прийнято вважати головним переломним моментом в історії західної демократії – як епоха переходу від доби абсолютизму і аристократії, до доби демократії за участі широких верств населення в житті країни.

Друге питання. Розглядаючи особливості розвитку буржуазних держав, варто зосередитись і на війні за незалежність, оскільки вона є складовою світової буржуазної революції. У цьому контексті необхідно розглянути еволюцію та пристосування старих державно-правових інститутів до нових умов.

Одним із наслідків буржуазних революцій є формування та втіленні принципу буржуазного демократизму. На цьому етапі слід розглянути ідею народного представництва, конституціоналізму та її реалізація.

Конституціоналізм можна трактувати як:

1. Система знань політико-правового характеру, предмет дослідження якої становлять фундаментальні цінності демократії, обґрунтування необхідності встановлення конституційного ладу, аналіз історії і практики конституційного розвитку держави, їх груп і світового співтовариства.

2. Механізм державної влади, обмежений конституцією;

3. Політична система, що спирається на конституцію і конституційні методи управління.

Поняття *конституціоналізм* має два аспекти:

1. Об'єктивний – сукупність конституційно-правових актів, що регулюють важливі соціальні зв'язки;

2. Суб'єктивний – наявність теорії конституції, прогресивних уявлень про устрій суспільства і держави; сприйняття конституції, інших нормативних актів населенням.

Сам термін *конституціоналізм*, на думку Г.Дж. Бермана, був введений у науковий оборот наприкінці XVIII – на початку XIX ст. для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над звичайними законами. Проте реальність цього феномену вперше виявилася ще в міських правових системах Західної Європи в XI-XII ст.

Становлення конституціоналізму у світі пов'язане з оформленням конституційного ладу в розвинених країнах Європи та Америки у період боротьби проти феодального абсолютизму (XVII ст.).

В розвитку сучасного конституціоналізму виділяють чотири етапи:

1. *Перший етап конституційного розвитку* бере свій початок у XVIII ст. й до закінчення Першої світової війни. Це період становлення і утвердження буржуазного конституціоналізму в Америці і передових країнах Європи. Саме в цей період з'являються перші конституції: Конституція США (1787 р.), яка має найбільш тривалу історію існування; Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.), Конституції Франції і Польщі, а також перший конституційний акт в Україні – «Правовий устрій і Конституції прав і вольностей Війська Запорізького», відомий як Конституція П. Орлика (1710 р.).

Конституція США та Франції поклали початок двом конституційним моделям:

➤ Американській – конституції організації і діяльності державної влади;

➤ Французької – ліберальній конституції, призначеній максимально обмежити втручання держави в життя громадянського суспільства й окремого індивіда.

Американська конституція була прийнята на основі Декларації про незалежності США, яка була затверджена 4.07.1776 р. Основні її положення втілювали ідеї природного права, що

відстоювалися в той час американськими революціонерами демократами Т. Пейном та Т. Джефферсоном. Декларація закріпила такі основні положення:

- рівність всіх на природні права такі як право на життя, свободу, недоторканість, власність, щастя і безпеку;
- право на знищення уряду, що не задовольняє інтереси народу;
- ідея суверенітету народу;
- принцип розподілу влад;
- право народу на вибір такої форми правління, що відповідає його інтересам;
- ідею про те, що уряд лише слуга народу і повинен діяти в інтересах народу.

2. *Другий етап конституційного розвитку* – це період між двома світовими війнами, який характеризується поділом єдиного світового конституційного процесу в результаті створення в Росії соціалістичної держави.

Фактично, сформувалися дві антагоністичні конституційні моделі «капіталістична» і «соціалістична».

➤ Капіталістична – в основі залишилася ліберальна концепція. Сформувалися нові тенденції конституційного розвитку, виникнення яких обумовлювалося змінами, що мали місце в соціально-економічних і політичних структурах суспільства.

➤ Соціалістична – основу цієї моделі склали постулати марксистської теорії про закономірності розвитку суспільства і держави в їхній класовій природі. Були закріплені основні принципи організації державної влади, політичної, соціальної й економічної організації суспільства, правового становища особистості і її відношень з суспільством і державою. Ці принципи суттєво відрізнялися від принципів «капіталістичної» моделі конституції.

Таке роздвоєння конституційної ідеології надовго спричинило вороже ставлення однієї частини світової спільноти, що мала капіталістичні орієнтири розвитку суспільства до іншої частини яка сповідувала комуністичні ідеали розвитку суспільства.

3. *Третій етап конституційного розвитку* – період від завершення Другої світової війни до початку 1990-х. Він характеризується розширенням масштабів конституційного процесу й істотними змінами його утримання та удосконалення. Конституційному процесу на цьому етапі властиве різноманіття основних конституційних моделей і їхніх різновидів.

Основними конституційних моделей на цьому етапі були:

➤ західна конституційна модель склалася на попередніх етапах конституційного розвитку;

➤ соціалістична модель представлена радянськими конституціями, згодом конституціями інших соціалістичних країн, що з'явилися на території Європи;

➤ нова конституційна модель втілена в конституціях країн, що розвиваються.

4. *Четвертий етап конституційного розвитку* – це період, що почався на межі 1980-1990-х рр. Початок розвитку цієї моделі було покладено зі зломом Берлінської стіни та об'єднанням Східної і Західної Німеччини у одну державу. Далі був вихід з СРСР Прибалтійських країн та припинення існування СРСР як держави.

Третє питання. Разом з аналізом державного оформлення буржуазії, бажано розглянути і принципи буржуазного права, головною особливістю якого є стабільність і наступальність правової надбудови, її гнучкість.

Крім того, необхідно дослідити і особливості кодифікації буржуазного права. При підготовці до питання необхідно пригадати, що громадянське суспільство поряд з державою зумовило появу права якісно нового типу. Важливу роль у його становленні відіграли англійська (XVII ст.) та французька (XVIII ст.) революції, які були серйозним випробуванням на міцність правової надбудови, що залишилася від середньовіччя.

Поклавши початок перевороту в галузі економіки й політико-державних структур, вони започаткували й новий правовий порядок, котрий ґрунтувався на визнанні загальної рівності всіх людей від народження, рівності всіх перед законом – принципах, які було покладено в основу нового, юридичного світогляду. Оскільки цей правопорядок був зумовлений якісно

новими суспільними відносинами – відносинами буржуазними, то й право нового типу стало визначатися як право буржуазне. У процесі становлення буржуазне право набуло таких рис:

1. Буржуазне право виникло не на порожньому місці. Воно формувалося на підвалинах дореволюційних правових систем, які функціонували в суспільстві, котре вже знало і відносини приватної власності, і ринкові відносини, і досить високий рівень юридичної техніки. Тому значна частина норм середньовічного права увійшла в оновленому вигляді до нового права, а відмова в ході буржуазних революцій і в подальші періоди від норм «старого права» відбувалася головним чином стосовно тієї його частини, яка суперечила економічним та політичним потребам капіталізму й ускладнювала подальшу еволюцію самої правової системи.

2. Буржуазне право виникало у вигляді інтегрованих національних правових систем. Використовуючи певною мірою правову спадщину минулої епохи, буржуазне право рішуче відкидало ті її частини, котрі ставали на заваді економічним та політичним інтересам буржуазії. Такими були насамперед роз'єднаність і феодалський партикуляризм, які базувалися на станових, регіональних, митних та інших бар'єрах. Ламаючи їх, буржуазні відносини призвели до виникнення не тільки національних держав, але й національних правових систем.

3. Правова система, яка складалася, набувала нової якості, нового способу свого існування: систему законодавства й систему права, що практично лише в зародковому вигляді були присутні у станово-кастовому суспільстві. Особливе значення у формуванні нового права мало законодавство. Стаючи основним джерелом права, саме воно стає стрижнем правової системи, правотворчим фактором.

4. Організаційне оформлення галузей права. Поряд з такими «старими» галузями права, як цивільне та кримінальне, виникають нові, наприклад, конституційне право, яке, незважаючи на свою молодість, стає свого роду ядром у національних правових системах

Питання для самоконтролю

1. Що означає термін індустріалізація?
2. Назвіть хронологічні межі періоду Нового часу.
3. Що означає поняття «конституціоналізм»?
4. Що передбачала ідеологія Просвітництва?
5. Дайте визначення поняттю «свобода громадянина»
6. Назвіть характерні риси кодифікації права у період Нового часу.
7. Коли була підписана «Велика ремонстрація»?
8. Коли відбувся Перший, Другий та Третій Континентальні конгреси?
9. Хто був автором трактату «Про дух і закон»?
10. Хто розпочав політичну боротьбу за об'єднання Німеччини в одну державу?

Тема 5: Держава і право періоду Нового часу

Питання для самостійної роботи

1. Виникнення буржуазної держави та об'єднання Німеччини.
2. Німецький Союз та Північно-німецький Союз.
3. Німецька правова система.

Література: [1; 3; 11]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Розвиток Німеччини в першій половині XIX ст. Конституція 1848 р. та її значення. Священна Римська імперія германської нації: 380 держав (1806 р. – припинила існування). Створення Рейнського союзу. Проведення буржуазних реформ. Вплив Наполеона I. Віденський конгрес (1815 р.).

Друге питання. Акт про створення Німецького союзу (34 держави, 4 вільних міста). Бундесрат – вищий орган Союзу (посли держав-учасниць). Відсутність єдиного керівництва і єдності. Провідна роль Австрії. Митний союз (1834 р.) – 18 держав. Середина XIX ст. Два об'єктивні можливості об'єднання Німеччини (революційна і реакційна). Поразка революція 1848 р. Можливість об'єднання Німеччини під владою Австрії чи Пруссії. Конституція 1848 р. Проголошення демократичних прав і свобод, відсутність можливості їх реалізації.

Об'єднання Німеччини. Конституція Німецької імперії 1871 р. Створення Північно-Німецького Союзу (18 держав). Прийняття Конституції Союзу (1867 р.). Провідне становище Пруссії. Президент Союзу прусський король Вільгельм I. Союзна рада (голова – союзний канцлер). Отто фон Бісмарк. Рейхстаг (297 депутатів) – прийняття законів і затвердження бюджету. Союзний прапор – чорно-біло-червоний стяг. Перемога у війні з Францією (вересень 1870 р.). Проголошення у Версалі створення Німецької імперії (18 січня 1871 р.) – 22 монархії, 11 великих герцогств, 7 князівств, 3 вільні міста. Конституція Німецької імперії 1871 р.

Німецька імперія: за формою правління – конституційна монархія, за формою державного ладу – федерація. Глава імперії – імператор (кайзер) – король Пруссії. Союзна рада (Бундесрат) – законодавчі та адміністративні права (58 представників). Голова Бундесрату – імперський канцлер, його роль і повноваження. Рейхстаг (3,5 років). Імперська армія (служба 7 років) – підпорядкована імператору.

Третє питання. Право Німеччини.

1. Цивільне право: Німецьке цивільне уложення 1896 р. (право зобов'язань, речове право, сімейне право, спадкове право).

2. Торговельне право: Торговельне уложення 1897 р. (про купецький стан, торговельні товариства, торговельні угоди, морську торгівлю).

3. Кримінальне право: Кримінальне уложення 1871 р. (посилення репресій за політичні злочини. Особливо небезпечні злочини: зрада, повстання, заклики до непокори владі та законам, замах на імператора).

Питання для самоконтролю

1. Німецький державний діяч, який здійснив об'єднання країни на прусській мілітарній основі – це?

2. Верхня палата парламенту Німеччини у 1871-1918 рр. мала назву....

3. Створення Німецької конфедерації відбулося в

4. Баварський кримінальний кодекс був прийнятий в

5. Пруський кримінальний кодекс був прийнятий в ...

6. Австро-Угорщина була створена в ...

7. Цивільний кодекс в Німеччині був запроваджений в ...

8. Союз держав, що зберігають свою незалежність і роздільне існування, створений із певною метою – це?

9. «Битва народів» під Лейпцигом – це?

10. Початок «березневої революції» в Німеччині датований?

Тема 6: Держава і право Новітнього періоду

Питання для самостійної роботи

1. Державно-політичні наслідки Першої світової війни. Соціалістичний революційний рух в Європі та світі.
2. Народження фашистського руху. Авторитаризм.
3. Розвиток Франції між двома світовими війнами. Проголошення та розвиток П'ятої республіки.
4. Право Франції новітнього періоду.

Література: [10; 11; 27]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Різноманітність шляхів розвитку національних правових систем у різних країнах Європи та світу у новітньому періоді. Війни за незалежність. Еволюція та пристосування старих державно-правових інститутів до умов новітнього часу.

Друге питання. Демократизм, народне представництво, конституціоналізм. Принципи розвитку права новітнього періоду. Народження фашистського руху. Авторитаризм Кодифікація права.

Третє питання. Результати Першої Світової війни. Паризька мирна конференція 1919-1920 рр. Сен-Жерменський мирний договір 1919 р. Нейїський мирний договір 1919 р., Тріанонський мирний договір 1920 р. Ліга Націй.

Розвиток Франції між двома світовими війнами. Локарнські угоди 1925 р. «Велика депресія» 1929-1933 рр.

Франція у Другій Світовій війні. Уряд «Віші».

Четверта республіка у Франції. Конституція 1946 р.

Створення Тимчасового уряду (Ш. де Голь). Референдуми щодо прийняття нової Конституції (жовтень 1945 р., жовтень 1946 р.). Прийняття Конституції Франції (13.10.1946 р.).

Парламент – 2 палати (Національні збори і Рада республіки). Національні збори – на 5 років, 627 депутатів, вибори за пропорційною, а з 1951 р. – за мажоритарною системою. Рада Республіки – 320 депутатів на 6 років. Ротація половини складу 1 раз на 3 роки. Національні збори – вищий законодавчий орган. Рада республіки – дорадчі функції.

Президент – глава держави (обирається на 7 років). Призначає голову уряду, державних радників, головує в Раді міністрів, підписує і ратифікує міжнародні договори. Рада Міністрів (уряд) – виконавчий орган.

Національні збори контролюють роботу уряду. Конституційна реформа 1954 р. Посилення прав Президента, уряду та Ради республіки. Загроза державного перевороту. Надзвичайні повноваження генерала Ш. де Голя (1.06.1958 р.). Розпуск Національних зборів, створення комісії по підготовці нової Конституції.

П'ята республіка у Франції.

Конституція П'ятої республіки у Франції (5.10.1958 р.) складається з 3-х актів: Конституції 1958 р., Декларації прав людини і громадянина (1789 р.) і Преамбули Конституції 1946 р. Змішана республіканська форма правління. За формою територіально-політичного ладу Франція є складною унітарною державою.

Встановлення ієрархії органів влади:

1. Президент;
2. Уряд;
3. Парламент.

Президентська влада – основа нового державного ладу. Президент обирається колегією виборців, а з 1962 р. – прямими загальними виборами (з 2000 р. – на 5 років). Президент має великі повноваження: гарант національної незалежності і територіальної цілісності держави, призначає Прем'єр-міністра, головує в Раді міністрів, очолює Збройні Сили, має право

дострокового розпуску Національних зборів тощо. Уряд – визначає і здійснює «політику нації».

Парламент – дві палати (Національні збори – на 5 років і Сенат – на 9 років – поновлюється на третину кожні 3 роки). Відповідальність уряду перед парламентом. Конституційна рада – орган конституційного контролю (9 членів на 9 років, по 3 від Президента, Національних зборів, Сенату). Зміни до Конституції (10 переглядів). Скорочення повноважень Президента до 5 років (вересень 2000 р.).

Четверте питання. Судова система та право Франції у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Чотири гілки судової влади:

1. Громадські суди;
2. Суди загальної юрисдикції;
3. Спеціальні суди;
4. Адміністративні суди.

Для суду над вищими посадовцями:

1. Суд правосуддя республіки – суд над міністрами.
2. Високий суд правосуддя – суд над Президентом. Трибунал з конфліктів (голова – міністр юстиції).

Право. Цивільне право – відмова від принципу безумовної обов'язковості сили договору через непередбачувані обставини; підпорядкування французькому законодавству монополій, керівні органи яких перебувають на території Франції та ін.

Шлюбно-сімейне право – право жінки займатися професійною діяльністю. 2005 р. – жінка після народження третьої дитини одержує утримання від держави 750 євро.

Кримінальне право. Перегляд Кримінального кодексу 1960 р. Новий Кримінальний кодекс 1994 р. – посилення відповідальності за особливо тяжкі злочини (тероризм, виробництво та поширення наркотиків, рекет, тощо). Заміна смертної кари довічним ув'язненням. Обмеження деяких покарань штрафами.

Питання для самоконтролю

1. У міжнародному праві повне або часткове відшкодування матеріальних збитків, завданих війною державі, яка перемогла, державою, яка зазнала поразки – це?
2. Французький уряд, який проголосив новими ідеалами держави «Працю. Сім'ю. Батьківщину»?
3. Четверта республіка у Франції це хронологічний період ...
4. Коли відбувалася Паризька мирна конференція?
5. В якому році були підписані Локарнські угоди?
6. В якому році була підписана Мюнхенська угода?
7. В якому році Франція увійшла до НАТО?
8. Роки президентства Ф. Міттерана ...
9. В якому році Франція приєдналася до Маастрихтського договору?
10. Хто очолював уряд «Віші» в період Другої світової війни?

Тема 7: Держава і право Новітнього періоду

Питання для самостійної роботи

1. Королівська Румунія в роки та після закінчення Першої світової війни. Держава і право Соціалістичної Республіки Румунія. «Різдвяна революція» 1989 р. Сучасна система держави і права Румунії.

2. Болгарія в роки та після закінчення Першої світової війни. Прийняття конституції 1989 р. та початок демократизації. Сучасна система держави і права Болгарії.

3. Розвиток Японія після Другої світової війни. Конституція 1947 р. Право Японії новітнього періоду.

4. Китайська держава до утворення Китайської Народної Республіки. Конституційний процес в КНР 1954-1982 рр.

5. Визвольний рух та проголошення Республіки Індія.

6. Тенденції розвитку держав і правових систем Латинської Америки у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Література: [11; 28; 36]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Королівство Румунія в роки Першої світової війни. Ідея «Великої Румунії». Румунія між двома світовими війнами.

Румунія в роки другої світової війни. Соціалістична республіка Румунія.

«Різдвяна революція» 1989 р. Румунія на сучасному етапі розвитку. Сучасна система держави і права.

Друге питання. Болгарія в роки Першої світової війни. Нейїський мирний договір. Болгарія між двома світовими війнами.

«Радянїзація» Болгарії. Прийняття конституції 1989 р. та початок демократизації.

Болгарія на сучасному етапі розвитку. Сучасна система держави і права.

Третє питання. Японія між двома світовими війнами. Нова політична структура. Концерни «дзайбацу». «Асоціація допомоги трону». Потсдамська декларація (1945 р.). Демократизація і демілітаризація Японії.

Закон про аграрну реформу (1946 р.). Політика декартелізації. Закон про профспілку (1945 р.): робітники і службовці отримали право на організацію профспілок, укладення колективних договорів. Закон про трудові норми (1947 р.): заборона примусової праці, встановлення 8-годинного робочого дня, надбавки за понаднормову роботу, оплачувані відпустки, відповідальність підприємця за охорону; страхування і компенсації при нещасних випадках і з безробіття.

Конституція Японії 1947 р. Принцип народного суверенітету, але спадкова імператорська влада. Імператор є «символом держави і єдності народу».

Японський парламент – двопалатний орган, що складається з палати представників і палати радників. Перша (нижня) палата переобирається повністю кожні чотири роки, але може бути розпущена достроково. Термін повноважень членів палати радників (верхньої) – шість років, з переобранням через кожні три роки половини з них. Обидві палати створюються на основі загальних і прямих виборів. Активне виборче право надається японським громадянам з 20 років, пасивне – з 25 років в нижню і з 30 років – у верхню палату. Ценз осілості, внесення застави кандидатом в депутати.

Система «парламентських кабінетів». Парламент обирає главу Кабінету міністрів, вищого виконавчого органу влади. Ліберально-демократична партія.

«Бюро економічної стабілізації» і «Комітет з регулювання цін». Закон «Про встановлення жорсткого контролю над вугільною промисловістю». Фонд відновлення економіки (1948 р.). Японське «економічне диво».

Четверте питання. Революція 1911 р. Проголошення республіки. Тимчасова Конституція Китайської Республіки. Створення буржуазно-революційної партії «Об'єднаний Союз» (Сунь Ятсен) – 1905 р. Революційна ситуація 1911 р. Повалення влади Цінів. Сунь

Ятсен – тимчасовий Президент Китайської Республіки (грудень 1911 р.). Відречення Пу І від престолу. Скасування монархії. Заснування Національної партії (Гоміндану) – квітень 1912 р. Поразка революції. Встановлення диктатури Юань Шикая. Громадянська і національно-визвольна війна в Китаї після Першої світової війни.

Утворення та розвиток Китайської Народної Республіки. Перша Конституція КНР. Капітуляція Японії (2.09.1945 р.). Боротьба між КПК і Гомінданом. Наступ Народно-Визвольної армії (літо 1947 р.). Поразка Гоміндану (січень 1949 р.).

Створення КНР (1.10.1949 р.). Мао Цзедун – голова Центральної народної урядової ради КНР. Прийняття Конституції КНР (вересень 1954 р.). Всекитайські збори Народних представників (голова – Мао Цзедун) – вищий орган влади. Державна Рада – виконавчий орган (Прем'єр – Чжоу Еньлай).

Деформації державного устрою КНР в період «великого стрибка» та «культурної революції» (1958-1976 рр.). Кампанія «лібералізації» (вересень 1956 р.). «Сто кольорів». Свобода критики, вільна творчість тощо. 1957 р. – політика «перевиховання» вільнодумців (5 млн. в'язнів). «Великий стрибок» (травень 1958 р.). Провал реформ в промисловості та сільському господарстві. Агресивний курс КНР на міжнародній арені. Лю Шаоци. Засудження політики «великого стрибку». «Культурна революція» (1958-1976 рр.).

Загони хунвейбінів та цзаофанів. Боротьба з противниками ідей Мао Цзедуну. Директива Мао Цзедуну «Вогонь по штабах». Культ особи Мао Цзедуну.

Китайська держава в період будівництва регульованої ринкової економіки. Конституції КНР 1978 і 1982 рр.

Боротьба за владу між Цзян Цін та Хуа Гофеном. Прихід до влади Хуа Гофена. План «чотирьох модернізацій» (Ден Сяопін) – лютий 1978 р. Дозвіл приватного підприємництва. Передача землі у приватне користування. Сімейний підряд в сільському господарстві. Іноземні інвестиції в промисловість (США, Японія). Нові економічні зони. Криза 1989 р. (виступ студентів в Пекіні). Приєднання до КНР Гонконгу (липень 1997 р.) та Макао (1999 р.)

Система державних органів КНР. Всекитайські збори Народних представників (ВЗНП) та Місцеві збори Народних представників (ЗНП) – представницькі органи державної влади. Постійні комітети ВЗНП та ЗНП – в період між сесіями зборів. Постійний комітет ВЗНП – найвищий колегіальний орган державної влади. Уряд (Державна Рада), міністерства, державні комітети та державні відомства, місцеві народні уряди різних ступенів, департаменти, відділи, канцелярії та комісії. Центральна військова рада (ЦВР).

Право Китайської Народної Республіки. Конституція КНР 1978 р. Обмеження повноважень Всекитайських Зборів Народних Представників, ліквідація прокуратури, призначення суддів місцевих судів місцевою владою. Підготовка до рішучих змін.

Конституція 1982 р. – влада в КНР – демократична диктатура народу, багатоукладність економіки країни. Розширення прав та обов'язки громадян. Вперше введено статті про громадянство КНР та встановлено рівність громадян перед законом.

Зміни в структурі державних органів:

1. Відновлено інститут Голови КНР.
2. Надання постійному комітету Всекитайських Зборів Народних Представників законодавчого права.
3. Засновано Центральну військову Раду КНР.
4. Відновлено волосну ланку управління.
5. Обмежено строк перебування деяких посадових осіб на своїх постах.

Соціалістична система права (соціалістичні постулати, насиченість нормативних актів нормами принципами, нормами-побажаннями, різноманітними сентенціями. Немає чіткого розмежування між правовим актом і політичною директивою. Закони часто містять положення на правового змісту.

П'яте питання. На початку ХХ ст. Індія залишалась «перлиною в британській короні». Це була країна, що об'єднувала сотні народів різних рас та віросповідань. Традиційне

суспільство було вкрай різномірним у національному, соціальному, кастовому, класовому та релігійному складу. Яскраво свою неоднорідність індійське суспільство демонструвало в конфесіональному плані.

Британське колоніальне панування. 1885 р. створення Індійського національного конгресу (ІНК). Реформа Морлі-Мінто (участь індусів в провінційних законодавчих радах при губернаторах)

Мохандаса Карамчанда Ганді (Махатма Ганді – «велика душа») – очільник боротьби індійців за незалежність і самоврядування шляхом бойкоту британської колоніальної адміністрації.

План реформ щодо управління Індією (липень 1918 р.). Закон «Про управління Індією» (1919 р.) або «реформа Монтегю-Челмсфорда». Новий двопалатний парламент, створений при генерал-губернаторові, складався з Державної ради та Законодавчих зборів.

Весна 1946 р. – повстання індійських військових моряків у Бомбеї. 16.05.1946 р. було оприлюднено проект Конституції, за якою Індія набувала статусу домініону. 2-3.06.1947 р. останній британський генерал-губернатор Індії лорд Л. Маунтбеттен провів конференцію семи лідерів: Дж. Неру, В. Пателя, Крішні Кріпалані (від ІНК), М. Джинна, Л. Алі-хана, А.Р. Ніштар (від МЛ) та Балдев Сінгха (від сикхів).

«План Маунтбеттена» або «план 3 червня». 26.11.1949 р. прийняття Конституції Республіки Індія. Акт від 26.01.1950 р. – Індія проголошувалась суверенною та демократичною державою. Основний закон закріплював демократичні права та свободи, визнавав рівність громадян незалежно від каст і релігії, до яких вони належать. Запроваджувалось всезагальне виборче право, в тому числі й для жінок, активне – з 21 року, пасивне – з 25 років. За своєю національно-територіальною організацією Індія визнавалась федеративною державою, та на час проголошення складалась з 14 штатів та 6 територій, які залежно від рівня розвитку поділялись на три групи. За формою правління Індія була конституційована у парламентську республіку, а її державний устрій будувався на принципах народного суверенітету, розподілу влади, верховенства права та свободи особистості.

Рада штатів, Народна палата.

Президент обирається на п'ять років колегією виборщиків, яка створювалась з депутатів федерального парламенту та парламентів штатів. За Конституцією президент є главою держави, главою виконавчої влади, а також вищим посадовцем, що очолює весь державний апарат. Він призначає прем'єр-міністра, губернаторів штатів, членів Верховного суду. Наділений правами розпуску Народної палати, накладення вето на законопроекти, видання указів, що мають силу закону (у проміжках часу між сесіями парламенту). Передбачена й процедура імпічменту за звинувачення у скоєнні тяжкого злочину.

Вице-президент обирається також на п'ять років на спільному засіданні обох палат парламенту. Він головує в Раді штатів, допомагає президентові та заступає його в разі тимчасової або постійної нездатності виконувати свої повноваження.

Виконавча влада належить урядові – Раді міністрів, яка складалась з прем'єр-міністра та міністрів.

Право.

Цивільно-процесуальний кодекс 1908 р. Закон Про передачу власності (1929 р.). Прецедентне право. Верховний суд.

В 1955 р. набув чинності індієцький закон про шлюб, який уніфікував сімейне право індієцьких та привів його у відповідність до сучасних вимог. Після 1956 р. було прийнято ще три закони: про неповнолітніх та опіку; про успадкування та усиновлення; та про аліменти.

Шосте питання. Латиноамериканські держави на в перші десятиліття ХХ ст. Право країн Латинської Америки в середині – наприкінці ХХ ст. Ліберальний реформізм у Латинській Америці та його особливості. Особливості соціально-політичного розвитку окремих країн. Режим «революційного кауділ'їзму» в Мексиці у 1920-1928 рр.

«Велика депресія» 1929-1933 рр. та загострення ситуації у регіоні. «Ліберальна революція» 1930р. та прихід Ж. Варгаса до влади в Бразилії. Участь країн Латинської

Америци у Другій Світовій війні та розвиток міжамериканської співпраці у 1939-1945 рр. Основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку держав регіону у 40-50-ті рр. Пероністський уряд в Аргентині. Кубинська революція.

Характерні риси та основні напрямки політики неоконсервативної модернізації у Латинській Америці 70-80-х рр. та її наслідки. Встановлення військово-терористичної диктатури А. Піночета в Чилі. Процес деколонізації у Карибському басейні наприкінці 70-80-х рр. Нові тенденції у політичному та соціально-економічному житті Латинської Америки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Наслідки розвитку країн Латинської Америки у 2000-ні роки.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть суть «курсу броньованого кулака» генерала Танака.
2. В чому суть «доктрини С. Йосіди»?
3. В чому суть «доктрини Т. Фукуда»?
4. В якому році уряд Чан Кайші підписав із США договір «Пр дружбу, торгівлю і мореплавство»?
5. В якому році КНР почала будівництво «соціалізму з китайською специфікою»?
6. В якому році до влади в Китаї прийшов Мао Цзедун?
7. Що передбачала політика «трьох червоних знамен»?
8. Назвіть головні положення китайської «Політики реформ та зовнішньої відкритості»
9. В якому році єдина Британська Індія розділилася на два домініони – Індія та Пакистан?
10. Поясніть суть виразу «бананові республіки».
11. Назвіть причини Мексиканської революції 1917-1920 рр.
12. Поясніть суть терміну «революційний каудилізм».
13. Що означає термін режим «максимата»?
14. Що означає політика «трабальїзму»?
15. За яким латиноамериканським державним лідером закріпилося прізвисько «президент тисячі вбивств»?
16. Що передбачало гасло «Куба для кубинців»?
17. В якій латиноамериканській державі був створений «Трибунал честі»?
18. Назвіть причини державного перевороту 1952 р. на Кубі.
19. Поясніть суть ідеї «перманентної мексиканської революції».
20. Назвіть головні причини, які призвели до встановлення військового авторитарного режиму в Бразилії у 1964-1984 рр.
21. Назвіть першу в історії Бразилії жінку, яка стала президентом країни.
22. В якому році на Кубі був встановлений режим диктатури Ф. Батисти?
23. Коли до влади на Кубі прийшов Ф. Кастро?
24. Що означає кубинське гасло «Соціалізм або смерть!»?
25. Поясніть значення виразу «ефект текіли» (Мексика).
26. Поясніть суть мексиканської ліберальної реформи на основі ідеї «екуменічного гуманізму».
27. Назвіть причини Чилійської революції 1970-1973 рр.
28. Що означає визначення експерти «чикагської школи» (Чилі)?
29. Назвіть головні положення президентської програми М. Бачелете «100 днів. 36 обіцянок».
30. Назвіть головні складові ідеї «Великої Румунії».
31. Розкрийте суть аграрної реформи уряду П. Грозу 1945 р.
32. Розкрийте суть румунських законів, ухвалених у 1948-1949 рр. (про націоналізацію промислових і торгових підприємств, транспорту, про заборону купівлі та продажу землі).
33. В якому році першим секретарем ЦК був обраний Н. Чаушеску?
34. Що означає термін «секурітате»?
35. Коли в Румунії відбулося падіння режиму Н. Чаушеску?

36. Назвіть головні причини оголошення імпічменту президенту Румунії Т. Бесеску з боку парламенту.
37. В якому році Румунія вступила до ЄС?
38. Які положення румунської Конституції було змінено відповідно до вимог Євросоюзу?
39. Назвіть головні положення урядової політики «затягування пасків», що стала причиною масових виступів в країні (2012 р.).
40. Назвіть головні причини Балканських війн початку ХХ ст.
41. Кому з діячів Болгарії належить вислів «болгарською буде та земля, на якій залишить слід болгарський кінь»?
42. Назвіть головні напрямки реформ уряду А. Стамболійського.
43. Назвіть головні напрямки реформ Народного блоку.
44. Визначить характерні риси розвитку Болгарії часів «народної демократії» 1944-1948 рр.
45. Поясніть суть визначення «живковізм».
46. Що передбачало урядове рішення 1987 р. «Про державні символи та атрибути влади»?
47. Розкрийте суть урядової програми «Болгарія 2001».
48. В якому році Болгарія вступила до ЄС.
49. В якому році Т. Живков подав у відставку.

Тема 8: Державно-правовий розвиток на території України за Стародавніх часів та за Давньоруської держави

Питання для самостійної роботи

1. Становлення класового суспільства на території України.
2. Виникнення, розвиток Боспорського царства. Монархія та республіка – політичні форми перших держав на території України.
3. Розпад Київської Русі на окремі феодальні князівства.
4. Пам'ятки державності та права південно-руських князівств.
5. Загальна характеристика суспільно-політичного устрою та права князівств в період феодальної роздробленості.

Література: [13; 19; 39]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Монархія та республіка – політичні форми перших рабовласницьких держав на території України. Джерела та основні риси рабовласницької системи права на території Північного Причорномор'я та Приазов'я.

Друге питання. Боспорське царство. Правління династій Археанактидів та Спартоکیدів. Боспорське царство під владою Понтійського царства і Римської імперії.

Гетика. Перше феодальне королівство на території України. Правління Германаріха та Вінтарія. Конфлікт готів з антами та його наслідки.

Держава гунів. Поява гунів на історичній арені. Союз гунів з антами. Знищення Гетики Баламбером. Правління Аттіли. Каталаунська битва 451 р. та її наслідки.

Третє питання. Місце феодальної роздробленості у розвитку феодального способу виробництва. Зростання економічного та політичного значення місцевих феодальних центрів.

Розпад Київської Русі на окремі феодальні князівства:

1. Київське князівство;
2. Чернігівське князівство;
3. Переяславське князівство;
4. Володимиро-Волинське князівство;
5. Галицьке князівство;
6. Галицько-Волинське князівство.

Боротьба східнослов'янських племен проти монголо-татар. Захоплення литовськими князями Східної Волині, Поділля, Київщини та Чернігово-Сіверщини.

Захоплення польськими феодалами Галицької Землі. Закарпаття під владою угорських феодалів. Буковина у складі Молдавського князівства.

Золота Орда як воєнно-феодальна монархія та її відносини з південно-руськими князівствами.

Четверте питання. Пам'ятки державності та права південно-руських князівств:

1. Договір Київської Русі з Візантією (911 р.);
2. Договір Київської Русі з Візантією (944 р.);
3. Договір Київської Русі з Візантією (971 р.);
4. «Руська правда» (коротка редакція за Академічним списком);
5. «Руська правда» (широка редакція за Троїцьким списком);
6. Лист Володимирського князя Романа Мстиславовича київському князю Рюрику Ростиславовичу про згоду передати подаровані йому раніше володіння суздальському князю Всеволодові Юрійовичу і просить взамін за них інші волості (за Іпатіївським літописом), (1195 р.);
7. Лист Сіверського князя Володимира Ігоровича мешканцям міста Володимира видати княгиню Анну та її малолітніх синів Данила і Василька Романовичів, прийняти на володимирський престол його брата Святослава (Галицько-Волинський літопис) (1207-1209 рр.).

8. Лист галицького князя Мстислава Мстиславовича князю Данилу Романовичу з запрошенням приїхати з військом у Галичину і підтримати його в боротьбі проти коаліційних угорсько-польських військ, які захопили Галицьку землю (Галицько-Волинський літопис) (1227 р.);

9. Лист галицького князя Мстислава Мстиславовича князю Данилу Романовичу з запрошенням зайняти престіл у Галичі (за Іпатіївським літописом) (березень 1228 р.);

10. Запрошення галицької громади князю Данилу Романовичу вступити в місто (за Іпатіївським літописом) (лютий 1230 р.);

11. Договір віцемагістра Тевтонського ордену Бурхарда фон Хорнхаузена з Данилом Галицьким та Земовитом Мазовецьким (1254 р.)

12. Уставна грамота князя Мстислава Даниловича (1289 р.);

13. Устав князя Лева Даниловича Галицькій митрополії (1301 р.);

14. Охоронний Лист Андрія Юрійовича купцям м. Торуня на вільний в'їзд на руські землі з різними товарами та вільну, без жодних оплат, торгівлю ними (27 серпня 1320 р.);

15. Лист князя Русі Юрія Тройденовича великому магістру Тевтонського ордену Веренгерові про прихильність та захист від татар (1327 р.);

16. Грамота «Управителя або старости землі Русі» Дмитра Дядька магістрату і купецтву міста Торуня про перемир'я з польським королем Казимиром III, у зв'язку з чим запрошує торунських громадян приїжджати з товарами до Львова (1341 р.);

17. Витяг із переліку митних зборів на торговому шляху між Торунем та Володимиром (1349 р. (1386 р.) та ін.

П'яте питання. Період феодальної роздробленості – закономірний етап у розвитку суспільства, адже роздробленість – не особливість Київської Русі, а загальноєвропейська тенденція. Саме у цей час відбулося остаточне формування феодальної системи (чітко визначилися права феодалів та повинності селян, завершився процес становлення феодально-станової ієрархії, склався і вдосконалився державний апарат тощо). Роздроблення структури політичної влади було цілком логічним і природним наслідком феодальних відносин: роздрібненій формі земельної власності відповідає роздрібнена форма держави, роздрібнена структура влади.

Тенденції феодальної роздробленості:

1. 972 р. – після смерті князя Святослава відбулася боротьба ба за владу між його синами;

2. 1054 р. – після смерті князя Ярослава до влади дійшов тріумвірат старших Ярославичів (до 1073 р.);

3. 1093-1096 рр. – громадянська війна на Русі, у результаті до влади прийшов дуумвірат – Святополк і Володимир Мономах.

4. 1132 р. – після смерті князя Мстислава Русь розпалася на удільних 15 князівств.

Причини феодальної роздробленості Русі:

1. Київська Русь займала велику територію, що ускладнювало управління державою;

2. Механізм спадкування влади на княжий престол не був урегульований;

3. Створення місцевого апарату влади в вотчинах;

4. Розвиток сільського господарства в умовах панування натурального господарства;

5. Розвиток ремесла в умовах панування натурального господарства;

6. Бурхливе зростання міст – економічних центрів окремих земель;

7. Зародження внутрішніх торговельних зв'язків між містом і селом;

8. Загострення соціальної боротьби;

9. Різниця між окремими групами племен, які були об'єднані в єдину державу;

10. Відсутність коронації в Київській Русі.

Відбувається процес уособлення окремих феодальних центрів:

1. Початок XII ст. – федерація 15 князівств;

2. Середина XIII ст. – 50 князівств;

3. Початок XIV ст. – 250 князівств.

Статус князівств:

1. Великі князівства (Київське, Чернігівське, Переяславське);
2. Удільні князівства (Луцьке, Белзьке, Бузьке).

Питання для самоконтролю

1. Назвіть хронологічні межі існування держави Таврика.
2. Коли на території України з'явилися скіфські племена?
3. Назвіть хронологічні межі існування Великої Скіфії.
4. Назвіть головні племінні об'єднання скіфів на українських землях.
5. Назвіть хронологічні межі існування Готського королівства.
6. Яку державу вчені називають першою «імперією кочівників-скотарів»?
7. Назвіть етапи грецької колонізації Північного Причорномор'я.
8. Коли виник перший грецький поліс на території України?
9. Поясніть значення термінів «демократія», «республіка», «монархія».
10. Назвіть найвідоміші грецькі міста-поліси, які існували на українських землях.
11. Назвіть причини, які стимулювали формування класового суспільства.
12. Розкрийте суть понять «республіка» та монархія.
13. Який час прийнято вважати заснуванням Боспорського царства?
14. Назвіть головні причини повстання Савмака.
15. Кому належала верховна влада у Боспорському царстві?
16. Коли Боспорське царство опинилося під впливом Риму?
17. Поясніть чому володарі Боспорського царства титулувалися «друг кесаря та друг римлян»?
18. Назвіть головні джерела права Боспорської держави.
19. Розвиток якої галузі права в Боспорській державі стимулювали товарне виробництво, жвава внутрішня та зовнішня торгівля?
20. Назвіть функції судового виконавця у Боспорському царстві.
21. Що означає термін «децентралізація»?
22. Назвіть причини феодалної роздробленості Русі.
23. Що означає поняття «феодалний спосіб виробництва»?
24. Що означає вотчина?
25. Що таке «ярлик»?
26. Назвіть функції курултаю.
27. Яку роль відігравали дивани як органи управління?
28. Яку роль на Русі відігравали ханські баскаки?
29. Хто з дослідників історії феодалної Київської держави відзначав наступне «Русь була відкинута назад на кілька століть, і в ті століття, коли цехова промисловість Заходу переходила до епохи первісного нагромадження капіталу, руська ремісничка промисловість повинна була вдруге проходити частину того історичного шляху, який був пройдений до Батия»?
30. Назвіть головні наслідки золотоординського іґа для подальшого розвитку українських земель.

Тема 9: Держава і право України литовсько-польського періоду

Питання для самостійної роботи

1. Магдебурзьке право в Україні.
2. Постанови сеймів Речі Посполитої відносно українського козацтва.
3. Тенденції розвитку канонічного (церковного) права.

Література: [14; 15; 19]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Виходячи з колонізаційних процесів на теренах України можемо виділяють такі етапи у поширенні та розвитку магдебурзького права:

1. Кінець XIII – середина XIV ст. – перші прояви магдебурзького права у межах Галицько-Волинської держави, яким користувались здебільшого німецькі громади міст, перші локаційні привілеї міст.

2. Середина XIV – кінець XV ст. – значне поширення магдебурзького права на українських землях, що входили до складу Польського Королівства, перші локації міст-магдебургій у Великому князівстві Литовському.

3. Кінець XV – XVI ст. – поширення магдебурзького права в центральньо-українських містах та перші локування міст Лівобережжя.

В еволюції міського самоврядування на українських землях, виходячи з внутрішнього розвитку міст виділяють такі етапи:

1. XIV-XV ст. – демократичний етап розвитку органів самоврядування міст-магдебургій.

2. Кінець XV – середина XVI ст. – олігархізація владних структур у містах.

3. Кінець XVI – початок XVII ст. – обмеження влади патриціату представницькими органами поспільства.

Міста з Магдебурзьким правом отримували самоврядування, податковий і судовий імунітет, право власності на землю, пільги щодо ремесел і торгівлі та звільнялися від феодалних повинностей (окрім гужової). Магдебурзьке право встановлювало порядок обрання міської влади, її функції, основні норми цивільного і кримінального права, правила судочинства та оподаткування, визначало діяльність купецьких об'єднань, ремісничих цехів, порядок торгівлі тощо.

Основними джерелами Магдебурзьке право, якими користувались у містах України, були збірник міського права польських юристів Б. Гроїцького (починаючи з 1566 р.) та П. Щербича (1581 р.), збірника хелмінського права П. Кушевича (1623 р.), а також так звані підручні правні книги, складені юристами Гетьманщини на основі згаданих вище праць («Короткий покажчик магдебурзького права по книзі «Порядку», «Коротенькі витяги з книги «Порядку» та ін.).

Для потреб кодифікації українського права, зокрема при підготовці відомого зводу «Права, за якими судиться малоросійський народ», було перекладено з латинської та польської мов праці М. Яскера, Б. Гроїцького, П. Кушевича, П. Щербича, проте ці переклади не тиражувалися і поза межами кодифікаційної комісії не застосовувалися.

Найвідоміші пам'ятки магдебурзького права в Україні (XIV – кінець XVIII ст.)

Кодифікаційні трактати Магдебурзького права:

1. Гроїцький Бартоломей «Порядок судів і справ міських права Магдебурзького в Короні Польській» (1556 р.);

2. Гроїцький Бартоломей «Артикули Магдебурзького права. Порядок судів щодо кари на горло (смертної кари). Закон про судові оплати» (1559 р.);

3. Гроїцький Бартоломей «Оборона сиріт і вдів» (1605 р.);

4. Гроїцький Бартоломей «Титули Магдебурзького права».

5. Щербич Павло «Speculum Saxonum, або право саксонське і магдебурзьке, порядком абетки з латинських і німецьких зразків зібране і на польську мову з пильністю і вірно перекладене» (1581 р.);

6. Щербич Павло «Ius Municipale, тобто право міське магдебурзьке, наново з латинської та німецької на польську мову з пильністю і вірно перекладене» (1581 р.);

7. «Хелмінського права... п'ять книг для загального пожитку Павлом Кушевичем з Хелмна укладених» (1623 р.).

Привілеї міст:

1. Локаційні привілеї;
2. Економічні привілеї.

Акти застосування Магдебурзького права на українських землях:

1. Вількири Львова та Дрогобича (XIV-XVII ст.);
2. Акти прийняття до міського права (1388-1783 рр.);
3. Витяги із судових справ, актів та протоколів ради (1382-1789 рр.);
4. Приватно-правові документи, (1625-1659 рр.);
5. Витяги рішень львівських колегій 10-ти і 40-ка мужів (1618-1708 рр.).

Друге питання. Історія взаємовідносин між Україною та Польщею сягає глибокого Середньовіччя і характеризується синхронізацією багатьох процесів у державному, політичному, соціальному та культурному розвитку двох сусідніх слов'янських народів.

Слід звернути увагу на наступні історичні пам'ятки, які характеризують взаємини між козацтвом та органами влади королівської Польщі:

1. Універсал Сигізмунда II Августа до «підданих наших, козаків тих» від 20.11.1568 р.;
2. Квітень 1578 р. Стефан Баторій видав три універсали, в яких йшлося про вирішення «козацької проблеми»:

2.1. Перший з них був адресований усім королівським урядникам в Україні й охарактеризував козаків як бунтівників і свавільників, які самовільно нападають на сусідні держави. У зв'язку з цим, до східних воєводств Корони Польської призначався спеціальний комісар, якому надавалося виключне право судити і карати усіх непокірних, а місцева адміністрація мусила сприяти йому в цьому;

2.2. Другий королівський універсал адресувався воєводі Київського воєводства магнату К. Острозькому й наказував йому негайно вирушити на чолі свого війська у пониззя Дніпра та винищити там бунтівливих козаків;

2.3. Третій універсал Стефана Баторія адресувався усім прикордонним королівським старостам наказувалося сприяти діям К. Острозького й не допомагати в організації козацьких походів на Крим.

3. 16.09.1578 р. між королем Стефаном Баторієм і представниками запорозького козацтва був підписаний договір («Postanowienie z Nizowcy»);

4. В 1579 р. Стефан Баторій видав універсал до низових «запорозьких молодців» із забороною ходити до Волощини та закликав козаків переорієнтуватися на війну з Московським царством;

5. Універсал про оборону «вольностей» запорозького козацтва перед українськими урядниками («Uniwersal Stefana Batorego do ukrainnych urzednikow w sprawie poszanowania przez nich wolnosci Kozakow zaporoskich») (1582 р.);

6. Постанова сейму Речі Посполитої 1593 р. оголосила бунтівливих козаків «ворогами Вітчизни і зрадниками» (hostibus patriae et perduelibus);

7. Лист Гетьмана Криштофора Косинського, старшини і всього війська Запорозького князю Острозькому з обіцянкою не нападати на сусідні держави, не завдавати шкоди маєткам князя Острозького і його друзів, видати слуг, які перебігли до козаків; повернути майно і зброю (1593 р.);

8. У вересні 1596 р. був оприлюднений універсал Сигізмунда III щодо недопущення запорозьких козаків в Україну;

9. Сейм 1596 р. випрацював конституцію «Про козаків і людей свавільних»;

10. Сейм 1597 р. ухвалив постанову, за якою скасовувалися всі попередні «права та вольності» українського козацтва, починаючи від часів Сигізмунда II Августа,

оголошувалося про конфіскацію «всього» (!) козацького майна та доручалося великому коронному гетьману витяти бунтівливих свавільників «до ноги»;

11. Сейм 1601 р. у постанові-конституції «Про козаків Запорозьких» визнав право на діяльність козацтва лише у вигляді реєстру з 3 250 вояків, які брали участь у війні зі шведами;

12. Постанови сеймів Речі Посполитої (1604 р., 1605 р., 1607 р., 1609 р., 1611 р., 1613 р., 1616 р., 1618 р.) обмежували внутрішньополітичний статус козацтва;

13. Прохання про народне ополчення для захисту від турків і татар, про знищення або обмеження стану козаків, укладання миру з Москвою; збереження давніх прав особам православної віри і припинення релігійних переслідувань та ін. клопотання про Києво-Печерську лавру і збереження наданих їй прав (1618 р.);

14. Сеймові постанови 1627 і 1629 рр. оголошували, що запорожці «повинні давати відсіч туркам і татарам»;

15. Універсал гетьмана козацького Петрижицького до всіх жителів воєводств «українних» з попередженням про татарський набіг і порадою готуватися до захисту (1632 р.);

16. Інструкція Козацьким послам на виборчий сейм з дорученням: нагадати сейму заслуги козаків давні і нові; на цій підставі вимагати забезпечення православного віросповідання від утисків уніатів; розширити свободи козацького війська (1632 р.);

17. Король Владислав IV, дякуючи козакам за підтримку, своїми універсалами впродовж 1633-1634 рр. відновив певні «вольності» православної церкви на українських землях;

18. Сейм 1635 р. ухвалює постанову щодо припинення козацької «смути», після чого на територію Київського воєводства увійшли додаткові коронні, в тому числі наймані війська;

19. Присяга, дана козаками на загальній раді під Боровицею (1637 р.);

20. Ординація Війська Запорозького (1638 р.);

21. Грамота короля Яна-Казимира гетьману Б. Хмельницькому та Війську Запорозькому з обіцянкою надіслати булаву і хоругву, з вимогою припинити воєнні дії і готовність задовольнити прохання козаків (1648 р.);

22. Універсал польського короля Яна-Казимира про зняття з гетьманства Богдана Хмельницького за його непокору королю і призначення на його місце гетьманом Семена Забузького, (кінець липня 1649 р.);

23. Привілей, даний королем Яном казимиром Війську Запорозькому під Зборовом (18 серпня 1649 р.);

24. Зборівський договір (12 січня 1650 р.);

25. Диплом на права, надані Руському народу Польським королем Яном Казимиром і Варшавським сеймом, на підставі Зборівського договору (12 січня 1650 р.);

26. Грамота короля Яна-Казимира з повідомленням про підтвердження сеймом укладеного під Зборовом договору з козаками і з пропозицією жителям повертатися до своїх попередніх місць проживання (19 січня 1650 р.) та ін.

Третє питання. Канонічне право є сукупністю правових норм, що ґрунтуються на внутрішньо-церковних правилах (канонах). До них належать рішення церковних соборів, висловлювання Отців церкви, освячені церковною традицією звичаї. Таким чином, вся діяльність християнської Церкви побудована на канонічному праві, але з врахуванням особливостей історичного розвитку конкретного суспільства і конкретної держави.

Класифікація джерел права православної церкви за хронологічним принципом:

1. Джерела древньої церкви (I-III ст.);

2. Джерела епохи всесвітніх соборів (IV-IX ст.);

3. Наступні джерела (акти Помісних соборів, акти Помісних Автокефальних Церков та ін.).

В залежності від походження розрізняють ідеальні, матеріальні та формальні джерела церковного права. Під джерелом права в ідеальному (ідеологічному) значенні розуміють

правову свідомість. Мова йде про концепції, ідеї, теорії, почуття, уявлення людей про дійсне і бажане право, про юридичну діяльність, під впливом яких створюється, змінюється і діє право. Особливістю церковного права є те, що його ідеальним джерелом є сама Воля Божа, яка втілена у Святому Письмі та Святому Переданні.

Пам'ятки церковного права в Україні :

1. «Устав князя Володимира» з Кормчої книги і Требника Ісидора Київського Ворг. (список другої половини XV ст.);
2. «Свиток Ярослава» з Кормчої книги і Требника Ісидора Київського (список другої половини XV ст.);
3. Канонічні відповіді київського митрополита Георгія на «вопрошання» ігумена Германа (1061/1062-1075 рр.);
4. «Правило» київського митрополита Йоана II (Правила церковная от святых книг в кратце Якову Черноризцу) (1076/1077-1089 рр.);
5. «Вопрошання» Кирика, Сави та Іллі до новгородського єпископа Нифонта та інших (Въпрошание Кюриково, еже въпраша єпископа новгородського Нифонта и инех) (середина XII ст.);
6. «Правила» Київського митрополитичого собору (1273 р.);
7. Уставна грамота князя Льва Даниловича для Галицької Успенської катедри (список кінця XVI ст.) (1301 р.);
8. Уставна грамота луцького князя Любарта соборній церкві Йоана Богослова у Луцьку (1321 р.);
9. Послання київського митрополита Кипріяна «Молюся вам, да будете душею чисті» (1375-1406 рр.);
10. Послання київського митрополита Фотія ченцям Києво-Печерського монастиря про дотримання іночих заповідей, з повчанням єромонахам та заборонаю залишати межі обителі без дозволу настоятелів та про пиятику в обителі (1411 р.);
11. Елекційна грамота Новгородського собору про обрання київським митрополитом Григорія Цамблака (1415 р.);
12. Послання учасників Новгородського елекційного собору до митрополита Фотія у Москві про невизнання його влади над єпископами у Великому князівстві Литовському (1415 р.);
13. Уставна грамота київського князя Олександра Володимировича катедрі Святої Софії Київської (1441 р.);
14. Привілей польського короля Володислава Варненського про зрівняння у правах руського духовенства Київської митрополії з латинським (1443 р.);
15. Привілей Казимира IV для «людей грецької віри» (1457 р.);
16. Булла Папи Пія II про поділ Київської митрополії на литовську й московську частини та номінацію Григорія Болгариновича Київським митрополитом (1458 р.);
17. Послання київського митрополита Мисаїла до Папи Римського Сикста IV (1476 р.);
18. Грамота константинопольського патріарха Максима про надання ставропігійних прав Києво-Печерському монастиреві (1481 р.);
19. «Правило і покарання про душегубство» київського митрополита Йоана Глезни (1493 р.);
20. Привілей великого князя литовського Олександра київському митрополиту Йосифові (Болгариновичу) та православним єпископам про непорушність духовного суду і недоторканість церковного майна, на основі так званого «Свитку Ярослава» (1499 р.);
21. Діяння та правила Віленського митрополитичого собору (1509-1510 рр.);
22. Привілей польського короля Сигізмунда I Київському митрополиту Йосифу II Солтану на підтвердження прав Православної Церкви (2 липня 1511 р.);
23. Цикли повчань київських митрополитів, уписані в Кормчу книгу (перша половина XVI ст.);

24. Форма церковного відлучення, укладена православними ієрархами Київської митрополії (1544 р.);
25. Повчання київського митрополита Сильвестра Бількевича священику (1562 р.);
26. «Артикули Берестейської унії» та папська булла про єдність Київської митрополії з Римським Апостольським престолом (1596 р.);
27. Постанови Берестейського православного собору (1596 р.);
28. Королівський диплом Сигізмунда III про права православних у Речі Посполитій (1607 р.);
29. Спільні правила Святого Отця нашого Василя Великого, архієпископа Кесарії Кападокійської;
30. Грамота єрусалимського патріарха Феофана про висвячення Йова Борецького київським православним митрополитом, а ще шести осіб – православними єпископами Київської митрополії (1620 р.);
31. «Діяння» та постанови Кобринського провінційного собору Унійної Церкви (1626 р.);
32. «Пункти заспокоєння православної руської релігії» (1632 р.);
33. «Катехизис» та «Православне ісповідання віри» Петра Могили (1645 р.);
34. «Пункти прохання Богдана Хмельницького до польського короля від Війська Запорізького» у релігійних питаннях (1649 р.);
35. Пункти Гадяцького договору Війська Запорозького з Річчю Посполитою про православну віру, ратифіковані Варшавським сеймом (1658-1659 рр.).

Питання для самоконтролю

1. Назвіть хронологію входження українських земель до складу князівства Литовського та Польського Королівства.
2. Назвіть головні положення «Генріхових артикулів» 1572 р.?
3. Що означає термін «вальний сейм»?
4. Поясніть значення термінів «каштелян», «староста», «воєвода».
5. Коли на території України з'являється Магдебурзьке право?
6. Поясніть значення термінів «війт», «бурмістр», «лава» та «рада».
7. Коли на території України виникає «низове» та «реєстрове» козацтво?
8. Назвіть головні положення «Судебнику Казимира» 1468 р.
9. В яких роках з'явилися Статути Великого князівства Литовського?
10. Що означає поняття козацьке «звичаєве право»?

Тема 10: Держава і право України козацької доби

Питання для самостійної роботи

1. Суспільний устрій України-Гетьманщини.
2. Посилення кріпосницького гніту наприкінці XVII – на початку XVIII ст.
3. Період «Руїни» на Україні та його наслідки.

Література: [18; 19; 38]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання.

Суспільство за правовим статусом поділялось на п'ять станів:

1. Козацтво;
2. Шляхетство;
3. Духовенство;
4. Міщанство;
5. Селянство.

В межах станів окремі соціальні групи відрізнялись за своїм економічно-правовим становищем – привілейовані групи (козацька старшина, родова шляхта, вище православне духовенство, міська аристократія) становили панівний клас, а підпорядковані їм залежні люди (селяни, рядове козацтво, міська біднота) обмежувались у правах і привілеях або й взагалі позбавлялись їх.

Правове становище станів, різних груп і категорій визначалось гетьманськими універсалами, царськими жалуваними грамотами, які залишали усі стани українського населення у їх попередньому соціально-правовому статусі; а у подальшому – наступними гетьманськими статтями, царським законодавством і нормативними актами місцевої адміністративно-політичної влади (гетьманськими універсалами, декретами Генеральної Ради, універсалами полковників тощо).

Суспільний лад Лівобережної України (середина XVII ст.).

По завершенні національно-визвольної війни і підписанні Березневих статей 1654 р. більшість земель вигнаних польських феодалів була передана до скарбниці, а також дісталась козацькій старшині, яке набула прав феодалів. Кожний обраний на посаду в один із трьох урядів, отримував шляхетські права, старшина ставала панівним станом.

Феодали (старшина і шляхта) привласнили також привілеї вигнаних з України польських феодалів – за ними закріплювалось виключне право на зайняття промислами (поташним, пивоварним, млиновим) та гуртовою торгівлею. Б. Хмельницький надавав феодалам захисні універсали, які підтверджували їх привілеї.

Змінився також статус православного духовенства – за договором 1654 р. православна церква в Україні була відновлена у своїх правах. Царський уряд підтвердив права і привілеї православного духовенства і пообіцяв не порушувати їх. Правове становище духовенства було наближеним до статусу шляхти.

Було уточнено правовий статус реєстрового козацтва. За Березневими статтями 1654 р. з нього мало бути сформоване військо України. Реєстровцями могли бути лише заможні козаки, оскільки цар не давав їм платні, а служба потребувала витрат. Вони були власниками землі; джерелом їх земельних володінь було здебільшого захоплення залишених польськими феодалами у ході війни земель.

Рядові реєстрові козаки несли бойову і похідну військову службу та підлягали лише своїй козацькій адміністрації.

Більшість економічно підлеглого населення становили селяни (посполиті). Зростав прошарок вільних селян внаслідок скасування польського землеволодіння і зменшення землеволодіння української шляхти, а також багато селян, що брали участь у війні, стали вільними жителями військових поселень, де покозачились і набули право на володіння землею і на особисту свободу, та стали підлягати козацькій адміністрації.

Приватні селяни зберігали право переходу, зокрема у козацтво.

Зростає кількість і роль в економіці міського населення України. З вигнанням польської адміністрації більшість міщан отримали особисту свободу. Більшість населення міста становили безпосередньо міщани, а також міщанами вважались усі жителі полкових і сотенних міст. Б. Хмельницький збільшив кількість міст, які управлялись за магдебурзьким правом – вони звільнялись від постойів та інших військових обов'язків, а купцям і ремісникам надавались різні пільги.

Суспільний лад Лівобережної України у період її автономії (друга половина XVII ст.).

У другій половині XVII ст. права феодалів розширюються низкою владних розпоряджень, зокрема, заборонялось арештовувати феодалів без санкції суду та встановлювались суворі покарання за посягання на їх життя і гідність. Збільшуються їх земельні володіння. Головним джерелом наділення землею було пожалування її гетьманом; старшина отримувала рангові маєтки – за урядовими посадами за службу (вони поступово перетворюються на спадкові). За своїми земельними володіннями козацька старшина не лише зрівнялась із шляхтою, а й часто перевершувала її. У другій половині XVII ст. реєстр козацтва постійно змінювався.

Наприкінці XVII ст. почало погіршуватись становище селян. Залежний селянин був зобов'язаний «звиклим послушенством», сплачувати ренти феодалові і податки у військову казну, які йшли на утримання адміністрації і війська.

Друге питання.

Становище селян поступово погіршувалось. Після національно-визвольної війни вільні і автономні військові поселення були відписані із земельного фонду Гетьманщини індивідуальним землевласникам-старшинам. Спершу ці власники збирали невелику орендну плату і зобов'язували орендарів виконувати певні роботи.

Поступово кількість вільних селян, підлеглих козацькій адміністрації, зменшується – в 1731 р. вони становили лише 1/3 сільського населення Гетьманщини. Натомість, за рахунок їх зменшення та скорочення реєстру зростала кількість залежних селян (за царською грамотою 1723 р. із селян, незалежно від їх особистої свободи чи залежності, стягувались однакові податки).

В 1710 р. трудова повинність зросла до 2 днів на тиждень (з часом вона збільшилась). Селяни відбували й інші повинності. За селянином зберігалось право вільного залишення свого пана і переходу до іншого чи поселення в іншому селі або у відкритому степу (на правах козака).

В 1706 р. І. Мазепа видав наказ затримувати селян, які залишили своїх господарів.

Універсал І. Скоропадського 1721 р. наказав старшині не допускати селянських переходів.

За законом 1727 р., залишаючи феодала, селянин втрачав право на належне йому майно.

В 1739 р. Генеральна військова канцелярія заборонила переселення селян, але фактично селянин міг переселитись в іншу місцевість за умови виконання усіх повинностей та отримання дозволу на це від власника і місцевої адміністрації.

За універсалом К. Розумовського 1760 р., селянин отримував право переходу лише з письмового дозволу пана, якому залишав усю свою нерухомість (масові втечі селян на Запорізьку Січ).

У 1765-1769 рр. було складено генеральний опис населення України, а в 1776 р. введено подушний податок на Слобожанщині, в 1783 р. – на Лівобережжі.

За указом Катерини II 1783 р. було остаточно заборонено селянам залишати феодалів – наказано їм залишатись на тих місцях, за якими вони вказувались у генеральному описі; і на Лівобережну Україну було поширено Соборне уложення 1649 р., яке встановлювало повне закріпачення селянства.

Третє питання.

Руїна – період історії України кінця XVII ст., що відзначився розпадом української державності і загальним занепадом. Закінчення Руїни пов'язують з гетьмануванням І. Мазепи. Слід проаналізувати причини Руїни, а саме:

1. Розкол серед старшини – правлячої верстви українського суспільства;
2. Посилення антагонізму між різними станами українського населення;
3. Слабкість гетьманської влади, не здатної консолідувати народ тощо.

Характерні ознаки Руїни:

1. Загострення соціальних конфліктів як наслідку соціального егоїзму старшини, її зловживань, намагання реанімувати старі шляхетські порядки, ігнорування соціально-економічних інтересів не лише селян, а й простих козаків;

2. Початок громадянської війни, що вела до розколу України за територіальною ознакою;

3. Зміцнення у свідомості політичної еліти небезпечної тенденції до відмови від національної державної ідеї й висунення на перший план регіональних, а то й приватних політичних інтересів;

4. Згасання державної ідеї, повернення до ідеї автономізму тощо.

Таким чином, в добу Руїни сталася трагедія розчленування українських земель між Річчю Посполитою і Московським царством згідно з договором між ними у с. Андрусів в 1667 р. Україна зникає як суб'єкт міжнародної політики і стає розмінною монетою в політичній грі її агресивних сусідів, об'єктом їхньої колонізації.

Питання для самоконтролю

1. Хто із українських істориків запровадив назву «Руїна»?
2. Визначить головні причини «Руїни» в історії України.
3. Назвіть головні положення Слободищенського трактату та Андрусівського перемир'я.
4. В чому полягає різниця старшинського володіння землею «приватно-спадкова» та «тимчасово-умовна»
5. Хто такі посполиті?
6. В яком році гетьман І. Мазепа запровадив дводенну панщину для українських селян?
7. Що таке «показанщина»?
8. Що проголосив універсал гетьмана І. Скоропадського 1721 р.?
9. Що проголосив універсал гетьмана К. Розумовського 1760 р.?
10. Поясніть різницю у правовому становищі «державних» та «кріпосних» селян.

Тема 11: Правове становище українських земель у період втрати державності

Питання для самостійної роботи

1. Державно-правовий розвиток Австрійської та Австро-Угорської імперії з кінця XVIII до початку XX ст.
2. Суспільно-політичний устрій західноукраїнських земель у період австрійського панування.
3. Право Австрії та Австро-Угорщини, особливості його застосування на українських землях.
4. Литовський статут редакції 1811 р.: головні положення та наслідки.
5. Військові реформи 1864-1874 рр.
6. «Фабричне законодавство»: суть, положення та наслідки.
7. Поняття та види злочинів.

Література: [14; 17; 50]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Загальна характеристика періоду.

Утворення Австро-Угорської імперії (1867 р.). Становище Галичини та Буковини в складі Австрії, Закарпаття в складі Угорщини. Конституція Австрії 1867 р.

Державний лад.

Утворення Рейхсрату (Державної ради в Австрії), Сейму в Угорщині. Відмінність апаратів державного управління в Австрії та Угорщині. Спільні містерства: військове, фінансів, закордонних справ. Австрійський імператор (цісар) одночасно король Угорщини, його повноваження (формування уряду, призначення чиновників різних рангів, керівництво армією, питання війни та миру, судові рішення, помилування).

Законодавча влада: поділ між імператором, урядом, Державною Радою та крайовими сеймами. Ради міністрів (окремі в Австрії та Угорщині) – вищі органи виконавчої влади.

Крайова влада: Галичина – намісник; Буковина – крайовий Президент. Поділ Галичини і Буковини на повіти на чолі з начальниками.

Крайові сейми – органи самоуправління Галичини та Буковини. Становище Закарпаття в складі Угорщини, її поділ на жупи (області) та комітати.

Судоустрій: повітові, окружні суди, вищий крайовий, верховний судовий і касаційний трибунал. Створення прокуратури (1849-1850 рр.) та адвокатури (1871 р.)

Друге питання. Суспільний лад:

1. Магнати, шляхтичі;
2. Буржуазія (промислова, банківська, сільська);
3. Духовенство;
4. Селянство (ліквідація кріпацтва в 1848 р.);
5. Робітничий клас.

Третє питання. Основні риси права:

1. Конституції Австрійської імперії 1848, 1849 рр.: загальна характеристика;
2. Закони про забезпечення прав національних меншин (1862, 1867 рр.): загальна характеристика;
3. Цивільно-процесуальний кодекс Австро-Угорщини (1898 р.): загальна характеристика;
4. Зміни до Кримінального кодексу (Францишкани) в 1852 р. (Галичина, Буковина): загальна характеристика;
4. Угорський кримінальний кодекс 1879 р. (Закарпаття): загальна характеристика.

Четверте питання.

Це був класичний кодекс феодального права, що всебічно регулював найважливіші суспільні відносини того історичного періоду, містив норми практично всіх галузей права.

У ньому закріплювалися права купців, міщан і ремісників, порядок виборів і функції органів міського самоуправління, цивільного, кримінального та процесуального права.

Статут мав дві частини, 14 розділів, а останні ділилися на параграфи. Він надрукований у такий спосіб: ліворуч подавався польський текст, праворуч – російський. До кожного параграфу були пояснення і доповнення з польських і литовських конституцій і статутів.

У кінці Статуту був покажчик, в якому в алфавітному порядку давалися пояснення юридичних термінів із вказівкою розділу, артикулу і параграфів, де вони зустрічаються в тексті 1811 р. У цілому структура Литовського статуту 1811 р. і довідник до нього були складені чітко, послідовно, що полегшувало процес користування цим збірником.

Статут був основним збірником права на Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Він був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу «Права, по которым, судится Малороссийский народ».

На Правобережній Україні Литовський Статут діяв аж до скасування указом царя Миколи I з 25.06.1840 р. Деякі законоположення Литовського статуту були внесені до збірника законів Російської Імперії і зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях до 1917 р.

П'яте питання. Кримська війна показала корінні проблеми феодальної організації збройних сил Російської імперії, що виявилися нездатними у військовому зіткненні з буржуазними державами забезпечити оборону країни. Російська армія укомплектувалася на основі рекрутського набору з податкових станів (селян і міщан). Солдати служили по 25 років (фактично довічно). Військово-навченого резерву для розгортання армії під час війни і поповнення бойових втрат практично не було.

Офіцерський корпус укомплектувався з дворян, тобто призначення на командні посади вироблялися не за заслуги і знання, а за принципом станової приналежності за протекцією. Звідси вкрай слабка загальна і бойова підготовка командного складу, особливо вищого.

Заплутана, хаотична система військового управління, застаріле озброєння, слабка маневреність військ, змушених пересуватися до місця бойових дій пішим порядком, часом тисячі кілометрів через нерозвиненість мережі залізниць.

Новий Статут про військову повинність був введений в дію з 1.01.1874 р.

Основний зміст реформи:

1. Замість набору рекрутів з числа податкових станів була введена загальна безстанові військова повинність;

2. Терміни дійсної служби були встановлені наступні: в армії 6 років і 9 років в запасі; у флоті – 7 років і 3 роки в запасі.

3. Зміцнення і оновлення офіцерських кадрів;

4. Створення резерву офіцерів на випадок війни;

5. Створення широкої мережі військових училищ.

6. Для підготовки офіцерського резерву на випадок війни було засновано інститут «добровольців». Особи з вищою освітою призивалися на дійсну службу на 6 місяців, а із середнім – на 1,5 року, потім тримали іспит на офіцерський чин і звільнялися у запас молодшими офіцерами.

7. Територія країни була розділена на 15 військових округів, на чолі яких були поставлені командувачі військами військових округів.

8. Проведена була військово-судова реформа і скасовані в армії тілесні покарання.

9. Переозброєння армії сучасними на той час зброєю і будівництво парового броненосного флоту.

Шосте питання. Норми фабрично-заводського законодавства застосовувалися у приватних підприємствах, на державні – не поширювалися та мали більше декларативний характер:

1. Закон «Про малолітніх працюючих на заводах, фабриках і мануфактурах» (1882 р.) забороняв роботу дітей до 12-річного віку і встановлював обмеження щодо праці підлітків.

2. Закон «Про заборону нічної праці малолітніх та жінок на заводах, фабриках і мануфактурах» (1885 р., 1897 р.). Встановлювалася максимальна тривалість робочого дня в

11,5 годин, заборонялося використання праці жінок і підлітків на тяжких і підземних роботах, а також уночі, вводились обмеження щодо застосування штрафів.

3. Закон «О надзоре за заведеннями фабричної промьшленности и о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих» (Закон про штрафи) 1886 р.

В Україні було введено в Волинській, Київській, Подільській, Харківській і Херсонській губерніях лише через 7 років після прийняття в 1894 р. На Полтавську, Таврійську і Чернігівську губернії цей закон розповсюджується ще пізніше.

Сьоме питання. На більшості українських земель, що перебували в складі Росії, до 40-х рр. XIX ст. продовжувало діяти місцеве право, зберігали чинність Литовські статuti й збірники магдебурзького права. Російське законодавство в цей період застосовувалося лише на території Слобідсько-Української губернії. В 1840 р. на Лівобережжя і в 1842 р. на Правобережжя поширюється загальноімперське цивільне й кримінальне законодавство. Пореформений період характеризується застосуванням в Україні нового законодавства. Велике значення мало запровадження Статутів від 20.11.1864 р.:

1. Установлення судових установ;
2. Статут цивільного судочинства;
3. Статут кримінального судочинства;
4. Статут про покарання, що накладаються мировими судьями.

В 1893 р. усі ці статuti були офіційно приєднані до Зводу законів Російської імперії, як XVI том. У юридичній практиці з'являються галузі права: цивільне, кримінальне, судово-процесуальне.

Цивільне право. Цивільно-правові норми переважно містилися в X томі Зводу законів. Окремі норми в ньому було змінено відповідно до аграрної реформи 1861 р. Подальшого розвитку набули такі цивільно-правові категорії, як правоздатність і дієздатність, остаточно сформувалося поняття юридичної особи:

1. Правоздатність фізичної особи починалася від її народження, а завершувалася – смертю.

2. Існувало поняття «цивільної (юридичної) смерті», коли суд позбавляв усіх прав стану, постригу в ченці, нез'ясованої відсутності особи за місцем проживання вповдовж десяти років.

3. Повна майнова дієздатність особи починалася з 21 року (до цього вона вважалася неповнолітньою)

4. Дієздатність жінок була обмеженою.

Поняття «право власності» вперше в законодавстві тлумачилось як право особи володіти, користуватися й розпоряджатися майном до передачі свого права на нього суб'єктові шляхом купівлі-продажу, застави чи в інший спосіб. Інститут права власності містив також кваліфікацію об'єктів і суб'єктів цього права, види обмежень права власності та його захисту. Застосовувався поділ речей на нерухомі (земельні володіння, будинки, заводи тощо) та рухомі (капітали, цінні папери, меблі тощо). Якщо рухоме майно можна було придбати, передати його, то нерухомість набувалася виключно через письмовий акт із додержанням особливої процедури.

Провідним об'єктом права власності залишалася земля. Селяни після 1861 р. стали учасниками цивільних правовідносин, отримали особисті й майнові права. Майже на всі угоди, пов'язані із землею, була потрібна згода селянської громади.

Основний зміст зобов'язального права становили зобов'язання з договорів (купівлі-продажу, міни, постачання, наймання майна, особистого наймання, позики, доручення, підряду, страхування тощо). Визначалися засоби забезпечення виконання угод (завдаток, поручительство, неустойка, застава), норми відповідальності за порушення умов договору. Регулювалися зобов'язальні відносини власників майна й фінансів у різних видах товариств – повному, на вірі, компанії.

Сімейне право. Обов'язковою умовою взяття шлюбу вважалися свідомий вибір і воля тих, хто одружувався. Шлюбний вік для чоловіків – 18-80 років, для жінок — 16-80 років.

Умовою, необхідною для одруження, була згода батьків (опікунів, піклувальників) осіб, що брали шлюб, а для осіб, що перебували на військовій чи цивільній службі – згода їх начальства. Проте недотримання цієї умови не означало недійсності шлюбу.

Недійсність шлюбу визначалася обставинами:

1. Наявність спорідненості чи свояцтва;
2. Якщо раніше православний перебував у шлюбі тричі;
3. Якщо наречений і наречена мали різне віросповідання тощо.

Шлюб не спричиняв спільного володіння майном подружжя, своїм майном кожен із подружжя міг розпоряджатися окремо.

Успадкування передбачалося за законом і за заповітом. Предметом заповіту було набуте майно заповідача, родове ж майно, як правило, заповідатися не могло.

Кримінальне право. Джерелами кримінального права з 1840 р. стали 15-й том Зводу законів Російської імперії та Уложення про покарання кримінальні й виправні (1845 р., 1866 р., 1885 р.). Злочином вважалося діяння, яке посягає на «недоторканість прав влади верховної та встановлених нею влад або ж права й безпеку суспільства і приватних осіб». Проголошувався принцип вини у формі умислу чи необережності. Злочинні дії поділялися на тяжкі злочини, злочини й провини. Найнебезпечнішими вважалися політичні злочини (замах на життя царя або членів царської родини, повстання, державна зрада). Чинною залишалася норма про притягнення дітей семирічного віку до кримінальної відповідальності.

Встановлювалося 35 видів покарань кримінальних та виправних – від смертної кари до осуду. Покарання поділялися на основні (страта, ув'язнення та ін.) і додаткові (поліцейський нагляд, позбавлення звань, титулів тощо).

Засуджених на каторгу представників простих станів до 1863 р. таврували словом «кат» (каторжний). Тривалий час зберігалися тілесні й болючі покарання.

Джерелами кримінального права були також Військовий статут про покарання (1867 р.) і Військово-морський статут (1886 р.). Призначалися для військовослужбовців, але в умовах воєнного часу застосовувалися і до цивільних осіб.

Адміністративне право. В 1881 р. було прийнято «Положення про заходи до охорони державного порядку і громадського спокою». Воно надало право губернаторам застосовувати такі види адміністративних стягнень, як штрафи, арешт, ув'язнення в тюрмі або фортеці.

Кримінально-процесуальне право. За судовою реформою 1864 р. воно відокремилось в самостійну галузь. Оголошувалася презумпція невинності. Систему формальних доказів замінила система вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддів. Були регламентовані стадії кримінального процесу:

1. Попередній розгляд, що складався з дізнання і попереднього слідства;
2. Віддання до суду;
3. Підготовчі дії суду;
4. Судове слідство з дебатами сторін;
5. Винесення вироку.

Передбачалась можливість перегляду вироку в апеляційному й касаційному порядку.

Цивільний процес. Мировий суддя міг одноособово розглядати позови ціною не більше 500 крб. або коли на час подання позову суму збитків не було встановлено. Процес в окружному суді розпочинався з подання позовного прохання, до якого додавалися докази, документи тощо.

Правом сторін була письмова підготовка розгляду справи, яка складалася з:

1. Відповідь відповідача на позов;
2. Заперечення позивача проти відповіді;
3. Спростування відповідача.

Судове засідання починалося з викладу суті справи, надання суду доказів, пояснень сторін. Оцінка доказів здійснювалась за внутрішнім переконанням суддів. У суді могли

брати участь адвокати, допускалося примирення сторін. Перегляд судових рішень здійснювався в апеляційному порядку.

Питання для самоконтролю

1. В якому році був закінчений збірник «Звід місцевих законів західних губерній»?
2. На які українські губернії мало поширювати свою чинність «Зібрання малоросійських прав» 1807 р.?
3. Дайте власну оцінку кодифікаційної діяльності М. Сперанського.
4. У якому році спеціальним указом на правобережні та лівобережні губернії були поширені загальноімперські кримінальні норми про покарання за подвійне шинкарство?
5. В якому році в усіх магістратських та ратушних містах України було ліквідовано магдебурзьке право?
6. В якому році у Києві було скасовано магдебурзьке право?
7. В якому році у Петербурзі було видано «Ручной словарь, или краткое содержание польских и литовских законов, служащих руководством в судебных тяжбах всякого рода, собранных для употребления в присутственных местах и для пользы частных обывателей коронных и литовских провинций»?
8. Норми якого права містив Литовський статут російської редакції 1811 р.?
9. В якому році був виданий «Сільський судовий устав»?
10. Яку роль відіграв граф П. Завадський в роботі української кодифікаційної комісії?
11. Розкрийте зміст військової реформи в Росії.
12. В якому році було затверджено «Положення про військові округи»?
13. В якому році був розроблений «Статут стройової піхотної служби»?
14. В якому році був підготовлений новий «Статут про військову повинність»?
15. Поясніть суть визначення «фабричне законодавство».
16. В якому році був запроваджений 8-годинний робочий день для малолітніх (від 12 до 15 років)?
17. В якому році була створена фабрична поліція?
18. В якому році був запроваджений 11,5-годинний робочий день для звичайних робітників?
19. Як російське право пореформеного періоду трактувало поняття «юридичної особи»?
20. Яким чином обмежувалося право власності у цивільному праві пореформеного періоду?
21. Які речі у цивільному праві були віднесені до рухомих?
22. Які речі у цивільному праві були віднесені до нерухомих?
23. Які види договорів прописувало цивільне право другої половини XIX ст.?
24. Назвіть головне джерело кримінального права Російської імперії другої половини XIX ст.
25. Поясніть суть поняття «освічений абсолютизм».
26. Назвіть головні напрямки реформ Марії Терези та Йосипа II.
27. В якому році була створена дуалістична монархія Австро-Угорщина?
28. Які землі входили в Цислейтанію?
29. Які землі входили в Транслейтанію?
30. Чому економіка західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини мала в основному сировинно-агарний характер?
31. В якому році був прийнятий Торговий кодекс?
32. Назвіть головні положення кримінального кодексу 1855 р.
33. Назвіть головні положення цивільно-процесуального кодексу 1895 р.
34. В якому році була створена Українська радикальна партія?

Тема 12: Держава і право України періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Питання для самостійної роботи

1. Зміни в суспільно-політичному ладі та праві України в період Першої світової війни.
2. Державно-правові взаємовідносини Центральної Ради з Тимчасовим урядом.
3. Принципи організації Центральної Ради. Припинення діяльності Центральної Ради та її помилки у державному будівництві.
4. Реформування судової система Української гетьманської держави.
5. Декларація Директорії 28 грудня 1918 р. Трудовий конгрес та його рішення.
6. Варшавський договір 22 квітня 1920 р. та Ризький договір 18 березня 1921 р.: основні положення та значення.

Література: [20; 44; 53]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Початок Першої світової війни та ставлення українських політичних сил до неї. Головні причини та початок Першої Світової війни. Участь українців у військових діях в складі російської та айстро-угорських армій.

Реакція українських політичних партій та організацій на початок Першої Світової війни. Підтримка царизму (ТУП, «Спілка», УСДРП, «Союз земств і міст південно-західного фронту», «Карпато-руський визвольний комітет» та ін.).

Підтримка західно-українських політичних сил Австро-Угорщини (Головна Українська Рада). Позиція щодо війни «Союзу визволення України (СВУ)».

Зміни в державному управлінні і праві в умовах війни. Необмежені повноваження царя та уряду. Державна Дума – дорадчий орган. Надзвичайні повноваження Ради Міністрів. Створення головного комітету Всеросійського земського і міського союзів («Земгор»).

Воєнно-промислові комітети. Створення особливих нарад (Закон від 17.08.1915 р.). Положення про польове управління військами від 16.07.1914 р. Скасування посад київського, подільського і волинського генерал-губернаторів. Положення про посилення поліції від 30.10.1916 р. Нова редакція четвертого розділу Військово-судового статуту «Про суд у воєнний час». Створення «Військового генерал-губернаторства Галичина» (осінь 1914 р.) та «Військового генерал-губернаторства в областях Австро-Угорщини (серпень 1916 р.).

Зміни в цивільному законодавстві (реквізиції, секвестр, втручання держави у договірно-господарські відносини).

Зміни в кримінальному законодавстві (встановлення кримінальної відповідальності за невиконання постанов особливих нарад, умисне членоушкодження, пияцтво, підвищення цін, дезертирство).

Друге питання. Утворення Центральної Ради. Формування її керівних органів. Утворення Центральної ради (4.03.1917 р.). Відозва ЦР «До українського народу». Масова маніфестація в Києві 1.04.1917 р. Всеукраїнський національний конгрес (17.04.1917 р.).

Обрання до ЦР 150 депутатів. Вибори керівництва центральної ради: голова – М. Грушевський, заступники – В. Винниченко, С. Єфремов.

Відносини Центральної Ради та Тимчасового уряду. У кінці червня 1917 р. у Києві з метою налагодження взаємин відбулися переговори між Центральною Радою і представниками Тимчасового уряду (О. Керенський, М. Терещенко, І. Церетелі). У ході переговорів було досягнуто певного компромісу. Центральна Рада погодилася зачекати законодавчого затвердження автономії України загальноросійськими Установчими зборами у листопаді 1917 р. Тимчасовий уряд, зі свого боку, визнавав Центральну Раду представницьким органом українського народу (за умови її поповнення представниками національних меншин), а Генеральний Секретаріат – органом крайової адміністрації. Тимчасовий уряд погодився також сприяти об'єднанню українців в окремі військові частини.

3 липня 1917 р., дотримуючись узятих на себе зобов'язань, Центральна Рада схвалила Другий Універсал, у якому виступила проти «намірів самовільного здійснення автономії

України». А вже 11 липня до складу Центральної Ради ввійшли представники неукраїнських організацій (національним меншинам було надано 18 % місць у Малій Раді і 30 % місць – у Великій раді). Але Тимчасовий уряд відступився від прийнятих домовленостей. 4 серпня він затвердив «Інструкцію Тимчасового уряду Генеральному Секретаріатові», згідно з якою правочинність Генерального Секретаріату поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Полтавську, Подільську, частково Чернігівську, а його компетенція значно звужувалася.

Третє питання. Перша світова війна загострила усі протиріччя, що існували у Російській імперії, які зумовили повалення царизму. В Україну звістка про повалення самодержавства прийшла на початку березня 1917 р. і стала поштовхом для піднесення національно-визвольного руху українського народу. 17.03.1917 р. в Києві було проголошено утворення Української Центральної Ради як представницького органу, об'єднуючого «українські організації на спільних домаганнях: територіальної автономії України з державною українською мовою». Були обрані перші керівні структури Ради, її президія та керівники дев'яти комісій. Офіційне діловодство УЦР розпочалося 22 березня, коли обговорювалось питання про виготовлення печатки УЦР, передачу УЦР будинку Педагогічного музею, утворення агітаційної школи та іншого. З часом Рада мала скликати український парламент і сформувати звітний перед ним уряд. Поруч зі структурами російського Тимчасового уряду та робітничими і солдатськими Радами, виник ще один орган – Українська Центральна Рада.

22.03.1917 р. УЦР ухвалила першу відозву до українського народу, в якій закликала взяти активну участь у виборах до Установчих Зборів, організуватися в політичні та громадські товариства, домагатися від Тимчасового уряду запровадження української мови в шкільних, судових та урядових закладах. Відозва засвідчила, що в перші дні свого існування УЦР не мала плану широкої політичної діяльності, її дії були обережними і поміркованими.

Переломним моментом в історії Центральної Ради стало повернення до Києва 27.03.1917 р. М. Грушевського. Він сформулював головне стратегічне завдання Центральної Ради – досягнення національно-територіальної автономії України у складі реформованої федеративної, демократичної Російської держави. Впродовж травня-липня 1917 р. до Центральної Ради були включені: Український генеральний військовий комітет, Всеукраїнські ради робітничих, селянських та військових депутатів. Влітку згідно з домовленістю з Тимчасовим урядом склад УЦР розширили за рахунок представників національних меншин.

Основні етапи діяльності Української Центральної Ради.

1. Від створення УЦР до Всеукраїнського національного конгресу – накопичення сил, відсутність чіткої політичної програми, спроби сформулювати головні стратегічні гасла.

2. Від Всеукраїнського національного конгресу до падіння Тимчасового уряду. Цей період засвідчив перетворення УЦР у провідну політичну силу в Україні, лідера українського національно-визвольного руху. Головною особливістю цього періоду була боротьба за національно-територіальну автономію України у складі федеративної демократичної Росії. Ця боротьба передбачала, з одного боку, мобілізацію сил українського суспільства, з іншого – складні політичні маневри у стосунках з петроградським урядом. Мобілізація мас відбувалася шляхом проведення численних всеукраїнських, губернських і повітових з'їздів, які розглядали питання підтримки політики УЦР, ставлення до національно-територіальної автономії, українізації армії, освіти, державних установ. УЦР виступила ініціатором створення губернських і повітових українських Рад. Центральна Рада широко практикувала апеляцію до мас через різноманітні відозви, заклики, декларації. Найпоказовішим з них слід визнати I Універсал (10.06.1917 р.), яким Центральна Рада закликала український народ «творити новий лад вільної автономної України». Одночасно I Універсал став поворотним моментом у стосунках Центральної Ради з Тимчасовим урядом.

Захоплення більшовиками наприкінці жовтня 1917 р. влади у Петрограді, падіння Тимчасового уряду створило принципово іншу політичну ситуацію в Україні. УЦР

висловились проти подій у Петрограді, вважаючи відповідальними за них уряд і більшовиків, оголосила, що «буде боротися з усякими спробами підтримки цього повстання на Україні». У жовтні 7-ма сесія УЦР ухвалила поширити владу Генерального секретаріату, окрім Київської, Полтавської, Чернігівської, Волинської та Подільської губерній, на Херсонську, Катеринославську, Таврійську, Холмську, частково Курську і Воронежську. На початку листопада влада в Україні перейшла до рук Центральної Ради. УЦР III-м Універсалом проголосила про створення Української Народної Республіки, правда ще у складі федеративної Росії.

3. В основі третього періоду лежала державотворча діяльність, спрямована на побудову демократичних засад влади, повне унезалеження України. IV Універсал проголосив УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу». Центральна Рада ухвалила низку законів – Конституцію УНР, запроваджено власну грошову систему, затверджено герб, гімн УНР, українській мові надано статусу державної. Державотворча діяльність наштовхнулася на ряд перешкод, головними серед яких з кінця 1917 р. стали більшовицька агресія, незавершеність Першої світової війни, криза влади і держави. В таких умовах Центральній Раді довелося вести війну з більшовиками і одночасно вести мирні переговори з представниками Четвертого Союзу в Бересті, а після підписання 9.02.1918 р. мирного договору (Берестейський мир) звернутися до німців та австрійців за військовою допомогою. Звільнивши з допомогою іноземних військ територію України від більшовиків, Центральна Рада потрапила у залежність від німецького та австрійського військового командування. Спроби діячів Ради продовжувати ліво-демократичний курс, викликали невдоволення і роздратування окупаційного командування. Воно дозволило правим консервативним силам здійснити у квітні 1918 р. державний переворот.

Серед заслуг Центральної Ради – закладення фундаменту української школи. Було укладено навчальні плани для українських шкіл – народних, середніх, засновано українські гімназії, яких до осені 1917 р. було вже 53. Справа українізації посулася вперед, коли був розгорнутий широкий план українізації вищої та професійних шкіл, створення Педагогічної Академії та Академії Мистецтва у Києві. Ці плани і почини були ширше здійснювані в роки гетьманської держави. Незважаючи на технічні та фінансові перешкоди відкривалися українські видавництва, які друкували підручники для шкіл. Засновано український театр, вжито заходів для заснування українських музеїв.

Четверте питання. Загальне керівництво судами покладалося на Міністерство юстиції. Міністр юстиції отримав право призначати і звільняти з посад мирових судів і голосів з'їздів мирових суддів. Судова система складалася із загальних та військових судів. Адміністративні, цивільні і кримінальні справи розглядалися окружними судами у складі постійних суддів і 12 присяжних засідателів. Апеляційною інстанцією були Київська, Харківська і Одеська судові палати, відновлені законом від 8.07.1918 р.

Вищою судовою інстанцією для всіх судів був Генеральний суд, який діяв відповідно до закону від 2.06.1918 р. і складався з департаментів: цивільного, карного й адміністративного. На Генеральний суд покладалося оголошення всіх законів та наказів уряду. Генеральні судді призначалися Гетьманом. Однак згідно до закону від 8.07.1918 р. Генеральний суд був реформований у Державний сенат на чолі з Президентом, який складався з адміністративного, цивільного і карного Генеральних судів. Військові суди поділялися на штабні (діяли при штабах дивізій, корпусів і головному штабі) та вищі (Київський та Катеринославський). В своїй діяльності судові установи при розгляді справ керувалися кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством Російської імперії із незначними змінами.

Законом «Про державний Сенат» встановлювалися посади прокурорів і товаришів (заступників) прокурорів. Участь прокурорів передбачалась і у засіданнях військових судів. Обов'язки Генерального прокурора виконував міністр юстиції. Поновлювалась діяльність адвокатури. Адвокати представляли сторони у цивільних справах і захищали у

кримінальних. Був встановлений порядок призначення і звільнення нотаріусів Києва, Харкова і Одеси Міністерством юстиції за поданням окружних судів.

У системі правоохоронних органів чільне місце належало створеній відповідно до закону від 18.05.1918 р. Державній варті. На неї покладалися охоронні, розвідувальні, контррозвідувальні, наглядові, силові і карні функції. Загальне керівництво за її діяльністю здійснював Департамент Державної варті Міністерства внутрішніх справ, а в губерніях і містах – старости і отамани.

П'яте питання. Декларація Директорії 1918 р. – перший програмний документ конституційного характеру УНР доби Директорії, оприлюднений 26.12.1918 р. В ньому повідомлялося про повалення режиму П. Скоропадського, були викладені основні принципи соціально-економічної політики та державного устрою республіки. Директорія проголосила себе тимчасовою верховною владою революційного часу і констатувала, що влада в УНР повинна належати лише працюючим класам. Селянам, робітникам і трудовій інтелігенції пропонувалося обрати делегатів на Трудовий конгрес України – тимчасовий законодавчий орган УНР. У зовнішній політиці Директорія проголошувала цілковитий нейтралітет і бажання мирного співжиття з усіма народами та державами.

Трудовий конгрес України (Всеукраїнський трудовий конгрес) – вищий тимчасовий законодавчий орган УНР періоду Директорії Проходив у Києві 23-28.01.1919 р. В ньому взяли участь понад 400 делегатів, у т. ч. делегація Української національної ради ЗУНР. 23.01.1919 р. конгрес затвердив ухвалу УНРади ЗУНР та Універсал Директорії УНР про об'єднання УНР та ЗУНР в єдину соборну Україну. На наступних пленарних засіданнях були заслухані звіти Директорії, уряду, Головного отамана Армії УНР. У ході роботи конгресу більшість делегатів висловилися проти встановлення в Україні радянської форми правління.

28.01.1919 р. конгрес ухвалив резолюцію про владу – Універсал Трудового конгресу, запропоновану, як проект тимчасової конституції України. У документі оголошувалося про вимушене тимчасове припинення діяльності конгресу через наступ радянських військ на Київ та утворення з числа депутатів ряду комісій для підготовки законопроектів. До наступної сесії конгресу верховна влада і оборона держави доручалися Директорії УНР, до її складу було введено представника від Наддністрянської України президента УНРади ЗУНР Є. Петрушевича. Закони, видані Директорією УНР, мали затверджуватися найближчою сесією Трудового конгресу. Виконавча влада належала Раді народних міністрів УНР, яка призначалася Директорією та була підзвітна конгресу (на час перерви засідань – Директорії УНР). Конгрес також висловився проти диктатури пролетаріату та підтримав встановлення демократичного ладу в Україні. З метою його закріплення конгрес пропонував підготовку «закону для виборів всенародного Парламенту Незалежної Соборної Української Республіки».

Владу на місцях було доручено урядовим уповноваженим – комісарам, які мали діяти під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорційно від робітників і селян. Конгрес заявив про потребу всенародної боротьби за самостійну УНР проти інтервенції радянської Росії. Ухвалена більшістю конгресу резолюція згодом була опублікована як «Закон про тимчасову владу в Українській Народній Республіці».

Шосте питання. Необхідно детально проаналізувати положення цих документів.

Варшавський договір – це політична та військова конвенція, підписані відповідно 21 і 24 квітня 1920 р. представниками Польщі та Директорії УНР. Розроблення документів велось за безпосередньої участі Ю. Пілсудського та С. Петлюри («договір Пілсудський-Петлюра»).

Політична конвенція складалася з преамбули, дев'яти статей (артикулів) і прикінцевого положення. У преамбулі декларувалося право кожного народу на самовизначення та «окреслення своїх стосунків з сусідами».

Стаття 1 містила заяву польської сторони про визнання права України на незалежне державне існування в межах, які визначатимуться договорами з її сусідами. Польща визнавала Директорію УНР «на чолі з С.Петлюрою за верховну владу УНР»;

Стаття 2 окреслювала кордон між Польщею і УНР. Таке розмежування фактично передавало Польщі Східну Галичину, яка 22.01.1919 р. увійшла до складу УНР як Західна область УНР (ЗО УНР);

Стаття 3 проголошувала відмову Варшави на користь України від земель між лінією розмежування і східним кордоном Польщі 1772 р.;

Стаття 4 містила зобов'язання не укладати угод, спрямованих проти договірних сторін;

Стаття 5 забезпечувала національно-культурні права поляків в Україні та українців у Польщі;

Стаття 6 передбачала укладання окремих «економічно-торговельних умов» між УНР і Польщею;

Стаття 7 визначала майбутню військову конвенцію інтегральною частиною політичної конвенції;

Стаття 8 оголошувала конвенцію таємною, «за винятком першого артикула», забороняючи її оприлюднення «в цілості чи частини» без взаємної згоди;

Стаття 9 угода набувала чинності «негайно по підписанні»;

Прикінцеве положення передбачало, що в разі розходження між українським і польським текстами угоди перевага надаватиметься останньому.

Військова конвенція розглядала практичні аспекти спільного збройного походу на схід. Її ключове положення зафіксовано у ст. 3-й: військові дії мали здійснюватися «під загальним керуванням» польського командування. Проблемам постачання польської армії продовольством і гужовим транспортом присвячено 6-ту ст.;

Стаття 7 передавала польському командуванню контроль над залізницями України (передбачався їх майбутній перехід під владу УНР);

Стаття 8 регламентувала організацію влади на територіях, зайнятих у ході наступу;

Стаття 9 обумовлювала окремі моменти майбутньої евакуації польських військ з території УНР «по виконанню загального плану спільної акції»;

У прикінцевих положеннях, які відкривають ст. 10-12, йшлося про формування військових частин, що вже існували «на польській території», а також створюваних після початку збройних дій, допомогу в цьому з боку польського командування;

За ст. 13, «ціла здобич залізнична, за винятком панцерних потягів, а також інша військова здобич, крім рухомої, взятої в бою, становлять власність Української Держави». Втім, йшлося про необхідність укладення окремої угоди з цього питання;

Статті 14-15 мали на меті укладання додаткових фінансово-господарчої, залізничної, а можливо, й «сталогої військової конвенції»;

Статті 16-17 стосувалися протокольних питань.

Ризький мирний договір між РСФФР і УСРР та Польщею, укладений 18.03.1921 в м. Рига (Латвія), який підсумував польсько-радянську війну 1920 р.

За договором Польща офіційно визнала УСРР, натомість радянська сторона відмовилася від претензій на Східну Галичину. Новий міждержавний кордон встановлювався на 150-200 км на схід від «Лінії Керхона», тобто Східна Галичина, більша частина Волині та Західне Полісся відходили до Польщі.

14.03.1923 р. східний кордон Польщі по р. Збруч визнала Рада послів країн Антанти в Парижі. Ризький мирний договір забороняв перебування на території Польщі «антирадянських організацій». РСФФР мала виплатити 30 млн. золотих рублів. У ст. 7 договору офіційна Варшава зобов'язувалася надати «особам російської, української й білоруської національності, які перебувають у Польщі, на основі рівноправності національностей, всі права, що забезпечують вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів».

Крім того, «особи російської, української і білоруської національності» у відновленій Речі Посполитій «отримували право, в межах внутрішнього законодавства, культивувати свою рідну мову, організовувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки».

Питання для самоконтролю

1. Назвіть причини, які викликали Лютневу революцію в Російській імперії.
2. Коли відбулося зречення Миколи II від влади?
3. Поясніть суть поняття «Ради робітничих і солдатських депутатів».
4. Назвіть хронологічні межі Першої світової війни.
5. Хто першим очолив російський Тимчасовий уряд?
6. Як українські політичні діячі сприйняли лютневі події в Росії?
7. Назвіть причини першої урядової кризи Тимчасового уряду в квітні 1917 р.
8. Назвіть причини військового заколоту генерала Л. Корнілова.
9. Назвіть головні положення Декларації від 3 березня 1917 р.
10. Що таке «Установчі збори»?
11. Коли була утворена Центральна Рада?
12. Назвіть партійне «представництво» в Центральній Раді?
13. Охарактеризуйте положення «Інструкції Тимчасового уряду Генеральному Секретаріатові».
14. Назвіть функції Генерального Секретаріату.
15. На які українські землі поширювалася юрисдикція Центральної Ради?
16. Поясніть суть терміну «автономія».
17. Назвіть функції губернських комісарів.
18. Назвіть функції виконкомів.
19. Дайте оцінку положенням Закону «Про поділ України на землі» (березень 1918 р.).
20. Назвіть причини, які на Вашу думку, стали основними у падінні уряду Першої УНР.
21. Назвіть причини державного перевороту квітня 1918 р. в результаті якого до влади в Україні прийшов П. Скоропадський.
22. Що означає термін «вільне козацтво»?
23. Назвіть головні функції та повноваження Міністерства судових справ гетьманської держави.
24. Назвіть головні функції Генерального суду Української держави.
25. Які питання розглядали загальні суди Української держави?
26. Які функції поклалися на систему мирових суддів?
27. Що означає поняття «військові суди»?
28. Назвіть функції Державного Сенату.
29. Охарактеризуйте зміст Закону «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію».
30. Поясніть чому в Україні часів гетьманської держави паралельно діяли і окупаційні військові суди.
31. Визначить головні причини, які сприяли приходу до влади в Україні уряду Директорії.
32. Назвіть персональний склад Директорії УНР.
33. Як Декларація Директорії від 28 грудня 1918 р. бачила проведення «соціальних» реформ?
34. Охарактеризуйте головні положення «Інструкції для виборів на Конгрес трудового народу» від 5 січня 1919 р.
35. Охарактеризуйте головні положення Закону «Про форму влади на Україні» від 28 січня 1919 р.
36. Назвіть напрямки діяльності урядів І. Мазепи та В. Прокоповича.
37. Поясніть причини, які призвели до підписання Варшавської угоди 1920 р.
38. Яким чином мала проводитися аграрна реформа в Україні за умовами Варшавського договору 1920 р.?
39. Які наслідки мав Варшавський договір для ЗО УНР?
40. Які державно-правові наслідки для України мав Ризький договір 1921 р.?

Тема 13: Держава і право України часів СРСР

Питання для самостійної роботи

1. Встановлення радянської влади в Україні. Основні положення Конституції УСРР 1919 р.
2. Правові засади входження України до складу СРСР. Кодифікація права радянської України у 20-х рр. ХХ ст.
3. Конституція УСРР 1929 р.: основні положення.
4. Реформування державного апарату УСРС на основі Конституції УРСР 1937 р.
5. Введення єдиних трудових книжок.
6. Видання Зводу законів УРСР.

Література: [16; 20; 56]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Проголошення радянської УНР. Грудень 1917 р. – Всеукраїнський з'їзд Рад. Проголошення радянської УНР. ЦВК України (Ю. Медведєв). Народний секретаріат (Є. Бош, М. Скрипник). Наступ Червоної Армії на Київ. Створення КП (б) У (липень 1918 р.).

Державний лад. 6.01.1919 р. – проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) у Харкові. 1919 р. – Всеукраїнський з'їзд Рад – вищий законодавчий орган. В період між з'їздами – ВУЦВК (голова Г. Петровський). Створення уряду – Раднаркому УСРР (голова – Х. Раковський). Всеукраїнський революційний комітет (грудень 1919 р.). Міста і села – ревкоми. Села – комітети бідноти (комбіди).

Судова система, правоохоронні та репресивні органи. Народні суди повітів і міст (січень 1918 р.) Створення революційних трибуналів (січень 1918 р.) один на губернію (справи про контрреволюційні злочини, державну зраду, шпигунство, бандитизм тощо). Колегії обвинувачів і правозаступників. Верховний революційний трибунал (травень 1919 р.). Замість повітових і міських народних судів створюється Єдиний народний суд (лютий 1919 р.). Військові трибунали. Всеукраїнська надзвичайна комісія (грудень 1918 р.) (І. Шварц, М. Лацис). Народна міліція (листопад 1918 р.).

Формування основ радянського права. Перша українська радянська Конституція 1919 р. Рецепція права більшовицької Росії. Революційна правосвідомість – головне джерело права. 14.03.1919 р. – III Всеукраїнський з'їзд Рад. Прийняття Конституції УСРР.

Республіка рад – державна форма диктатури пролетаріату. Загальнолюдські цінності – рівність, братерство, праця. Але свобода слова, зібрань – лише трудящим класам – пролетаріату і найбіднішому селянству. Позбавлення прав селян-середняків, ремісників, «куркулів», інтелігенції, дрібних промисловців і підприємців. Відсутність принципу розподілу влади.

Друге питання. Конституційні процеси в УСРР. Зміни до Конституції УСРР 1919 р. (10.05.1925 р.). Прийняття нової Конституції УСРР 14.05.1929 р.

Кодифікація – це засіб систематизації нормативних актів, здійснюється шляхом перероблення та зведення правових норм, що містяться в різних актах, у логічно узгоджений нормативно-правовий акт, який системно і вичерпно регулює певну сферу суспільних відносин, як правило, на галузевому рівні.

Кодифікація є важливим видом законодавчої діяльності та відіграє вагомий роль у розвитку права. Метою кодифікації є забезпечення єдиного систематизованого регулювання відносин у певній сфері, в результаті якого законодавство буде розвиватися.

Ознаки кодифікації:

1. Завжди є офіційною систематизацією, що здійснюється виключно в межах нормотворчої діяльності;
2. Результатом кодифікації є видання нового нормативно-правового акта;
3. Здійснюється винятково спеціально уповноваженими органами держави;

4. Метою кодифікації є кардинальна переробка або удосконалення змісту законодавчого регулювання;

5. При кодифікаційних роботах, у зміст правового регулювання вносять суттєві зміни аж до скасування існуючих і створення принципово нових правил поведінки;

6. Здійснюється в межах певної галузі законодавства, тому в її основі мають бути предмет і метод правового регулювання;

7. Кодифікаційний акт регулює значну і досить широку сферу відносин (майнові, трудові, шлюбно-сімейні відносини, боротьбу із злочинністю);

8. З набранням чинності кодифікаційним актом попередні акти, що регулюють аналогічні суспільні відносини, втрачають чинність повністю або в частині, що суперечить цьому акту.

Кодифікація сприяє посиленню стабільності законодавства, створенню чіткої системи нормативних актів, забезпечує оптимальну скоординованість чинних норм, створення в законодавстві укрупнених нормативних блоків. Вона дозволяє вирішити два взаємопов'язаних завдання – вдосконалити зміст і форму законодавства. Результатом кодифікації є нормативно-правовий акт (кодекс, інструкція, положення тощо).

Кодифікаційні акти становлять той фундамент, на якому будується нове законодавство, впорядковують нормативно-правовий масив, усувають наявні суперечності, уніфікують правовий категорійний апарат, забезпечують єдність термінологічно-мовного оформлення законодавчих актів.

Кодифікація не обмежується приведенням в порядок тексту чинних актів, а, виходячи із загальних принципів даної правової системи, враховуючи предмет і метод правового регулювання, не просто об'єднує і систематизує наявні правові акти, а переробляє їх зміст, в одному зведеному акті струнко і внутрішньо узгоджено викладає правові настанови, які максимально повно регулюють певну сферу суспільних відносин. При цьому припускається критична переоцінка чинних правових норм, перегляд нормативних актів, усунення неузгодженості та суперечностей між ними, заповнення прогалин у праві, заміна застарілих норм новими. Результатом кодифікації є новий зведений законодавчий акт, що змінює нормативні акти, які діяли раніше.

Кодифікаційні роботи в УСРР пройшли декілька етапів.

Перша кодифікація українського радянського законодавства була здійснена у 1920-ті рр. (вони проводилися в рамках єдиної законодавчої політики) та була своєрідним «матеріальним втіленням» курсу на «революційну законність». Остання у контексті здійснення нової економічної політики мала замінити правовий і економічний нігілізм перших післяреволюційних років.

Актуальність проведення таких робіт була викликана як необхідністю зафіксувати правові форми нових суспільних відносин, так і потребою систематизувати радянське законодавство, ліквідувати наявні в ньому істотні суперечності та прогалини.

Важливим спонукальним чинником проведення кодифікації був також міжнародний фактор. Економічний розвиток радянських республік був неможливим без міжнародної співпраці, а світове співтовариство вимагало від своїх членів «цивілізованого ставлення» до державно-правових інститутів, «європейської системи юридичних норм».

Активні кодифікаційні роботи почалися наприкінці 1921 р. Потім у надзвичайно стислий строк – за 2-3 роки було в основному кодифіковано більшість галузей радянського законодавства:

1. Цивільний кодекс УСРР (1922 р.);
2. Кодекс законів про народну освіту УСРР (1922 р.);
3. Кримінальний кодекс (1922 р.);
4. Кримінально-процесуальний кодекс (1922 р.);
5. Закон «Про ліси» (1923 р.);
6. Цивільно-процесуальний кодекс (1924 р.);
7. Тимчасові будівельні правила (1924 р.);

8. Ветеринарний кодекс (1925 р.);
9. Виправно-трудоий кодекс (1925 р.);
10. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та про акти громадянського стану УСРР (1926 р.);
11. Адміністративний кодекс (1927 р.);
12. Розробка і прийняття нових Кримінального кодексу УСРР (8.06.1927 р.) та Кримінально-процесуального кодексу УСРР (13.09.1927 р.).
13. Новий Цивільно-процесуальний кодекс УСРР (11.09.1929 р.).

Третє питання. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки 1929 р. – Основний Закон УСРР, затверджений XI-им Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 15.05.1929 р.

Складалася з 5 розділів, що містили 82 статті. Безпосередньою підставою для прийняття нової конституції стали радикальні зміни в державному будівництві після 1919 р.: утворення СРСР, проголошення Автономної Молдавської СРР, адміністративно-територіальна реформа та ін. Конституція декларувала мету держави – «остаточно подолати буржуазію, знищити експлуатацію людини людиною та здійснити комунізм, коли не буде ні поділу на класи, ні державної влади».

Українська республіка проголошувалася соціалістичною державою робітників і селян, де вся влада належить радам робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Констатувалися цілковита солідарність з усіма радянськими республіками, добровільність входження до СРСР. Акцентувалося, що УСРР входить до складу СРСР як суверенна держава та зберігає за собою право вільного виходу із нього.

Конституція зараховувала землю, надра, ліси, води, фабрики, заводи, банки, залізничний, водний та повітряний транспорт і засоби зв'язку до соціалістичної державної власності, а зовнішню торгівлю визнавала державною монополією (ст. 4).

Політичні права громадян УСРР отримували лише трудящі маси (експлуаторські класи позбавлялися таких прав повністю).

Обирати й бути обраними до рад могли громадяни УСРР віком від 18-ти років: особи, які добували засоби до життя виробничою і суспільно корисною працею або вели хатне господарство, що забезпечувало іншим можливість продуктивно працювати; червоноармійці та червонофлотці; громадяни, які належали до наведених вище категорій, але втратили працездатність; іноземці, котрі перебували на території УСРР і належали до робітничого класу або селянства і не застосовували найманої праці.

Конституція декларувала для трудящих політичні права й свободи (слова, друку, зібрань, мітингів, демонстрацій, спілок, віросповідань тощо), для націй – право на самовизначення, на створення національних, адміністративно-територіальних одиниць тощо. Вона проголошувала мови всіх національностей рівноправними і кожному громадянину гарантувала можливість вживання рідної мови.

Із соціально-економічних прав конституція гарантувала повну, всебічну та безплатну освіту, право на розвиток «пролетарськими шляхами української національної культури й культури національних меншостей». Праця визнавалася обов'язком усіх громадян, встановлювався також конституційний обов'язок оборони соціалістичної батьківщини і загальна військова повинність. Право обороняти революцію зі зброєю в руках надавалося лише трудящим, а на нетрудові елементи покладалися інші військові обов'язки.

Про права на відпочинок, охорону здоров'я, матеріальне забезпечення старих і непрацездатних та інші соціально-економічні права, як і про особисті права (недоторканність особи, житла, листування тощо), конституція не згадувала.

Організація радянської влади засновувалася на принципі «Вся влада радам. Верховним органом влади залишався Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, до виключного відання якого належало: затвердження, внесення змін і доповнень до конституції».

Остаточне затвердження Конституції Автономної Молдавської СРР та внесення змін і доповнень до неї. Зміни кордонів УСРР, встановлення кордонів Автономної Молдавської СРР; вибори ВУЦК; вибори представників УСРР до Ради Національностей Верховної Ради СРСР та ін.

Конституція вперше конституювала Президію ВУЦВК як вищий законодавчий, виконавчий і розпорядчий орган влади УСРР між сесіями ВУЦВК. Вона надавала президії повноваження припиняти та скасовувати постанови РНК УСРР й окремих народних комісаріатів, Всемолдавської ЦВК і окружних виконкомів, видавати декрети, постанови та розпорядження, розглядати й затверджувати проекти декретів і постанов, що вносила РНК УСРР. Усі законодавчі акти й постанови загальнореспубліканського значення, як і проекти кодексів, мали вноситися на розгляд та затвердження ВУЦВК.

Президії ВУЦВК надавалося право законодавчої ініціативи у вищих органах СРСР, внесення (у порядку, визначеному Конституцією і законодавством СРСР) протестів на постанови Президії ЦВК СРСР, РНК СРСР, а також припинення в обумовлених законом випадках чинності актів союзних наркоматів та інших центральних установ СРСР.

РНК УСРР залишалася виконавчим та розпорядчим органом ВУЦВК, здійснювала загальне державне управління, мала право видавати законодавчі акти й постанови у межах прав, наданих ВУЦВК.

Поряд з народними комісаріатами внутрішніх справ, юстиції, земельних справ, фінансів, торгівлі, праці, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та Робітничо-селянською інспекцією у складі РНК діяли Українська рада народного господарства та ЦСУ УСРР. Останні разом з наркоматами торгівлі, фінансів, праці та Робітничо-селянською інспекцією одночасно були підпорядковані відповідним союзним наркоматам і органам.

На місцях влада належала радам робітничо-селянських і червоноармійських депутатів, районним і окружним з'їздам рад та виконкомам, яких вони обрали. Делегатів районних з'їздів обирали міські, сільські і селищні ради, а також військові частини армії та флоту; делегатів окружних – міські ради окружних міст і районні з'їзди за нормами й у порядку, встановленими ВУЦВК тощо.

Конституція визначила герб, прапор та столицю республіки – м. Харків. Конституція УСРР 1929 р. втратила чинність 30.01.1937 р. у зв'язку із затвердженням нової Конституції.

Четверте питання. XIV-й надзвичайний Всеукраїнський з'їзд Рад 30.01.1937 р. перейменував УСРР в УРСР і затвердив нову Конституцію УРСР, в основу якої була покладена Конституція СРСР 1936 р.

В Конституції було 146 статей, об'єднаних в 13 розділів. Конституція проголошувала перемогу соціалізму в СРСР.

Згідно Конституції:

1. УРСР вважалася соціалістичною республікою робітників і селян;
2. Політичну основу становили ради депутатів трудящих;
3. Власність на знаряддя праці та заводи і фабрики перебувала лише в держави і колгоспах;
4. Абсолютна більшість державно-владних повноважень була у віданні загальносоюзних органів;
5. Проголошувався принцип соціалізму: від кожного – за його здібностями, кожному – за його працю;
6. Було декларовано демократичні права і свободи;
7. Багатоступеневі вибори замінювалися загальним, рівнем виборчим правом при таємному голосуванні.

Державні органи як і в попередніх Конституціях будувалися за принципом єдності влади рад (без розподілу на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади). Після прийняття Конституції УРСР 1937 р. відбулися зміни у системі вищих і місцевих органів влади і державного управління.

Вищий орган державної влади – Верховна Рада УРСР обиралася один раз на 4 роки.

Квота: один депутатів від 100 тис. населення. Сесії збиралися двічі на рік. Позачергові сесії скликалися Президією Верховної Ради за її розсудом.

Повноваження Президії Верховної Ради УРСР:

1. Загальне керівництво у всіх галузях державного, господарського і культурного будівництва;
2. Затвердження бюджету УРСР;
3. Встановлення плану розвитку народного господарства республіки відповідно до загальносоюзного плану;
4. Розгляд питань про часткові зміни Конституції УРСР;
5. Затвердження проектів кодексів та всіх законодавчих актів тощо.

Президія Верховної Ради УРСР була постійним колегіальним органом. Повноваження Президії Верховної Ради УРСР:

1. Тлумачення законів республіки;
2. Видання указів;
3. Проведення референдумів;
4. Скасування постанов і розпоряджень уряду і обласних рад;
5. Присвоєння почесних звань республіки;
6. Здійснення помилування тощо.

Рада народних комісарів була найвищим виконавчим і розпорядчим органом республіки, підзвітним і підконтрольним центру. До РНК входили 10 наркоматів подвійного підпорядкування і тільки 4 республіканського (освіти, місцевої промисловості, комунального господарства, соціального забезпечення).

В областях, округах, районах, містах, станціях і селах один раз на 2 роки обиралися Ради депутатів трудящих, які діяли через постійні комісії та виконавчі комітети.

П'яте питання. У жовтні 1918 р. Раднарком видав Декрет про трудові книжки для непрацюючих. У цьому документі говорилося, що оскільки праця є обов'язком громадян республіки, то замість паспортів та інших посвідчень особи тепер будуть використовуватися трудові книжки. У перспективі трудові книжки збиралися видати всім громадянам країни, але в першу чергу їх повинні були отримати «непрацюючі елементи», до яких були віднесені:

1. Особи, що живуть на нетрудовий дохід, надходження з майна, відсотки з капіталу.
2. Особи, які вдаються до найманої праці з метою отримання прибутку.
3. Члени рад та правління акціонерних товариств, компаній та ін.
4. Приватні торговці, біржові маклери, торговці і комерційні посередники;
5. Особи «вільних професій», якщо вони не виконують суспільно корисних функцій;
6. Усі особи, що не мають певних занять.

До трудової книжки вносилися відомості про виконання покладених на «непрацюючий елемент» громадських робіт. Ті, хто не мали трудової книжки, могли бути оштрафовані на 1000 рублів або ж ув'язнені на термін до півроку. Без цього документу не можна було ні переміщатися країною, ні отримувати продовольчі картки (назва документу «тимчасове трудове свідоцтво буржуазії»).

У грудні 1918 р. Всеросійський центрвиконком ухвалив Кодекс законів про працю, згідно з яким «кожен працівник зобов'язаний мати трудову книжку, в яку заносяться відмітки про виконані ним роботи та отримані винагороди та допомоги».

В 1924 р. ввели трудові карти, в 1926 р. на зміну їм прийшли трудові списки. Документально підтверджена служба за царського режиму зараховувалася до трудового стажу, а ось отримані за цю службу царські нагороди не визнавалися. Трудовий список дуже нагадував дореволюційні формулярні списки.

20.12.1938 р. Раднарком СРСР прийняв постанову «Про запровадження трудових книжок». Трудові книжки були однаковими як для робітників, так і для службовців. Ці документи діяли на всій території СРСР. За видачу трудової книжки стягувалася плата в розмірі 25 копійок, а за її втрату – 25 карбованців штрафу. Відтепер працівник опинявся

намертво прив'язаним до свого підприємству. І в результаті все працездатне населення країни було закріплене за соціалістичними підприємствами.

Шосте питання. Після завершення першої кодифікації українського радянського законодавства стало загальноприйнятим вважати, що основи законодавства в республіці вже установлені і подальші масштабні кодифікаційні роботи не потрібні. Натомість пропонувалося час від часу вносити до нього окремі поточні зміни, які б юридично закріплювали ті чи ін. важливі зміни політичного курсу.

Окрім того, Конституція СРСР 1936 р. (ст. 14, п. «х») передбачала, що прийняття законів про судоустрій, а також цивільного і кримінального кодексів належить до відання СРСР, а не союзних республік, як це було раніше.

Після смерті Й. Сталіна було взято курс на певну демократизацію суспільства і, відповідно, на закріплення політичних новацій у законодавстві. У руслі цих загальносоюзних процесів Президія ВР УРСР 14.05.1956 р. прийняла постанову «Про перегляд кодексів законів УРСР».

Нарощування кодифікаційних робіт у республіках стимулював також закон СРСР від 11.02.1957 р. яким було віднесено до відання союзних республік законодавство про їхній судоустрій, прийняття цивільного, кримінального і процесуального кодексів.

Розпочалася активна кодифікаційна робота на «двох рівнях»: союзні органи визначали основи законодавства в певній галузі, а в республіках розробляли відповідні кодекси. Це забезпечувало системність і єдність радянського законодавства, цьому сприяла також процедура т.зв. консультування проєктів республіканських кодексів у Президії ВР СРСР, вона давала змогу виявити відмінності того чи ін. проєкту від проєкту російського кодексу та підготувати висновок про їх доцільність чи недоцільність.

Висновок про небажаність відмінностей робився насамперед тоді, коли розбіжності могли зашкодити загальнодержавним інтересам, інтересам ін. республік або інтересам громадян незалежно від місця їх проживання. Рекомендації, що давалися республікам, формально вважалися необов'язковими, але практично всі вони враховувалися майже повністю.

Отже, після другої кодифікації в УРСР були прийняті:

1. Закон про судоустрій УРСР (1960 р.);
2. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (1960 р.);
3. Кримінальний кодекс УРСР (1960 р.);
4. Цивільний кодекс УРСР (1963 р.);
5. Цивільний процесуальний кодекс УРСР (1963 р.);
6. Кодекс УРСР про шлюб та сім'ю (1969 р.);
7. Земельний кодекс УРСР (1970 р.);
8. Виправно-трудоий кодекс УРСР (1970 р.);
9. Закон УРСР про охорону здоров'я (1971 р.);
10. Кодекс законів про працю УРСР (1971 р.);
11. Водний кодекс УРСР (1972 р.);
12. Закон УРСР про народну освіту (1974 р.);
13. Кодекс УРСР про надра (1976 р.);
14. Лісний кодекс УРСР (1979 р.).

Певні сфери життєдіяльності в СРСР регулювалися виключно союзним законодавством.

Так, існувало три загальносоюзних кодекси:

1. Повітряний кодекс СРСР (1961 р.);
2. Митний кодекс СРСР (1964 р.);
3. Кодекс торгового мореплавства СРСР (1968 р.).

4. Низка кодифікованих (Закон СРСР про загальний військовий обов'язок (1968 р.), Статут внутрішнього водного транспорту СРСР (1955 р.), Статут залізниць СРСР (1964 р.) та ін.

Важливою віхою в кодифікаційних роботах були: кодифікація конституційного права, прийняття Конституції СРСР 1977 р. та Конституції УРСР 1978 р. Надалі пріоритетом законопроектних робіт стало приведення союзного і республіканського законодавства у відповідність з чинними конституціями, розроблення нормативних актів, про які безпосередньо йшлося в конституціях.

Водночас постало питання про логічне завершення кодифікації у своєрідних «кодексах кодексів». Першим кроком до цього стало видання 1975-1983 рр. для службового користування «Систематичного зібрання діючого законодавства Української РСР» у 28 т. (аналогічне видання з певним випередженням здійснювалося і на союзному рівні).

Усього в ході другої кодифікації українського радянського законодавства в УРСР – вона тривала від 1956 р. до 1988 р. – окрім багатотомних зведених видань і Конституції, було прийнято, відповідно до 16 загальносоюзних «Основ...», 13 кодексів та 3 закони. У подальшому всі ці акти зазнали численних змін.

Звід Законів Радянської Держави – сукупність зводу законів СРСР і зводу законів союзних республік. Офіційне видання Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР, яке містить законодавчі акти і найважливіші спільні постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР та постанови Уряду СРСР загальнонормативного характеру.

Схема Зводу УРСР складалася з п'яти розділів:

1. Законодавство про суспільний і державний лад;
2. Законодавство про соціальний розвиток і культуру, а також про соціально-економічні права громадян;
3. Законодавство про раціональне використання і охорону природних ресурсів;
4. Законодавство про народне господарство;
5. Законодавство про правосуддя і охорону правопорядку.

В Зводі СРСР, крім цього, є розділи, присвячені законодавству про міжнародні відносини та зовнішньоекономічні зв'язки, про оборону країни та охорону державних кордонів, а також деяким ін. питанням.

Законодавчі акти розміщувалися у Зводі законів за предметними ознаками у відповідності з затвердженою схемою, що передбачала розділи і глави. В них акти розміщувалися за системою, яка забезпечувала послідовний розвиток теми, з виділенням на перший план кодексів та ін. основоположних актів законодавства.

Підготовка Зводу здійснювалася на основі Конституції СРСР (зводів союзних республік – також конституцій цих республік). Вона повинна була сприяти подальшому вдосконаленню законодавства, посиленню охорони інтересів суспільства, прав і свобод радянських громадян, зміцненню правової основи державного і суспільного життя.

Створення Зводу законів мало забезпечити більшу стабільність та доступність законодавства для всіх громадян, подальше зміцнення соціалістичної законності, посилення охорони правопорядку.

Питання для самоконтролю

1. Що означає поняття «воєнний комунізм»?
2. Які завдання покладали на Всеукраїнську надзвичайну комісію, створену в 1918 р.?
3. Яку назву мала новостворена Українська радянська держава у 1917-1918 рр.?
4. Який найвищий державний орган УСРР діяв між з'їздами Рад?
5. Хто був позбавлений виборчих прав за Конституцією 1919 р.?
6. Визначте правове становище УСРР у складі СРСР за Конституцією СРСР 1924 р.
7. Назвіть центральні та місцеві органи влади УСРР за Конституцією 1929 р.
8. Дайте визначення поняттю «контрреволюція».
9. Назвіть причини кодифікації права радянської України у 20-ті рр. ХХ ст.
10. Назвіть головні функції ревтрибуналів.
11. Назвіть головні повноваження Президії Верховної Ради УРСР.
12. Коли була запроваджена назва «Українська Радянська Соціалістична Республіка» (УРСР)?

13. Поясніть головні функції «комісії виконання», як були утворені 18 січня 1931 р.
14. Назвіть головні функції Наркомату постачання УСРР.
15. Чому 15 грудня 1930 р. був ліквідований Наркомат внутрішніх справ УСРР?
16. Поясніть значення термінів «форсована індустріалізація» та «суцільна колективізація».
17. Поясніть суть виразу «ліквідація куркульства як класу».
18. Поясніть суть постанови від 2 серпня 1930 р. «Про ліквідацію округів та перехід на двоступеневу систему управління».
19. Чому в лютому 1932 р. була запроваджена триступенева адміністративно-територіальна система управління: «район – область – центр».
20. Поясніть чому впродовж 1930-х рр. в окремих галузях народного господарства СРСР були прийняті статuti про дисципліну (напр., на залізничному транспорті (1933 р.), в органах юстиції (1933 р.), на водному транспорті (1934 р.), в органах зв'язку (1935 р.) та ін.)?
21. Назвіть хронологічні етапи кодифікації радянського права.
22. Поясніть суть постанови ЦК КПРС «Про подолання культу особи та його наслідків» від 30 червня 1966 р.
23. Що означає поняття «десталінізація по вертикалі»?
24. Поясніть суть вислову «коли в Москві стрижуть нігті, то в Україні рубають пальці».
25. Що означає термін «реабілітація»?
26. Поясніть чому реабілітаційні процеси 1950-1960-х рр. мали обмежений характер.
27. Хто з керівників ЦК влітку 1957 р. виступив проти хрущовських реформ, спрямованих на засудження «культу особи» Й. Сталіна?
28. Поясніть суть закону СРСР «Про віднесення до відання союзних республік законодавства про судоустрій союзних республік, прийняття цивільного, кримінального і процесуальних кодексів» (лютий 1957 р.).
29. Коли був виданий семитомник «Хронологічне зібрання чинних законів, указів Президії ВР УРСР, постанов і розпоряджень уряду УРСР»?
30. Коли до влади в СРСР прийшов Л. Брежнєв?

Тема 14: Держава і право України новітнього періоду

Питання для самостійної роботи

1. Акт проголошення незалежності 24 серпня 1991 р.
2. Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.
3. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.
4. Принципи участі України у міждержавних об'єднаннях.
5. Причини, підготовка та проведення правової реформи в Україні.
6. Реформування структури правоохоронних органів та суддівської гілки влади.

Література: [13; 14; 20]

Методичні рекомендації

При підготовці теми, слід звернути увагу на наступні аспекти.

Перше питання. Акт проголошення незалежності України – політико-правовий документ Верховної Ради України, прийнятий 24.08.1991 р., яким засвідчувався новий статус Української держави. Цій події передувало прийняття Верховною Радою України 16.07.1990 р. Декларації про Державний суверенітет України, якою проголошувалася самостійність, повнота і неподільність влади Української держави в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

Прийняття Акта відбувалося в умовах, коли під дією зовнішніх чинників суверенітет України опинився під реальною загрозою. Спроба державного перевороту в СРСР у серпні 1991 р. виявила повну залежність союзних республік-держав від розвитку подій у Москві, їх беззахисність. Тільки повний провал «московського путчу» зберіг Україну від втрати національного суверенітету та повернення її до тоталітарних часів. З огляду на це 24.08.1991 р. в Києві розпочала роботу позачергова сесія ВР УРСР. З доповіддю про політичну ситуацію в країні виступив Голова ВР України Л. Кравчук. Зі співповідями виступили народні депутати О. Мороз та І. Юхновський.

У доповіді й співповідях висловлювалася єдина думка про необхідність вжити рішучих заходів щодо захисту суверенітету України. Було запропоновано визначити і створити всі структури суверенітету та механізм його практичної реалізації, надійну обороноздатну систему, прийняти закони про статус військ, розміщених на території України, вирішити питання про деполітизацію правоохоронних органів республіки, вжити заходів щодо забезпечення економічного суверенітету.

Надвечір 24.08.1991 р. позачергова сесія ВР УРСР (392 депутати – «за», 4 – «проти») проголосила Акт незалежності України, в якому констатувалося:

«Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

– продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

– виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

– здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує:

Незалежність України та створення самостійної української держави – України.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення».

Водночас ВР визнала за необхідне провести 1.12.1991 р. Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта незалежності та вибори Президента України.

ВР України прийняла також постанову про політичну обстановку і нагальні дії щодо створення умов для попередження нових спроб військового перевороту.

Було визнано необхідним створення Ради оборони, Збройних Сил України, Національної гвардії, прискорене формування Конституційного суду. Урядові доручалося

організувати перехід у власність України підприємств союзного підпорядкування, ввести в обіг власну грошову одиницю та забезпечити її конвертування.

Друге питання. Закон «Про правонаступництво України» – ключовий юридичний документ, який відіграв особливо важливу роль у перехідний період України після розпаду СРСР. Закон був прийнятий Верховною Радою 12.09.1991 р. і складався з дев'яти статей. Закон набрав чинності 5.10.1991 р.:

Стаття 1. З моменту проголошення незалежності України верховною державною владою в Україні є Верховна Рада України (Парламент України) у депутатському складі Верховної Ради Української РСР;

Стаття 2. До прийняття нової Конституції України на території України діє Конституція (Основний Закон) Української РСР;

Стаття 3. Закони Української РСР та інші акти, прийняті Верховною Радою Української РСР, діють на території України, якщо не суперечать законам України, прийнятим після проголошення незалежності України.

Стаття 4. Державні органи та відомства, прокуратури, суди та третейські суди, які були сформовані на основі Конституції УРСР, діють в Україні до створення державних органів та відомств, прокуратур, судів та третейських судів на основі нової конституції.

Стаття 5. Державний кордон СРСР, що відокремлює територію України від інших країн та кордон між Українською РСР та Білоруською РСР, РРФСР, Молдовою 16 липня 1990 року є державним кордоном України.

Стаття 6. Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, підписаними Українською РСР до оголошення незалежності України.

Стаття 7. Україна є правонаступницею прав та обов'язків за міжнародними договорами СРСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки.

Стаття 8. Україна дає згоду на обслуговування зовнішнього боргу СРСР 16 липня 1990 року в тій частині, яка визначена окремим міжнародним договором. Україна не зобов'язана надавати кредитні контракти та угоди, які СРСР уклав після 1 липня 1991 року, без згоди України.

Стаття 9. Усі громадяни СРСР, які на момент проголошення незалежності України постійно проживали на території України, є громадянами України. Україна гарантує забезпечення прав людини кожному громадянину України, незалежно від національності та інших факторів відповідно до міжнародно-правових актів про права людини. Порядок збереження, набуття та втрати громадянства України регулюється Законом «Про громадянство України».

Третє питання. Постановою Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 р. було ухвалено рішення щодо проведення Всеукраїнського референдуму на підтвердження Акта проголошення незалежності України. 11.10.1991 р. було затверджено текст бюлетеня та звернення до народу. До бюлетеня для голосування на референдумі було включено текст Акту проголошення незалежності України, ухваленого Верховною Радою 24.08.1991 р. та лише одне питання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» із двома варіантами відповіді: «Так, підтверджую» або «Ні, не підтверджую».

Спеціальне звернення Верховної Ради України містило також заклик до громадян України підтримати Акт: «Співвітчизники! Будьмо єдині в прагненнях наших, в розбудові незалежної державності України! Наша земля пережила багато кривд і страждань, неволі, лихо засівало її – тож 1 грудня сама історія дає нам шанс, можливо останній, стати справжніми громадянами, творцями своєї держави, будівниками «власної хати», де панують «своя правда, і сила, і воля».

1.12.1991 р. відбувся Всеукраїнський референдум щодо незалежності України. Громадяни в усіх 27 регіонах держави (24 областях, Автономній республіці Крим, містах Києві та Севастополі) підтримали Акт проголошення незалежності.

У референдумі взяли участь 31 млн. 891,7 тис. громадян, тобто 84,2 % від загальної кількості включених до списків. Із них на питання бюлетеня відповіли «Так, підтверджую» 28 млн. 804,1 тис. громадян, або 90,3 %.

Позитивну відповідь дало населення всіх регіонів України, незалежно від національної приналежності. Отже, за незалежність проголосували не тільки українці, а й представники інших народів.

До 1 грудня формально незалежну Україну не визнала жодна держава світу. Першими країнами світу, які визнали незалежність України 2.12.1991 р. були Польща та Канада. Впродовж грудня Україну визнали понад сорок країн.

Референдум став першим свідченням прямого народовладдя в Україні, а його підсумки – передумовою для перетворення задекларованої незалежності у незалежність справжню.

Четверте питання.

1. Конституція України від 28.06.1996 р.:

Стаття 18. «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права»

2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. (№ 1906-IV).

Преамбула: «Цей Закон встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України».

Стаття 2. Визначення термінів:

«1. Міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо);

2. Укладення міжнародного договору України – дії щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та надання згоди на його обов'язковість для України;

3. Повноваження – документ, яким одній або декільком особам у встановленому цим Законом порядку доручено представляти Україну з метою підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та, у випадках, передбачених міжнародним договором, надання згоди на його обов'язковість для України;

4. Підписання - або стадія укладення міжнародного договору, або форма надання Україною згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору у випадках, передбачених міжнародним договором чи іншою домовленістю сторін;

5. Ратифікація, затвердження, прийняття, приєднання – залежно від конкретного випадку форма надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору;

6. Заява – односторонній акт, яким сторони міжнародного договору висловлюють своє тлумачення або розуміння його положень і з якого для них не випливають міжнародно-правові наслідки;

7. Застереження – одностороння письмова заява, зроблена при підписанні, ратифікації, затвердженні, прийнятті міжнародного договору або приєднанні до нього, якою висловлюється бажання виключити або змінити юридичну дію певних положень договору щодо їхнього застосування до України;

8. Міжнародна організація – міжнародна міжурядова організація;

9. Сторона – держава, інший суб'єкт міжнародного права, які погодились на обов'язковість для них договору і для яких договір є чинним;

10. Депозитарій – держава, міжнародна організація або її головна виконавча посадова особа, якій здається на зберігання оригінал міжнародного договору і яка виконує стосовно цього договору функції, передбачені міжнародним правом;

11. Припинення дії – втрата міжнародним договором своєї сили за умов, визначених самим міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін (денонсація, вихід з договору);

12. Зупинення дії – перерва дії міжнародного договору протягом певного проміжку часу».

Участь України в міжнародних організаціях:

Тип організації	Перелік організацій із датою приєднання України
Загальнополітичні організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація Об'єднаних Націй (1945 р.); 2. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (1992 р.); 3. Рада Європи (1995 р.); 4. Центральноевропейська ініціатива (1996 р.); 5. Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ (2006 р.).
Безпекові та правоохоронні організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Постійна палата третейського суду (1962 р.); 2. Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол (1992 р.); 3. Український науково-технологічний центр (1994 р.); 4. Міжнародний трибунал з морського права (1999 р.); 5. Підготовча Комісія Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (2000 р.); 6. Гаазька конференція з міжнародного приватного права (2003 р.); 7. Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (2004 р., спостерігач).
Економічні, фінансові та промислові організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (1985 р.); 2. Міжнародний валютний фонд (1992 р.); 3. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (1992 р.); 4. Всесвітня митна організація (1992 р.); 5. Європейський банк реконструкції та розвитку (1992 р.); 6. Міжнародна фінансова корпорація (1993 р.); 7. Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (1994 р.); 8. Міжнародна рада по зерну (1998 р.); 9. Конференція Енергетичної хартії (1998 р.); 10. Міжнародна організація вищих органів фінансового контролю (1998 р.); 11. Чорноморський банк торгівлі та розвитку (1997 р.); 12. Організація Чорноморського економічного співробітництва (1999 р.); 13. Європейська організація вищих органів фінансового контролю (1999 р.); 14. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (2003 р.); 15. Міжнародна асоціація розвитку (2004 р.); 16. Внутрішньо-європейська організація податкових адміністрацій (2006 р.); 17. Світова організація торгівлі (2008 р.); 18. Енергетичне співтовариство (2011 р.).
Гуманітарні організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Всесвітня організація охорони здоров'я (1948 р., членство поновлено 1992 р.); 2. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та

	<p>культури (1954);</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Міжнародна організація праці (1954 р.); 4. Міжнародна гуманітарна комісія із встановлення фактів (1990 р.); 5. Всесвітня організація охорони здоров'я тварин (1994 р.); 6. Міжнародна організація цивільної оборони (1998 р., спостерігач); 7. Організація із заборони хімічної зброї (1998 р.); 8. Організація з рибальства в північно-західній частині Атлантичного океану (1999 р.); 9. Міжнародна організація з міграції (2001 р.); 10. Міжнародний центр вивчення питань збереження та відновлення культурних цінностей (2016 р.).
Екологічні організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Міжнародна морська організація (1994 р.); 2. Європейська та середземноморська організація захисту рослин (1994 р.); 3. Комісія Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (1994 р.); 4. Комісія по збереженню морських живих ресурсів Антарктики (1994 р.); 5. Міжнародний союз з охорони нових сортів рослин (1995 р.); 6. Міжнародна комісія по захисту ріки Дунай Конвенції про співробітництво по охороні та сталому використанню ріки Дунай (2003 р.); 7. Міжнародне агентство з відновлюваних джерел енергії (2018 р.)
Метеорологічні організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Всесвітня метеорологічна організація (1948 р.); 2. Євразійське співробітництво національних метеорологічних установ (1992 р.); 3. Європейська асоціація національних метеорологічних установ (1998 р., організація-партнер).
Організації транспорту і зв'язку	<ol style="list-style-type: none"> 1. Всесвітній поштовий союз (1947 р.); 2. Міжнародний союз електрозв'язку (1947 р.); 3. Дунайська комісія (1949 р.); 4. Міжнародна організація мобільного супутникового зв'язку (1979 р.); 5. Міжнародна організація цивільної авіації (1992 р.); 6. Організація співдружності залізниць (1992 р.); 7. Європейська організація супутникового зв'язку (Євтелсат; 1993 р.); 8. Світова асоціація автомобільних магістралей (1995 р., асоційований член); 9. Міжнародний транспортний форум (1996 р.); 10. Міжнародна організація космічного зв'язку (Інтерсупутник; 1997 р.); 11. Європейська конференція цивільної авіації (1999 р.); 12. Європейська організація з безпеки аеронавігації (Євроконтроль; 2004 р.); 13. Міжурядова організація міжнародних залізничних перевезень (2004 р.)
Інші міжнародні організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Міжнародне агентство з атомної енергії (1957 р.); 2. Міжнародне бюро виставок (1960 р.); 3. Всесвітня організація інтелектуальної власності (1970 р.);

	<p>4. Міжнародна організація стандартизації (1993 р.);</p> <p>5. Міжнародна електротехнічна комісія (1993 р.);</p> <p>6. Міжнародна рада військового спорту (1993 р.);</p> <p>7. Всесвітня туристична організація (1997 р.);</p> <p>8. Міжнародна гідрографічна організація (1998 р.);</p> <p>9. Міжнародний орган з морського дна (1999 р.);</p> <p>10. Міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння (2000 р., асоційований член; 2009 р., повноправний член);</p> <p>11. Генеральна конференція з мір та ваги (2002 р., асоційований член);</p> <p>12. Міжнародна організація франкофонії (2006 р., спостерігач);</p> <p>13. Міжнародна європейська інноваційна науково-технічна програма (2006 р.);</p> <p>14. Європейська організація ядерних досліджень (2016 р., асоційований член);</p> <p>15. Міжнародна організація законодавчої метрології (2021 р.)</p>
--	---

П'яте питання. В контексті питання необхідно звернути увагу на наступні важливі реформи сучасної України:

Реформа місцевого самоврядування та децентралізація.

Мета реформи: відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні метою реформування місцевого самоврядування в Україні має стати підвищення якості життя українських громадян. Досягнення відповідної мети планується за рахунок створення умов для сталого розвитку територіальних громад як самостійних та самодостатніх соціальних спільнот, члени яких зможуть ефективно захищати власні права та інтереси шляхом участі у вирішенні питань місцевого значення за рахунок створення реальної організаційної та фінансової самостійності територіальних громад та органів місцевого самоврядування.

Важливим аспектом є також наближення їх можливостей та якості діяльності до європейських стандартів.

Реформа місцевого самоврядування передбачає досягнення таких основних цілей:

1. Децентралізацію влади в Україні – передачу повноважень від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування;
2. Наближення адміністративних, соціальних та комунальних послуг до місць проживання жителів громад;
3. Перерозподіл доходів з державного до місцевих бюджетів, отримання права визначити ставки місцевих податків і зборів, отримання доступу до міжнародних кредитів;
4. Наділення громад ресурсами та мобілізація їх внутрішніх резервів для забезпечення усієї системи послуг.

Нормативно-правові рішення:

Основним документом тут виступає «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/20152. Проте, в Програму діяльності Кабінету Міністрів України (схвалена Постановою Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII3) також закладені положення Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». Дані документи передбачають в тому числі і реформи у галузі децентралізації та місцевого самоврядування.

Схвалено:

1. Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.04.2014 р. №333-р).

Прийнято:

1. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17.06.2014 р.;
2. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5.02.2015 р.;
3. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02.2015 р.;

4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» від 9.04.2015 р.

Внесено зміни:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р.;
2. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9.04.1999 р.

Затверджено:

1. Методику формування спроможних територіальних громад (Постанова Кабінету Міністрів України від 8.04.2015 р. № 214);

2. Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 6.08.2014 р. №385);

3. Перспективні плани територіально спроможних громад.

4. Укладено низку договорів про співробітництво територіальних громад.

Дерегуляційна реформа.

1. Передумови реформи;
2. Мета реформи;
3. Проблеми, що потребують вирішення;
4. Ініціативи та рішення.

Податкова реформа.

1. Теоретичне підґрунтя проведення реформи;
2. Мета і завдання реформи;
3. Нормативно-правові рішення;
4. Інституційні рішення.

Шосте питання. Реформування структури правоохоронних органів та суддівської гілки влади.

Реформа системи органів внутрішніх справ (ОВС)

Сутність реформи органів внутрішніх справ України полягає в перетворенні МВС на правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка.

Першочерговими цілями, спрямованими на досягнення цієї мети, є:

1. Демілітаризація Міністерства внутрішніх справ;
2. Скорочення значної кількості органів, підрозділів і служб зі спорідненими завданнями та функціями;
3. Забезпечення ефективної координації діяльності та злагодженої взаємодії Національної поліції, Національної гвардії, прикордонної, міграційної служб, а також служби з надзвичайних ситуацій під політичним керівництвом МВС;
4. Законодавче визначення оновленої загальної структури МВС, структури і чисельності, завдань та повноважень органів внутрішніх справ та інших умов їх діяльності, пріоритетами якої є виконання соціально-сервісних функцій;
5. Деполітизація діяльності органів і служб, підконтрольних МВС, їх автономізація та оптимізація;
6. Усунення дублювання функцій апаратів, відомчих підприємств, установ та організацій;
7. Запровадження європейської моделі підготовки та підвищення кваліфікації кадрів органів внутрішніх справ, застосування єдиних уніфікованих стандартів правозастосовної підготовки, спрямованої на підвищення ефективності взаємодії між органами внутрішніх справ різних держав-учасниць Європейського Союзу;
8. Розроблення дієвих засобів та механізмів контролю за діяльністю органів внутрішніх справ та окремого правоохоронця;
9. Підвищення довіри населення до діяльності органів внутрішніх справ, а також авторитету працівника органу внутрішніх справ;
10. Підвищення ролі інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування в заходах забезпечення прав і свобод населення;

11. Налагодження тісної співпраці з населенням та місцевими громадами.

Завдання, завдяки яким планується досягнення цілей:

1. Повна переатестація особового складу;
2. Зміна керівників як центральних, так і регіональних управлінь МВС;
3. Скорочення управлінського апарату (міських управлінь);
4. Реорганізація підрозділу спецпризначення;
5. Створення та розгортання роботи патрульної поліції як повноцінної структури забезпечення громадського порядку;
6. Формування підрозділу по боротьбі зі злочинами в кіберпросторі за новими принципами;
7. Реорганізація підрозділу по боротьбі з економічними злочинами;
8. Ліквідація підрозділу по боротьбі з незаконним обігом наркотиків;
9. Створення експертної служби, незалежної від обласних і районних начальників вертикально, тобто повністю з прямим підпорядкуванням міністру;
10. Реформування Національної гвардії, яка буде комплектуватися на основі професійних вимог виключно з добровольців;
11. Добровольчі батальйони МВС із часом будуть розформовані, а їх учасники перейдуть до професійних структур поліції і Нацгвардії.

Нормативно-правові рішення.

Основу нормативно-правових рішень складають чотири основні закони: «Про органи внутрішніх справ» (заветовано президентом), «Про Національну поліцію», «Про сервісні послуги і сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху», які передбачають:

1. Розроблення законопроектів щодо перерозподілу та скорочення чисельності персоналу шляхом реформування служб та бюрократичного апарату;
2. Розроблення програми політики прозорості МВС у сфері інформування населення;
3. Розроблення та запровадження обов'язкового маркування для всіх типів форменого одягу, що полегшить ідентифікацію працівників ОВС;
4. Закріплення на законодавчому рівні «дорожньої карти» реформування (завдання, цілі, види та строки діяльності, очікувані результати, індикатори якості);
5. Розроблення та нормативне закріплення системи деталізованих обмежень для персоналу, алгоритмів професійної поведінки в стандартних та нестандартних ситуаціях;
6. Запровадження додаткових заходів щодо забезпечення прав затриманих та заарештованих осіб (обов'язковий незалежний медичний огляд, індивідуальні пакети для зберігання речей, дозвіл на контрольоване користування телефоном, своєчасне отримання інформації щодо безоплатної правової допомоги);
7. Запровадження нових стандартів фізичної та вогневої підготовки персоналу, що передбачають максимальне наближення тренувань та випробувальних тестів до реальних умов несення служби з одночасним пріоритетом спричинення мінімальних ушкоджень особам, до яких застосовуються сила, спеціальні засоби або табельна зброя;
8. Запровадження нових критеріїв оцінки ефективності роботи МВС, серед яких найбільш суттєвими є: швидкість реагування на повідомлення населення, якість стосунків громадян із персоналом МВС, активність поліцейського персоналу у вирішенні поточних проблем мешканців району, різноманітність заходів із метою зміцнення правопорядку, інтенсивність робочих зв'язків із органами самоврядування, державної влади, засобами масової інформації;
9. Розроблення чітких та зрозумілих правил взаємодії різних служб для вирішення проблем на національному та регіональному рівнях;
10. Запровадження процедури регулярної оцінки діяльності МВС та криміногенної ситуації за допомогою опитувань громадської думки;

11. Запровадження ідеології та моделі community policing у роботі з населенням, створення громадської поліцейської академії.

Інституційні рішення.

1. Створення національної поліції як основного виконавця функцій поліції та охорони громадського порядку із службами дільничних інспекторів та патрульної поліції як основних, що концентрують до 70 % персоналу Служби;

2. Розроблення нових підходів до змісту, форм та методів роботи дільничних інспекторів, обсягу їх робочого навантаження та норм забезпечення;

3. Формування та нормативне закріплення статусу і функцій універсального спецпідрозділу;

4. Об'єднання патрульної служби та ДАІ з метою створення мобільної патрульної служби;

5. Запровадження єдиної системи електронного документообігу із сучасними механізмами її захисту, уніфікованими базами даних, системою планування поточної робочої діяльності та дистанційного контролю за якістю роботи окремих виконавців;

6. Запровадження інформаційних технологій та створення принципово нового аналітичного підрозділу МВС для багатofакторного аналізу оперативних даних, забезпечення процесу прийняття стратегічних рішень, планування діяльності МВС;

7. Запровадження відеофіксації першого допиту затриманого та єдиного електронного протоколу (custody records), що містить інформацію про затриману особу, на всіх етапах – затримання, переміщення, зміна статусу тощо;

8. Запровадження формування добровільних народних дружин і груп волонтерської підтримки із соціальних питань (наприклад, робота з підлітками та неблагополучними сім'ями);

9. Установлення системи відеофіксації в автомобілях ДАІ, підрозділах ОВС та громадських місцях;

10. Розроблення сучасної європейської моделі освіти МВС за ступеневим принципом з коледжами як основними закладами освіти;

11. Реформування діяльності Академії МВС, що здійснює підготовку керівників вищої ланки всіх служб, які входять до складу МВС;

12. Завершення основного перерозподілу та скорочення чисельності персоналу з урахуванням європейських практик (300 поліцейських на 100 тис. населення);

13. Реформування підрозділів внутрішньої безпеки з пріоритетом на профілактику правопорушень та запровадження періодичної перевірки персоналу на предмет дотримання правил доброчесності, професійної непідкупності та неживання наркотичних речовин.

Фінансові рішення.

1. Проведення аудиту матеріально-технічної та фінансової забезпеченості ОВС України з метою виявлення системних проблем для подальшого формування бюджету МВС та захисту прав персоналу;

2. Розроблення нормативної бази та механізмів зміни структури оплати з 3-складової (оклад, вислуга, надбавки/премії) на 2-складову (оклад + вислуга) для ліквідації суб'єктивних компонентів при встановленні платні та підвищення незалежності персоналу від керівництва та корупційних схем;

3. Зменшення витрат на бюрократичні потреби та управлінський апарат за рахунок запровадження інформаційно-комунікаційних технологій управління та проведення аудиту матеріально-технічної та фінансової забезпеченості ОВС України;

4. Розроблення підходу до формування бюджету МВС, чим забезпечується належне фінансування.

Реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів.

Мета і завдання реформи.

Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр. серед першочергових реформ, які необхідно було впровадити, особлива увага

приділялася судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення в розумні строки.

Судова система України та суміжні правові інститути існують для захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

Стратегія встановлювала пріоритети реформування судової влади – системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів як на рівні конституційних змін, так і на рівні впровадження першочергових невідкладних заходів, які забезпечать необхідні позитивні зрушення у функціонуванні відповідних правових інститутів.

Реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів здійснюватиметься за такими напрямками:

1. Забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суддів;
2. Оптимізація суддівського врядування та системи кар'єрного просування суддів;
3. Підвищення професійного рівня суддів;
4. Підвищення прозорості діяльності суддів та рівня їх відповідальності;
5. Підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій;
6. Забезпечення прозорості та відкритості правосуддя;
7. Посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності безоплатної правової допомоги;
8. Реорганізація системи виконання судових рішень та підвищення ефективності виконавчого провадження;
9. Приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів;
10. Удосконалення процесуального забезпечення справедливості і права на захист під час кримінального провадження;
11. Підвищення рівня ефективності роботи судових та правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції;
12. Підвищення ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань;
13. Забезпечення належної координації правових інститутів та єдності інформаційної системи.

Під час виконання цієї програми була визначена низка проблем, що потребували(ють) вирішення. *Основними проблемами судової системи на вирішення яких була направлена реформа є:*

1. Розповсюдженість корупційних явищ у сфері правосуддя;
2. Недосконалість кадрового планування в системі судової влади;
3. Збереження факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади, зокрема, наявність конституційних положень, які стримують посилення незалежності суддів;
4. Абсолютизація принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини;
5. Недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, у тому числі нерозвинена система альтернативних методів вирішення спорів;
6. Недосконалість методик визначення оптимального кількісного складу суддів та чисельності працівників апаратів судів відповідно до навантаження;
7. Непропорційне робоче навантаження на суддів і працівників апарату судів та відсутність механізмів оперативного вирівнювання навантаження на суддів, що знижує якість правосуддя;
8. Недосконалість бюджетного планування і управління в системі судової влади та відсутність єдиних методологічних підходів у плануванні видатків судів;

9. Недостатній рівень єдності та послідовності судової практики; відсутність чи недостатній рівень використання можливостей сучасних інформаційних систем (електронне правосуддя);

10. Низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи взагалі і до суддів зокрема.

Наявні системи правової допомоги також засвідчили свою недостатню функціональну спроможність, зокрема:

1. Невідповідність формального статусу адвоката фактичним умовам здійснення адвокатської діяльності, в тому числі недосконалість практичного забезпечення прав адвоката і гарантій адвокатської діяльності;

2. Недосконала система формування органів адвокатського самоврядування та їх взаємодії, гарантій незалежності та належного виконання ними своїх функцій; недостатній рівень професійної підготовки адвокатів;

3. Неєфективність дисциплінарного контролю і етичних стандартів в адвокатській діяльності;

4. Відсутність комплексного підходу та збалансованості у розподілі повноважень у системі надання безоплатної правової допомоги;

5. Недосконалість бюджетного і фінансового управління в системі адвокатського самоврядування.

Истотні проблеми існують у системі виконання судових рішень, зокрема:

1. Гранично низька частка фактичного виконання судових рішень;

2. Відсутність ефективної системи мотивації державних виконавців;

3. Системні недоліки у взаємодії державних виконавців з іншими державними та недержавними установами.

Функціонування прокуратури та кримінальної юстиції як суміжних правових інститутів також має свої недоліки, зокрема:

1. Недостатня структурна незалежність прокуратури у поєднанні з безкарністю та низьким рівнем підзвітності, невідповідність функцій прокуратури європейським стандартам;

2. Відсутність стратегічного планування, належного бюджетного і фінансового управління, низькі комунікаційні можливості;

3. Недостатній рівень функціональної незалежності та доброчесності прокурорів, потреба в більш розвинених інструментах управління ефективністю, значно жорсткіших етичних вимогах і дисциплінарних правилах;

4. Малорозвинені інструменти внутрішнього та зовнішнього контролю в рамках боротьби з корупцією;

5. Перешкоди для структурної автономії слідчих органів;

6. Недостатній рівень формальних і практичних каналів комунікації (у тому числі мереж обміну даними) між виконавчими органами та прокуратурою, а також між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами;

7. Відсутність належної ІТ-інфраструктури та можливостей використання інформаційних систем і системи електронного правосуддя;

8. Недостатній рівень дотримання принципу змагальності в кримінальному провадженні, відсутність професійної відповідальності за порушення прав людини й ігнорування принципу змагальності;

9. Розбіжності між новими процесуальними повноваженнями та реальними інституційними функціями суб'єктів досудового та судового етапів слідства;

10. Непослідовне застосування процесуальних норм прокуратурою;

11. Відсутність індивідуалізованого, заснованого на доказах підходу до попередження злочинів, реабілітації та ресоціалізації. Обмежене застосування альтернативних видів покарання та відсутність позитивного досвіду застосування механізмів пробації.

Крім того, існують системні проблеми у сфері стратегічного планування та у законодавчому процесі, зокрема:

1. Надмірна зосередженість на короткострокових рішеннях у законодавчому процесі, відсутність системного бачення у формуванні демократизації сектору правосуддя у довгостроковій, середньостроковій та найближчій перспективі;

2. Відсутність стратегічного планування та належного аналітико-дослідницького забезпечення процесу проведення реформ, а також належного нормативно-правового та фінансового обґрунтування запланованих реформ; малорозвинені механізми моніторингу та оцінювання;

3. Недостатній рівень координації та консультацій між відповідальними суб'єктами реформ, учасниками реформ та інститутами громадянського суспільства;

4. Відсутність належної динаміки у наблизенні до стандартів Європейського Союзу.

Аналіз даних щодо стану здійснення правосуддя судами надав підстави відмітити основні види проблем в діяльності судів:

1. Високий рівень корупції та політизованості судів;

2. Недотримання строків розгляду справ та перевантаження судів;

3. Незадовільна якість розгляду справ судами першої інстанції;

4. Недостатнє фінансування та матеріально технічне забезпечення;

5. Відсутність умов для забезпечення однакового застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції;

6. Недоступність правосуддя.

7. Неефективний механізм виконання судових рішень;

8. Недосконалість системи формування суддівського корпусу та механізму дисциплінарної відповідальності суддів.

Серед проблем, що перешкоджають громадянам реалізувати своє право на доступне правосуддя, слід виокремити:

1. Нечітке визначення та розмежування юрисдикції судів;

2. Ускладнену судову процедуру;

3. Відсутність системи правової допомоги малозабезпеченим громадянам;

Реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів передбачало(є) наступні основні кроки:

1. Забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості судів (для реалізації передбачена низка заходів);

2. Оптимізація суддівського врядування та системи кар'єрного просування суддів (для реалізації передбачена низка заходів);

3. Підвищення професійного рівня суддів (для реалізації передбачена низка заходів);

4. Підвищення прозорості діяльності суддів та рівня їх відповідальності (для реалізації передбачена низка заходів);

5. Підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій (для реалізації передбачена низка заходів);

6. Посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності безоплатної правової допомоги (для реалізації передбачена низка заходів);

7. Реорганізація системи виконання судових рішень та підвищення ефективності виконавчого провадження (для реалізації передбачена низка заходів);

8. Приведення повноважень та діяльності органів прокуратури до європейських стандартів (для реалізації передбачена низка заходів);

9. Удосконалення процесуального забезпечення справедливості і права на захист під час кримінального провадження (для реалізації передбачена низка заходів);

10. Підвищення рівня ефективності роботи судових та правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції (для реалізації передбачена низка заходів);

11. Підвищення ефективності попередження злочинів і реабілітації засуджених та вдосконалення системи виконання покарань (для реалізації передбачена низка заходів);

12. Забезпечення належної координації правових інститутів та єдності інформаційної системи (для реалізації передбачена низка заходів).

Питання для самоконтролю

1. Коли Президія Верховної Ради України заборонила діяльність Компартії України як складової частини КППС?

2. Яка кількість українців взяла участь в голосуванні на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р.?

3. Що таке «міжнародна організація»?

4. Чим відрізняються між собою міжурядові та неурядові міжнародні організації?

5. В якому документі закладені правові норми становлення України як суб'єкта міжнародних відносин?

6. Що дає Україні участь в діяльності ЮНЕСКО?

7. Які переваги для нашої держави називають прихильники курсу України на інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури?

8. Перерахуйте «Копенгагенські критерії» вступу до Євросоюзу.

9. Назвіть пріоритети діяльності України в ОБСЄ.

10. Які перспективи для України має входження у європейський простір?

11. Поясніть значення термінів «державний суверенітет» та «автономія».

12. Охарактеризуйте зміст Конституційного договору 1995 р.

13. Конституція України була прийнята?

14. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є?

15. Назвіть структуру Конституції України.

16. Хто був останнім Президентом УНР в екзилі?

17. Поясніть суть терміну « правонаступництво ».

18. Назвіть причини, які завадили спробі державного перевороту 19 серпня 1991 р.

19. Коли синьо-жовтий прапор отримав статус державної символіки України?

20. Коли Верховна Рада затвердила тризуб як малий герб України?

21. Охарактеризуйте головні положення Біловезької угоди.

22. Коли М. Горбачов склав свої повноваження Президента СРСР?

23. Поясніть суть статті 6 Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р.

24. Назвіть головні положення Постанови Верховної Ради України «Про військові формування на Україні» від 24 серпня 1991 р.

25. Дайте визначення термінам «правова система» та «правова реформа».

26. Дайте визначення термінам «Конституція» та «Конституційна Асамблея».

27. Коли був прийнятий Закон України «Про національне антикорупційне бюро України»?

28. Назвіть завдання судових органів влади.

29. Назвіть завдання Конституційного Суду України.

30. Назвіть завдання Служби безпеки України.

РОЗДІЛ 2. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

2.1. ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

ДО ТЕМ 1-7

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
2. Гапотій В.Д., Попенко Я.В. Термінологічний словник-довідник з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн»: навч. посіб. Мелітополь, 2014. 280 с.
3. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 768 с.
4. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / уклад. Г.Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002. 130 с.
5. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час): навч. посіб. / за ред. Б.Й. Тищика. Львів: Світ, 2006. 696 с.
6. Маймескулов Л.М., Тихоненков Д.А., Россіхін В.В., Власенко С.І. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2011. 520 с.
7. Орленко В.І., Орленко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн: посіб. для підготовки до іспитів. Київ: Вид ПАЛИВОДА А.В., 2008. 244 с.
8. Попенко Я.В., Гапотій В.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: навчально-методичний посібник. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 440 с.
9. Попенко Я.В., Гапотій В.Д., Куйбіда Є.О. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя): підручник для студентів вищих навчальних закладів. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2015. 603 с.
10. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. юридичн. спеціал. вищ. закл. освіти. Харків: Право, 2001. 416 с.
11. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Львів: «Новий Світ-2000», 2008. 475 с.
12. Шостенко І.І., Шостенко О.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2003. 104 с.

ДО ТЕМ 8–14

13. Бойко І.Й., Кобилецький М.М., Ясінська Л.З. Історія держави: право України: практикум для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів України. Дрогобич: Коло, 2011. 332 с.
14. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ: КУП НАНУ, 2013. 892 с.
15. Історія держави і права України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 1. 648 с.
16. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник: у 2 т. / за ред. В.Я. Тація., А.Й. Рогожина. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 2. 580 с.
17. Сокальська О.В. Історія держави і права України: навчально-методичний посібник. Київ: Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 152 с.
18. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2011. 944 с.
19. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1997. Т. 1: 3 найдавніших часів до початку ХХ ст. 464 с.
20. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1997. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. 800 с.

2.2. ДОПОМІЖНА ЛІТЕРАТУРА

ДО ТЕМ 1-7

21. Бачур Б.С. Історія держави і права зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. Одеса: Астропринт, 2007. 72 с.

22. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн (Держава і право епохи станово-кастового суспільства): навч. посіб. для курсантів, студентів, слухачів. Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. 340 с.
23. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2013). Київ: «Слово», 2014. 1056 с.
24. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002. 130 с.
25. Кучма В.В. Государство и право Древнего мира и Средних веков. Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2001. 548 с.
26. Кучма В.В. Государство и право Нового времени (XVII – XIX вв.): курс лекцій. Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2002. 360 с.
27. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. для студ. юр. вузів та фак-тів. Київ: Вентурі, 2007. 304 с.
28. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття: Підруч. для вищих навч. закл. Київ: Генеза, 2005. 816 с.
29. Попенко Я.В., Царькова О.В. Навчально-методичний посібник: Робочий зошит до навчальної дисципліни «Історія держави зарубіжних країн». Мелітополь, 2018. 80 с.
30. Попенко Я.В., Гапотій В.Д. Навчально-методичні рекомендації з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн». – Мелітополь: «Експрес-друк» ПП Белень В.В., 2012. 59 с.
31. Попенко Я.В. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» [Електронний ресурс]: галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право, перший рівень вищої освіти. Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2019. 76 с.
32. James Ph.S. Introduction to English Law. L., 1989.
33. Kiralfi A. The English Legal System. L., 1990.
34. Horn N. German Private and Commercial Law. Oxford, 1982.
35. Certoma G. L. The Italian Legal System. L., 1984.
36. Cass R. Sunstein, Designing Democracy: What Constitutions Do (Oxford: Oxford University Press, 2001).
37. Book of the States. – 1992-1993. Council of State Governments. – 1993. – P. 233-234.
- ДО ТЕМ 8–14**
38. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична книга, 2002. 592 с.
39. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.). Монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.
40. Грищук В.К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології. Львів: Світ, 1992. 168 с.
41. Заруба В.М. Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882–1952): Монографія. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2004. 456 с.
42. Історія української Конституції / упоряд. А. Слюсаренко, М. Томенко. Київ: Право, 1997. 464 с.
43. Конституція України. Київ: Юрінком, 1996. 80 с.
44. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України, 1917–1920: навч. посіб. Київ: Либідь, 1997. 208 с.
45. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. 296 с.
46. Права за якими судиться малоросійський народ, 1743 / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ, 1997. 547 с.
47. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Київ: Юридична література, 2002. 464 с.

48. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Київ: Юридична література, 2002. 560 с.
49. Статут Великого князівства Литовського 1588 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Київ: Юридична література, 2002. 560 с.
50. Тищик Б.Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.). Львів, 2003. 80 с.
51. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: словник-довідник / за ред. О.М. Мироненка. Київ: Либідь, 1997. 560 с.
52. Український парламентаризм: минуле і сучасне / за ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Парламентське вид-во, 1999. 368 с.
53. Попенко Я.В. «Українське питання» під час роботи Паризької мирної конференції: невикористані шанси та втрачені можливості (січень 1919 – січень 1920 рр.) // Актуальні проблеми історії України нової і новітньої доби : монографія. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. С. 131–164. (338 с.).
54. Словник історичних термінів та понять / укладачі Л.І. Полякова, Я.В. Попенко. Мелітополь, 2009. 233 с.
55. Попенко Я.В. Методичні рекомендації з дисципліни «Історія держави і права України». Мелітополь, 2017. 63 с.
56. Попенко Я.В., Царькова О.В. Навчально-методичний посібник: Робочий зошит до навчальної дисципліни «Історія держави і права України». Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2018. 80 с.
57. Попенко Я.В. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з дисципліни «Історія держави і права України» [Електронний ресурс]: галузь знань 08 Право, спеціальність 081 Право, перший рівень вищої освіти. Мелітополь: МДПУ імені Б. Хмельницького, 2019. 92 с.

РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ В ІНТЕРНЕТІ

ДО ТЕМ 1-7

1. <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/23271/1/Posibnuk%20Grubinko.pdf>
2. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/4571/>
3. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/6308/>
4. http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/837/1/830_IR.pdf
5. http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=165:denna-forma-navchannya&Itemid=151
6. http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf
7. http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/pr3_06.pdf
8. <http://studies.in.ua/istorija-derzhavy-ta-prava-zarubizhnyh-krain-lekcii.html>
9. <https://audioknig.su/literatura/14838-istoriya-derzhavi-i-prava-zarubizhnix-krayin.html>
10. https://pidruchniki.com/82499/pravo/zagalna_istoriya_derzhavi_i_prava_zarubizhnih_krayin
11. <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-sxemu.pdf>
12. https://www.youtube.com/playlist?list=PL47_m_Ga4Aecv3idIws5AjdqvBVVQj6_f
13. Відео лекція «История государства и права зарубежных стран» (<https://www.youtube.com/watch?v=A4vIMHipyuE>);
14. Відео лекція «Історія держави і права зарубіжних країн. Період Середньовіччя» (автор Кудін С.В.) (<https://www.youtube.com/watch?v=23Kj8Ec6fSQ>);
15. Відео лекція «Історія держави і права зарубіжних країн. Стародавній Єгипет та Вавилон» (автор Кудін С.В.) (<https://www.youtube.com/watch?v=zZHw7ia6Ylo>).
16. Відео матеріал «Великій Хартії Вольностей 800 років. Випуск 36» (<https://www.youtube.com/watch?v=4WNFGIP6-1U>);
17. Відео матеріал «Війна за Незалежність та утворення США. Нова історія» (<https://www.youtube.com/watch?v=T64hF4T1Zoc>) та ін.
18. Відео матеріал «Декларація незалежності США» (<https://www.youtube.com/watch?v=l2Dz9Fq3JKI>);
19. Історія держави і права зарубіжних країн (Аудіокнига). Навчальний посібник / під ред. доктора юридичних наук, професора Джужи О.М. (https://www.youtube.com/watch?v=TMLizcx7teA&list=PL47_m_Ga4Aecv3idIws5AjdqvBVVQj6_f%5D);

ДО ТЕМ 8–14

58. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/3930/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84.%20%D0%BE%D1%81%D1%82..pdf>
59. http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/7986/1/I_Sribnyak_Ya_Popenko_R_2019_57_IFF.pdf
60. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8455/1/%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%A3%20%D0%97%D0%BE%D1%88%D0%B8%D1%82.pdf>
61. <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8456/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%A3.pdf>
62. http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=158:denna-forma-navchannya&Itemid=151
63. http://lutsk-ntu.com.ua/sites/default/files/istoriya_derzhavi_i_prava_ukrayini_lekciyi.pdf
64. http://maup.com.ua/assets/files/lib/book/p09_24.pdf
65. <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-106.html>
66. http://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_zakharhenko_p__storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni.pdf
67. <http://studies.in.ua/ru/istorija-derzhavy-ta-prava-ukrainy-lekcija.html>

68. <https://studfile.net/preview/5259610/>

69. Аудіо лекція «Жовтневий збройний переворот і утворення Радянської держави і права» (Аудіокнига) <https://www.youtube.com/watch?v=ZN13Vcvm24Y>.

70. Документальний фільм «Україна. Народження нації» в 4-х частинах тощо <https://www.youtube.com/watch?v=eydHXfo5hnc>.

71. Телепроект телеканалу Інтер «Історія України» <http://resource.history.org.ua/item/0013395>;